

9.12
3.

20. 530

GYERGVŐ TÖRTÉNETE

A KIALAKULÁSTÓL A HATÁRŐRSÉG SZERVEZÉSÉIG.

(TEKINTETTEL A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRE.)

36.834 C

IRTA:
KÖLÖNTE BÉLA
FŐGIMN. TANÁR.

ÁRA 3 KORONA.

NYOMATOTT A KOSSUTH-NYOMDA KÖNYVSAJTÓJÁN
□ GYERGVŐSZENTMIKLÓSON. □

GYERGYÓ TÖRTÉNETE

A KIALAKULÁSTÓL A HATÁRŐRSÉG SZERVEZÉSÉIG.

(TEKINTETTEL A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRE.)

IRTA:
KÖLÖNTE BÉLA,
FÖGIMN. TANÁR.

NYOMATOTT A KOSSUTH-NYOMDA KÖNYVSZAJTÓJÁN
□ GYERGYÓSZENTMIKLÓSON 1910. ÉVBEN. □

Előszó.

Sajátságos érzés vesz erőt az anya szivén, mikor dédelgetett gyermekét szárnyára bocsátja: a féltő gond barát-kozik az önérzettel, s a megremegő öröm nyomában az aggodalom sohaja jár. — Ilyenféle érzéssel simogattam meg utoljára a kéziratot, mielőtt a zakatoló gép ölén új formát öltve utnak indult volna. Szeretem a tárgyat, melyen végig kedvvel dolgoztam, törekedtem az igazságra; de vajjon e kis munka tárgya, melynek levegőjében tiszta gyönyörrel fürdött meg a lelkem, nem lesz-e az olvasó előtt csak egy feltárt, dohos kripta s az igazságra való törekvés kelt-e majd csalódást, amely meggyőződéssé érik azok előtt is, kiknek álmaiban még mindig fehér lovat áldoz a rabonbán hadurnak, s fel-feltűnik Csaba királyfi elárvult hunjainak menekülő csapata?

Nagyon nehéz volt a feladat; hiszen Gyergyó multjáról nagyon kevés feljegyzés maradt ránk, s ezek között is sok a mende-monda, a tudatos, kimutatható ferdtetés. A fenmaradt hiteles oklevelek száma nagyon csekély, aminek az oka az, hogy az idők változásai, különösen a manapság is oly gyakori tüzvészek nem kimélték meg a levéltárakat. — Van történeti munka, amely Gyergyó multjáról is meg-megemlékszik: pld. Benkő József, Benkő Károly, Losteiner Leonhárd, Orbán Balázs, Vitos Mózes stb. művei, de ezckből nagyon keveset merithettem, mert az Orbán Balázs műve inkább topographia, a Vitos Mózes vállalata (Csikvármegyei füzetek) épen a történelmi rész tárgyalása előtt maradt félbe; Benkő Károlynál a „mondják“, Benkő Józsefnél és Losteinernél a „dicunt“ nagyon sűrű s így

műveik olvasásánál a legóvatosabb, a legszigorubb kritikát kellett gyakorolnom.

Munkámhoz a legtöbb adatot a „Székely Oklevéltár“ szolgáltatta, de, amennyiben módomban volt, áttanulmányoztam minden oklevelet, nagyobb munkát, vagy kisebb értekezést, a mi feladatomnak tárgyát csak távolról is érintette. Nem aprólékos adathalmaz áll az olvasó előtt, mert mindazt, amiről tiszta képet magamnak nem alkothattam, vagy ami nem ütötte a történelmi igazság mértékét, elhagytam, hogy — ha talán elnagyoltnak látszik is e mű — összefüggő, áttekinthető képét adjam az egymást követő korok történetének.

Az az elvem, hogy csak az lehet történetíró, kinek meggyőződése van, s a meggyőződésit nem áldozza fel semmiféle szempontnak, vagy érdeknek. Nekem is vannak meggyőződésem, amelyek talán keserűek egyesek előtt, talán hiu ábrándoknak szólnak ellene, de állom minden kijelentésemért a tárgyilagos kritikát, csak egyért nem, mert e fölött nem szabad, de nem is lehet vitatkozni, s ez az, hogy *Magyarország a magyaroké!* — Bevallom, hogy nem maradok meg e tudat (nem hit, sem elv) pusztá kijelentésénél, hanem, a mennyire szerény tehetségem engedi — védem is azt. Van szüksége a magyar állameszmének az én védelmemre? — Fájdalom, még az én szerény tehetségemre is! — De hiszen a Székelyföld a magyar állameszme legerősebb keleti vára! — Igaz, de kérdem: erős-e az a vár, amelynek csak egy bástyája is hozzáférhető?! — Gyergyó ez a bástya, s hozzáférhető, mert a multját homály fedi, pedig bizonyos törekvések emberei — érthető okokból — a homályt, a sötétet szeretik. Nemesak a történelem, hanem az élet, a mindennapi élet igazsága az, hogy az ollenkéntes törekvésekkel szemben azt a vagyont veszithetjük el leghamarább, amelynél a birtoklás jogcíme, eredete ismeretlen. Tudják ezt azok, kiknek magyar szívébe aggodalom száll, ha gondolatuk Erdélyre téved; de tudják azok is, kik titkolt örömmel vették tudomásul az állandó homályt.

Ha munkám nyomán bár halvány világosság dereng, ne egyedül az én érdemem legyen, hanem azoké is, kik szíves utmutatásaikkal; az őrizetükre bizolt, vagy birtokukban levő történelmi adatok rendelkezésemre való bocsátásával segítségemre siettek. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy nem tudnám hordozni a nyomda-költségeket, ha fel akarnám sorolni

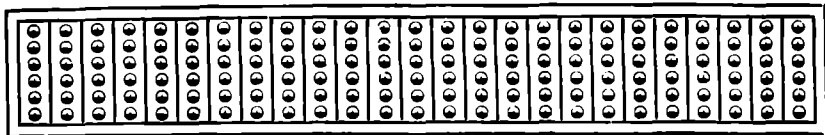
mindazon jóakaróim neveit, akik lehetővé tették, hogy e kis munka napvilágot lásson. Fogadják hát így együttesen a leg-
őszintébb köszönetemet.

Sorakozzatok fekete betűk!

Hirdessétek fajunk becsületét; tegyétek tudatossá a székely
szívekben a hazaszeretet; tanítsátok meg idegen ajku testvé-
reinket arra, hogy annak a hazának érdekében kell munkálnunk,
melynek fiai vagyunk; köszöntsétek nevemben a székelység
minden igaz barátját!

Gyergyószentmiklós, 1910. szeptember 30.

Kölönte Béla.

I.

A székelyek eredete, betelepülése és Gyergyó.

gyergyói medence lakóinak történetét kutatgatva, lehetetlen e tárgyról nem szólanom, miután a nép, mely e kies, vadregényes tájat lakja, ugyanaz a székely nép, melynek hazáját együttvéve Székelyföldnek nevezzük.

Nem tárgyalom hosszasan e kérdést; a történelmi kutatásnak tulságosan gyenge és tapasztalatlan munkása vagyok erre, -- inkább beszámolok azon különféle véleményekről, miket több század sok tudós történelbuvára szürt le, gyakran bizony egy emberélet munkásságának eredményeképpen. Ha így összegezve látjuk e véleményeket, azoknak különféleségéből, tarka összevisszaságából megértjük a Hunfalvy harci kedvét, a jó öreg Szabó Károly életének tragikumát.

Kik a székelyek, honnan jöttek, hogyan kerültek e földre? E kérdés az, amely foglalkoztatta már Anonymust, Kézait s foglalkoztatja még ma is a XX. század történetirodalmának több tudósát. Lesz talán, aki egy-egy vélemény meglepő eredetiségén elmosolyodik; pedig rosszul teszi, mert az, ha nem is helyes, mindenesetre legalább negative hozzájárul a kérdés teljes tisztázásához. Helyesen mondja dr. Szádeczky Lajos:¹ „A Scylla és Charybdis örvényei fenyegetik a történetíró hajóját itt a scytha Operenciás tengeren. A compass és gőzerő erre nézve még nincs feltalálva.“ Teljes bizonyosság még nincs; az elhatározást, hogy az ember melyik véleménynek legyen követője, csak a valószínűség támogatja. A valószínűség Hunfalvynak és követőinek

1. Századok: 1894. 210 l. „Szabó Károly emlékezeté“.

ad igazat; de egy dologhoz már kétség sem fér: a „Csiki székely krónika“ hitele megdőlt s romjai alá temette a Szabó Károly szép, lelkes következtetéseit.

A napokban került a kezeim közé Cs. Józsa Sándor szamosújvári tanár „A Józsa család története“ című munkája. Józsa könyvének egy részét arra szánja, hogy a Szádeczky meggyőző, elementáris támadását visszaverve, újra biztosítsa a krónika hitelét. — Isten mentsen attól, hogy lekicsinyeljem a Józsa fáradtságos munkásságát; mert tudom, hogy ez a feladat sok álmatlan éjszakát szerezhetett: sőt szinte meglepett a készség, melylyel érveit kezeli. Hiszem, hogy gyakran felcsillanó ötletessége könnyen elkápráztathatja azt, aki e kérdés egész irodalmát nem ismeri; de aki tisztában van a modern történetírás kellékeivel, rögtön észrevesz egy olyan hibát, amely elerőtleníti az érvet, eltompítja az ötlet élet, marasztalóvá teszi az ítéletet: Józsa nagy, szinte könnyelmű jóhiszeműséggel használja kutatóit. Ez erénye az embernek, de a legsúlyosabb vétke a történetírónak. Munkája megszüntette teljesen lelkemben a habozást; teljes meggyőződéssel hirdetem én is, hogy a „kő-vérek“ kora lejárt, Zandirhám és Uopolet felvették ismét a sötét köpenyt, melyre a mese s a Sándor-család nagyravágyása varta a hímet s a csillogó sujtást. — A székelyek nem a hunok maradékai!

E kijelentésnél önkéntelenül előtérbe tolikodik a kérdés: honnan ered a hun származás kérdése és honnan jutott az a székelység tudatába, tehát köztudatba?

Az első kérdésre szerény véleményem a következő: A XII. század végén III. Béla király egyik jegyzője — e korban művelt ember, kit mi, miután a neve még maig is ismeretlen, Anonymusnak (Névtelen) nevezünk — nagy munkára vállalkozik. Meg akarja írni a magyarok történetét. A honfoglaláson kezdi; de mindjárt a kezdetén zavarba jut; nem tudja, hogy kik lakták Magyarországot a honfoglalás előtt. Honnan is tudja, mikor írott emlék nincs, a szóhagyományt, ami esetleg fennmaradt, megbizhatatlanná teszi 300 év viszontagsága. Azt érzi, hogy e földet földrajzi helyzete és gazdagsága miatt csak küzdelmek, áldozatok árán lehet elfoglalni. Mit tesz tehát? A még meglévő hagyományokra támaszkodva benépesíti a magyar földet; amelyik vidékre nem szól hagyomány, önkényesen telepit a képzelő ereje. Arra törekszik csupán, hogy minél változatosabb küzdelmeken vezesse át őseinket, tehát minél többféle

néppel legyen dolguk; azzal nem törődik, hogy ez félrevezetheti az eljövendő korok történetírőit. Így teszi Erdélybe Gyeló oláhjait, így a székelyeket, kik már száz éve itt laknak, s kiknek idetelepüléséről nem tud. Annyit tud róluk, hogy magyarul beszélnek. Hogyan magyarázza ezt ki?! — Megvan! A magyarok bejövetele előtt a hunok is laktak itt; a hunok pedig a monda szerint is testvérnép, következésképpen a székelyek a hunok ivadékai kell hogy legyenek! A többinek már igen egyszerű a meseszövése: a rabonbán Árpád elé megy, testvéri csókot váltanak, Töhötömnnek segitenek stb., stb. — S a jó Anonymusnak hisz Kézai, Verancsics stb. — s hisznek még ma is sokan, nem törődve annak megmagyarázásával, hogy hogyan tudott Csaba királyfi maroknyi népe azokban az óriási küzdelmekben megmaradni, amelyek nyomtalanul elsöpörtek két hatalmas népet: a gepidát s az avart?...

Így lettek a székelyek hunokká! Most lássuk, hogy hogyan lett e tévhit a székelység köztudatává?

A betelepülő székelyeket — kikre fontos feladat teljesítése várt — különös kiváltságokkal ruházták fel a magyar királyok, hogy feledtetve régi lakóhelyeiket, kárpótolva a szomszédatlan egyedülvalóságért — maradásra bírják őket. E kiváltságok s különösen a híres székely szabadság 1562 után már nem az a vár, melynek erős sáncái közé menekülhetett a székely. A szabadság már csak illuzorius még azoknál is, kik az erdélyi fejedelmek kegyében megmaradtak; azoknál pedig, akik a fejedelmek kegyét s így a kiváltságos helyzetet is eljátszották, csak a vágyódás álma, a múlt szép emléke. A kegyvesztett székely örömmel kap az Anonymus, Kézai stb. meséin, mert dacosan vághatja a fejedelem s az uralmon levő magyarság szemébe, hogy a jogfosztás igazságtalan, az ítélkezés jogtalan, mert a székely régibb ura e földnek, mint a magyar. Csoda-e, ha a keserűség hajlamossá tette a székely lelkét ily tévhit befogadására? A kicsinyes mellétekintetektől eltekintve, ez okból születik meg a hamis meggyőződések inkarnacioja: a „Csiki székely krónika“.

Ez az én szerény véleményem e dologról. S ha ezt nem is fogadná így el mindenki, mindenesetre kell, hogy bosszantson minden gondolkozó embert az az erőlködés, melylyel egyesek még ma is bizonygatják a hun eredetet. Miért? — Lássuk csak e két népet! Fergeteg keletkezik kelet felől: jön egy nép, erős,

hatalmas, szilaj. Ellenállhatatlan, világhódító becsvágy nyergeli meg, egy erős ember s ennek vezetése alatt végig korbácsolja Európát. A népek félik, rettegik e népet s hizelegve esókolják az erős kezét, amely a határnélküli birodalom gyepldőit tartja. — Egyszerre csak elernyed a kéz, meghal Attila. Az árván maradt népet rabszolgái verik szét; szétzüllik, elpusztul úgy, hogy ma már csak emléke él. Ez a hun nép.

A hun birodalom összeomlása után eltelik négy hosszú század. Ez alatt a négy század alatt szakadatlanul tart a népvándorlás, a világtörténelem hatalmas hullámverése. A népvándorlás utolsó nagy raja a mi népünk: a magyar. Őscink is keletről jönnek; de nem ösztönük vagy a kalandvágy hozza őket, hanem terv, hogy a már előre kiszemelt földet állandó hazává avassák. A foglalás tényét is tervszerűség jellemzi s erősen hiszem, hogy a külföldre való „hirhedt“ becsapások, kalandozások sem csupán a zsákmányolási kedv következményei, hanem az a törekvés, hogy így elvonják a hozzájuk minden tekintetben idegen külföld figyelmét, esetleges hódító kedvét a sok vér, nagy áldozatok után csak most szerzett hazáról. Árpád meghal, de az ő halála nem hoz olyan változást, mint az Attiláé, dacára annak, hogy volt kedve Európának a már régen begyepesedett hun sírok új felásására. E törekvést azonban elhárító erővel veri vissza a magyarság. De amikor látja, hogy a küzdelem meddő s e folytonos harcokban el kell pusztulnia a társtalan népnek, ha eddigi szokásai, elvei szerint él; van belátása és lelki ereje ahhoz, hogy szakítson egész multjával s beilleszkedve a nyugati kulturnépek közé, államot alkosson. Leszikkad az áldozati oltárok tüze, elnémul a berek, az ősz táltos ajka örökre lezárul s már nem a fehér ló az áldozat, hanem a szeretet istene, az Emberfia. — S az így átalakult nép a lepergő századok viharában megőrizte s maig is örökben tartja e földet. — Ez a magyar nép!

Erdemes-e erőszakolni a hun származást!?

*

A székelyek nem a hunok ivadékai! Kik tehát, melyik nemzethez tartoznak? Hunfalvy Pál a székelyeket magyar származásu, valamelyik magyar király által Erdély keleti határa védelmére telepített határőröknek tartotta s nevöket „szék-el“-nek, széken túl lakónak értelmezte.¹ Majd amikor valószínűleg a

1. Az oláhok története. I. 241. l.

Székelyföld fekvéséből, különösen ama körülményből, hogy Udvarhelyszék, Marosszék, a székely székek e legrégibb települései, de különösen Aranyosszék fekvése a „határőr“ valószínűségét nagyon megingatja, véleményét oda módosította, hogy a „székely“ nem határőrt, hanem „erdőőrt“ jelent.¹

Réthy László azt mondja, hogy a székelyek a besenyők egyik ága, vagy az Etelközben visszamaradt magyarok magyar földre szivárgott utódai.²

Thury József az avar nép visszamaradt tagjának tartja a székelyt.³

Sebestyén Gyula két népből is származtatja: a nyugaton levő székelyeket az avaroktól, a keleten lakókat a kazár kabar-doktól.⁴

Pauler Gyula a bolgár eszegelektől származtatja.⁵

Connert János legvalószínűbbnek azt tartja, hogy a honfoglalás idejében már a székek területén laktak a székelyek.⁶

A „székely“ név írása, kimagyarázása még tarkább képet mutat: Kézai „zacul“-nak, a bécsi képes krónika, a pozsonyi krónika „siculnak“; Thuróczy „sekel“, a váradi regestrum „secul“, Anonymus s az oklevelek „siculus“-nak írják a székelyt. Ezek között a legrosszabb a „siculus“, amely elnevezés minden bizonnyal nem egyéb logikátlan, erőszakolt latinizálásnál. Ami pedig az elmagyarázást illeti, a Kézai „szakuly“-a nem törtériaibb, de nem is komikusabb az Engel „szökely“-énél.

Mindeme fennebb tárgyalt véleményeket, az én szerény nézetem szerint valószínűség tekintetében messze tulszárnyalja a Karácsonyi János véleménye.⁷ A székely történet alapos ismerete, nagy tudása, éles ítélőképessége a kulfők bírálatában, nagyon erősítik szavai hitelét. Apróra szétszedi *Kézai művének*

1. *Magyar nemzeti krónikák.* (Századok.)

Mindenesetre értékes s e kérdés megvilágításánál számbavehető a Hunfalvi véleményét megrögzítő ama három oklevél, amelyek 1585., 1615. és 1640-ből valók s a jászói konvent levéltárában őriztetnek. Ez oklevelek a füzéri és regéci birtokosok (Báthoryak és a Magochyak) között fennforgó erdőhatárvillongások igazát nyomozzák. Ezekben sűrűn hivatkoznak a „zekelekre“, kiket, mint erdőhatárkerülőket emlegetnek.

2. *Ethnographia.* 1899. 36. 1.

3. *Erdélyi Muzeum.* 1898. 245. 1.

4. *A honfoglalás mondái.* 62. 1.

5. *A magyar nemzet története.* 42. 1.

6. *A székelyek intézményei.* 1901. 2. 1.

7. *A székelyek eredete és Erdélybe való betelepülése.* 1905.

és a *Képes krónikának* közös forrását, a *Hun krónikát*; kideríti, hogy a Hun krónikát is Kézai mester írta¹ és pedig nem éppen megbízható idegen krónikások nyomán. Bizonyos *Viterboi Gottfried* és *Troppai Márton* krónikái nyomán dolgozott, igen sok helyen azok műveit egyszerűen másolva; csak ott ferdített, költött, ahol eredetiségre törekedett.² Ez a munka a székelyek eredetéről sok század és sok történetíró balhidelmének, sőt hangoztatott meggyőződésének egyik főforrása. A másik a hirhedt „Csiki székely krónika“. Ezt a várat, amelyet a Sándor-család hiúsága épített s a nemesebb ügyszökhöz méltó székely büszkeség védelmezett, dr. Szádeczky Lajos egyik munkájában teljesen lerombolta, annyira, hogy ma már arra hivatkozni nemesak csökönység, de tudatlanság.

Mire támaszkodhatunk tehát?

Az oklevelekre, de csak alapos kritika után, mert sajnos, éppen a székely oklevelek között van a legtöbb otromba hamisítás. Támaszkodhatunk nyelvjárások sajátosságainak összehasonlítására; jogi intézmények, helynevek, népszokások, viselet, erkölcs és jellem alapos egybevetésére. Ezek a modern történetírás eszközei. Ahol ezek nem sietnek segítségünkre, csak ott jöhet a néphagyomány s a valószínűséggel szigorúan számoló, inkább puhatólózó, mint merész etimologia.

A székelyek eredete felderítésére egyik legsúlyosabb bizonyítékot szolgáltatja az összehasonlító nyelvtudomány. Az igaz, hogy a göcseji vagy palóc nyelvjárás nem vezet el a székely nyelvjárásokig, mert a nyelv nem holt anyag, amely ne volna változásnak, fejlődésnek alávetve, hanem miután úgy a székely, mint a göcseji és palóc nyelvjárásokban még mindig megvannak azok a közös ráhatások (pl. a szláv), amelyet egyik nyelvjárás sem tudott a folytonos fejlődés és egymástóli elszigeteltség dacára sem levetkőzni, — bizonyossá teszik, hogy a nyelvjárások bölcsője ugyanaz; a ráhatást akkor kapták, amikor még nem beszélhetünk magyar nyelvjárásokról.

A gyergyói székelyek beszédmódja megőrzött ősrégi elemeket, melyek a testvérnelvek szétválása előtt az ugor alapnyelvben voltak meg, megőrzött régiségeket a honfoglalást követlen követő időkben; ódonságokat egész a XVI. század elejéig, a kodexirodalom végéig.

1. Karácsonyi: A székelyek eredete. 15. l.

2. Karácsonyi: A székelyek eredete. 10—13. l.

Többé-kevésbé elszigetelten fejlődvén, beszédmódja elüt a többtől, önálló tájszólás, mely az eredeti nyelvkinesből itt egészen más szólásmódot fejlesztett, mint például a Dunántul vagy Gömörben s sok olyan elem van benne, ami eltér a közvetlen szomszéd, Csik nyelvjárásaitól s részben Udvarhely, részben Marosszék nyelvjárási körére hasonlít.

Az őselemek azt bizonyítják, hogy a gyergyóiak is benne voltak abban a később széteszlott nagy egységben; azt bizonyítják, hogy a gyergyói székelyek is honfoglaló magyarok; a megőrzött régiségek pedig bizonyítékok a mellett, hogy mikor idejöttek, már így beszéltek. Nem kései, de igen régies beszédmód jellemzi a gyergyói tájszólást, ugyanaz, ami az Árpádok uralmának első-második századát, illetőleg az Árpádok nyelvét. Nem tartom tárgyszerűnek felsorolni azon sajátosságos, érdekes hangzású kifejezéseket, melyeknek értelmét én magam is gyakran tudakolom az öregektől, hanem a Simonyi tüzetes magyar nyelvtana alapján én is megkísérlek néhány összehasonlítást tenni annak bizonyítására, hogy a gyergyói nyelvjárás őse ugyanaz, ami bármelyik magyar nyelvjárásé s a gyergyói székely gondolatait ugyanazon alapon fejezi ki, amelyen akár a „szögedi ember“.

A tihanyi apátság 1055-beli alapító levele azt írja, hogy „árok tőe“, „bagát mezeie“, mint a gyergyói székely: „Várpataka“, „Bogáros vidéke“, „Libán mezeje“ stb.

A gyergyói székely azt mondja: „a száda“, „Bükk száda“ (Bükszád) éppen úgy, mint a tihanyi alapítólevél.

„Szár“, a „szárad“ és száraz szók gyöke = „tar“ (Szár László = Tar László = Kopasz László), „Szárhegy“ = tar hegy, kopasz hegy. A „szár“ ősszó, az ugor nyelvben „s8gr“, míg kopasz az ószláv „skopici“-ből ered.

„Békénylok“-nak nevezi a gyergyói székely azt a helyet, ahonnan a Békény ered s „békényloki“ szólnak a hideget hozó keleti szelet, mert arról fúj. — „Békénylok“ = „Békénylak“. A Várad Regestrum megemlít egy helyet: „Zeeploc“ = „Széplak“ = Széplak.

A XII. században vesz el a rövid véghangzó, az „u“; pld. „álmu“, „hodu“, „utu“ stb. A gyergyói székely „máiglan“ „sziju“-nak nevezi a „szijat“, „hiunak“ a „hi“-t, a padlást. (Zsendelyes hi, eszterház — a Balog Ádám nótája.)

Az ősrégi „idnap“ Gyergyóban még ma is „innap“;

csak a „d“ hasonult, míg Csikban az „innep“ már fejlettebb forma.

Gyergyóban a hangrendi illeszkedés szabálya nem általános, mert különben „kárre“ menne a régiség; nem honosul a felszólító mód „j“-je sem, de átszövődik: „Szakajsza mánnó!“

A Münchener Codex „foreok“ról, farsokról beszél, a gyergyói ember szintén. A Münchener Codex így szól: „Ravaszaknak likai vadnak“, — így szól a gyergyói székely is.

A gyergyói székely azt mondja: „hansonfél“ (Érdy Codex) vagy „hason fele rész“ (Károlyi biblia). „Hány órakor van?“ — kérdi a gyergyói. (Károlyi biblia.)

Az „is“ még a nadrágos gyergyói székely körökben is „es“, „én is“ = „én es“, amint a Münchener Codexben.

Gyergyóban „ess az eső“, mint a Keszthelyi Codexben. A „part“ „mart“, mint az 1235-iki oklevélben.

A XIV. században megrövidült föltételes igealak itt teljes alakjában megvan: „adnája“, „kérnéje“.

Az, hogy Gyergyóban hazai történetünk kezdetéről való nyelvvel találkozunk és találkozunk a későbbi korok nyelvemlékeivel is, csak azt bizonyítja, hogy a régibb nyelv a benne élő törvény szerint egy ideig hasonlóan fejlődött azzal a nyelvetterülettel, amelytől elszakadt.

A gyergyói székely asszony „eme“ (nöstény) sertést nevel; de ha kicsinyről van szó, „emsének“ hívja:

„eme“ (nöstény) = a finnben — „emä“,
 „emese“ = „ — „emise“,
 „emse“ „ = „ — „emse“.

Madarasné asszony „éfi lánya“ „Biróékni“ megy kalákába, tegnap „Kémenesékni“ volt. (A finnugor „ni“.)

A gyergyói nyelvjárás nemcsak a legrégebbi elemeket tartalmazza, de megőrizte az őselemekből is azokat, melyek egyebütt nagyrészt elvesztek és pedig megőrizte éppen azon körülményből kifolyólag, hogy elszigetelődött. Tehát a legrégebbi (a magyar történet időszámítását értve) időkből való korán elszakadt magyar nép a gyergyói.

*

A személynevek, de még a híres ágak és nemek megjelölése is közös a Királyhágón túl élő magyarságéival. Éppenugy ősmagyar, keresztény, vagy idegen (szláv és német) eredetűek, mint amazokéi.¹ Ami a helyneveket — mert ezeknek össze-

1. Karácsonyi: i. m. 32. l.

hasonlítása is lehet döntő jellegű bizonyíték, — sajnos, a gyer-
gyói helyneveket nem lehet ilyen tekintetben részletes tárgyalás
alapjául venni, mert egyrészt a székelység idetelepülése előtt
nem volt a szláv pásztorok előtt teljesen ismeretlen e föld s így
egyreszét a székelységnek; másrészt Gyergyónak lakatlan s így
nem használt felső és a moldovai határ felé eső részeit a be-
szivárgó (sic!) oláhság rakhatta meg helynevekkel. Ez utóbbi
körülményből szeretnek az oláh continuiás hivei fegyvert ková-
csolni, persze nagy lelkesedéssel, de annál kisebb alappal. Ez
állításomat bizonyítja az a tény, hogy e részek (Gyergyó északi
és északkeleti része) még a XVI. század folyamán is irtatlan
erdőséggel borított helyek, melyekben a vadakon kívül egy-egy
eltévedt szegény vadász; az erdélyi határt nem ismerve, nyá-
jával elcsatangoló moldovai pásztor; vagy a törvény keze elől a
rengetegbe menekülő haramia járt. De azért Gyergyónak kö-
zépső és déli, tehát korábban polgáriasult részein feltalálhatjuk
azokat a helyneveket, melyek elnevezésének természete a király-
hágóntuli magyar részek elnevezésével megegyezik.

Ha végig nézünk Gyergyó helynevein, azt találjuk, hogy
azok nevéket vagy alapítójuktól (tehát személynév) vagy fek-
vésüktől, alakjuktól, növényzetüktől stb. kölcsönözték, mint a
királyhágóntúliak.

Lássuk először a helységneveket. Természetes, hogy csak
annak a kilenc községnek nevére leszek tekintettel, amelyek
régii székely községek, mert a többi későbbi, nagyrészt oláh telep.
Ilyenek keletkeztek a XVII. század végétől s keletkeznek még
ma is.

Gyergyó kilenc régi községe a következő: Gyergyószent-
miklós, Szárhegy, Alfalu, Ujfalu, Csomafalva, Ditró, Remete,
Tekerőpatak és Kilyénfalva.

Szentnek a tiszteletét csak egy őrzi: Szentmiklós. Szent
Miklós püspöknek a tisztelete már a VI. században meghono-
sul; hogy Magyarországon mikor terjed el, nem tudom, de való-
színű, hogy később, mint a szent Istváné, szent Imréné és a
szent Lászlóé. Egyes helységeknek szent-kről való elnevezésé-
ről logikus következtetést vonni ritkán lehet, mert az leginkább
ötletszerűen történik. Értem ezt a helység eredeztetésére. Közel
fekvő példát hozok fel: Fel-Csikban két falu fekszik egymás
mellett: Szent-Tamás és Szent-Domokos; Al-Csikban: Szent-

Király (kétségtelenül Szent István) és Szent-Imre. E helységek keletkezése között talán egy évtized különbség sincs, mégis az elnevezésben milyen szeszély nyilvánul meg. Éppen így nem tudjuk ma már az összefüggést valamely helység története és a védszent választása között. Ki tudná például ma már megmondani, hogy Tekerőpatak miért választotta éppen Szent Jánost védőszentjévé? — Pedig nagyon érdekes volna ám ezeket tudni, mert sokszor rejt el kicsinyesnek látszó körülmény fontos dolgot.

Személynevektől nyerte nevét: Csomafalva, Kilyénfalva és talán Ditró.

Csomafalva. Csoma a XII., XIII. században kedvelt magyar személynév.

Kilyénfalva. Kilyénfalva = Kiliánfalva. Kilián = Gilián = Gellén. A németektől a XII. században átvett keresztnév.

Egyesek e csoportba sorolják *Ditrót*, a német Dietrich — Detre névtől eredeztetve. Hallottam ilyen változatot is: „de ritu“, „de itero“. Mindez erőltetett származtatás, nem is szólva a „de itero“ helytelen latinságáról, mert Ditró régi neve „Gittró“, tehát a „g“ lágyult „d“-vé s nem fordítva. A nép maig is „Gyitró“-nak mondja és ezen az alapon latinositja Timon is „Gitrum“-ra.

Dr. Cirbusz Géza a gót és ófelnémet „drohti“-ből (tekervényes) származtatja.¹ A Cirbusz eredeztetésére is az a megjegyzésem, mint a fentire (*g* és *d*), azzal a hozzáadással, hogy Ditrópatakot nem lehet éppen olyan feltűnően tekervényesnek mondani. Az is mindenesetre nagyon különös, hogy „Tekerőpatakot“ eleink magyarul tudták elnevezni, de Ditró miatt már a gót „drohtit“ kellett kölesönkérni.

Annyi bizonyos, hogy a „Ditró“ elnevezés kutatása kemény dió. Magam is sokat töprengtem rajta, kutattam utánna, de olyan etimológiával, amelyben magam sem hiszek erősen, nem akarok előállani. Annyi tény, hogy én legelőször 1714-iki oklevélben láttam „ditrai“-t és „Ditró“-t.² Az azelőttiekben „Gyitró“ és „Gittró“ szerepel.

Fekvésüknek, földrajzi elhelyezésüknek köszönhetik nevüket: Szárhegy, Alfalu, Ujfalu és Tekerőpatak.

Szárhegy a Szár, vagy Szármány hegy lábánál fekszik.

1. Cirbusz: Hegyek és folyók nevei Erdélyben. Erdély 1908. 142 l.
2. Gyergyószentmiklósi levéltár.

Alfalu = Alsó falu; t. i. Szentmiklóstól és Szárhegytől tekintve.

Ujfalu. A mai ujfalvi székelység régen beljebb, a Délhegy lábánál levő, „Katorzsa“ nevű telepen lakott, s csak később, a XIV. század közepe táján huzódott le a Maros mellé s új lakóhelyét Ujfalunak nevezte maga is, de még természetesebben a szomszéd falvak.

Tekerőpatak a rajta átfolyó patakról vette nevét. Tekerő = tekerőző, tekervényes. A patak folyása különösen felső szakaszában annyira szeszélyes, hogy egy másik, ezzel szinte párhuzamos patakot „Visszafolyó“-nak nevez a nép.

Remete nevét maga magyarázza.

Amint láthatjuk a kilenc székely község nevét a székely betelepülöktől nyerte, a szláv hatás itt még nem érezhető, különösen nem az oláh. Sőt az ujabban, a XVII. század végén és a XVIII. század folyamán keletkezett oláh telepek nagy része is magyar elnevezésű. Nem lesz érdektelen ezeket sorra venni:

Vasláb. Lakói a Lázár család oláh telepítvényescsi, de falujok nevéből nem lehet letagadni, hogy az magyar; tekintet nélkül a néphagyomány igaz, vagy nem igaz voltára, amely szerint a falu neve onnan származnék, hogy a legelső zsellér hiányzó lábát vaslábbal pótolta.

Holló. Sötét, hatalmas rengetegéről nevezte el a székely nép képzelete, amely rengeteg közepette alakult. Hogy milyen rengetegek, valóságos őserdők borították Gyergyó e részét még a XVIII. században is, erről a történeti részben szólok bővebben.

Tölgyes és Békás neveit szükségtelen magyaráznom.

Várhegy, eredetileg „Várviz“ (az oláhok is „Várvéz“-nek nevezik ma is). Magyarázata az, hogy e helyet a Maros valósággal körülöleli úgy, hogy olyan, mint egy hatalmas, természetes árokkal körülvett vár.

Bélbor nevét sem lehet, borvizére gondolva, sokat boncolgatni; bár dr. Cirbusz e név eredetéről azt mondja,¹ hogy az ó-szlávban annyit jelent: „hatalmas fenyves erdő.“

Kérdem: vajjon a borviz nem szláv eredtű szó-e? — Erőszakosan nem magyarosítok; de miért magyarázzunk nagyképpen mindent idegenre, mikor úgy is csak úgy hemzseg a gyergyói helynevek közt az idegen. A többi helynevek eredete

1. Dr. Cirbusz: Hegyek és folyók nevei Erdélyben. „Erdély“ 1908. 141. 1.

ugyis szláv: Salamás, Ivános, Zsedánpatak, Damuk és Borszék, (amennyiben a „szök“ nem a négy vagy háromlábú) ó-szlávul „sjek“ „vágás“-t jelent.

Gyergyó helységnevei, amint láttuk, elnevezésüket ugyanolyan körülményeknek köszönhetik, mint akár a dunántúliak, még a szláv eredetüket sem véve ki, hiszen e körülmény az egész Magyarországgal közös. Nem jött tehát a gyergyói nép Atillával, se Etelközből (tehát nem „szökely“), hanem már mint keresztények, mint magyarok ülték meg e földet.

Ámde alapos az aggodalma dr. Karácsonyinak, mikor a már említett akadémiai értekezésében maga állítja fel az ellenvetést:¹ „Mondhatják, hogy a községek neveinek meghatározásába beleszólhat az egyház, beleszólhat a világi előljáróság, a földesúr stb., beleszólhatott volna pl. a székelyeknél a magyar királytól kinevezett székely ispán is és ennek helytartója!”

Ez ellenvetésre szintén Karácsonyival felelek: „Ámde nyilvánvaló, hogy sem egyházi, sem világi hatóság abba bele nem szólhat, mert nincs is hozzá semmi köze, hogy hogyan nevezze el egy-egy község az ő határainak egyes pontjait, dülőit!“ Mert feketik Békás község székely megyében, lehet a neve magyar, azért az oláh lakosság nevezheti dülőit oláhhul (feltéve, ha a legujabb időkgig egyáltalán lettek volna dülői).

Lássuk tehát Gyergyóban a dülők neveit! Benkő Károlynak e tekintetben megbízható művében² a következőket (bár valószínűleg hiányosan) találjuk: Bükkhavas, Mezővész,³ Oroszbükk, Közrez,⁴ Vid, Tatárhágó, Fekete-Hagynás, Lóhavas, Fekete-rez,⁴ Hegyes, Borda-bütüje, Bálint-sarka, Keskeny-sarok, Keresztes, Solyomtár, Kereszthegy, Jáhoros, Tatárka, Mezőhavas, Délhegy, Csudálókő, Keskenybükk, Ostoros (ostoros).

1. Karácsonyi: A székelyek eredete. 47. l.

2. Benkő Károly: Általános leírása Csik, Gyergyó és Kászonnak. 1853. 18. l.

3. A gyergyói ember sajátos módon használja a „vész“-t. Veszec helynek nevezi az apró bokrokkal, indás növényekkel benőtt erdőrészt: pl. a málnabokrokkal benőtt erdőrészt „málnavész“-nek hívja.

4. Dr. Cirbusz már említett tanulmányában „Fekete-Reszó“-ról és „Köz-Reszó“-ról beszél, a „reszó“-t a szláv „rjaz“-tól származtatva. Először is a gyergyói soha, még véletlenül sem mond „reszó“-t, hanem mindig „rez“-t: Közrez, Feketerez, Keckerez. A „rez“ származhatott a „rjaz“-ból, de akkor sem találták a gyergyóiak itt s nem használták úgy, ahogy Cirbusz dr. gondolja: t. i. „vágás“, „irtás“, mert az még ma sem „irtás“. Hanem a „rez“ az oklevelek tanúsága szerint is „részt“ jelent s még ma is használják: Közrez = Közrés. Köztudomásu, hogy nemcsak magán, községi és tizes birtok volt, hanem széki birtok is, a szék közös birtoka, része, „rez“-e s éppen az irtatlan, vágás alá nem került területeken.

E sort kiegészíthetem azon dűlőnevekkel, melyek kétségkivül régi eredetűek, de a Benkő Károly felsorolásából kimaradtak: Damokos-Ábrahám,¹ Csobot-tető, Vereskő-feje,² Ölyves, Csinód, Gűdűcz, Tilalmas, Likas-havas,³ Medgyes,⁴ Siklóbiak mezeje (Ditró határában), Nyires-sorok (sarok), Rakottyás, Kerek-szék, Nagykő, Magyaros, Sóvető,⁵ Orotva, Veres-szakál (veres sziklaszál), Köveshegy, Kövespad, Csercpekő, Ujhavas, Méhes-patak, Öcsémhegy, Fűgés,⁶ Lapos, Csipkés, Kakashegy stb.

Lássuk egy község dűlőit! Nézzük meg az Ujfalu telek-könyvét; az Ujfaluét, mert ez a község tartotta fenn leginkább a régi neveket, felosztást, szokásokat: I. Belsőség, II. Folyam és völgy,⁷ III. Sárospatak és határkapu tartomány, IV. Alsó-vész és Nagykert, V. Felsővész, VI. Mihály-magosa, VII. Kosza⁸ és Város, VIII. Fenyés,⁹ Hosszubükk és Fodorvész, IX. Fehérfenyés, X. Bűkkő. XI. Délhegy délkeleti oldala, XII. Csudáló-hegy, XIII. Délhegy háló melyéke, XIV. Somlyó. 15. Uj-esztena,¹⁰ 16. Libán-sorka, 17. Libán-mezeje, 18. Köves ásó és Sára-pataka, 19. Bogáros vidéke, 20. Tamás-pataka feje, 21. Hosszukó lábja,¹¹ 22. Tamás- és tiszás-¹² pataka, XXIII. Ostorosalja, 24. Vész-hágó, 25. Barátos és agyagas-domb. 26. Kurtaeger.

Az elősorolt dűlőnevek mind jó magyar hangzásuak, akár csak a dunántuliak s közülök nem egy használatos, elterjedt a Királyhágón túl is. Bizonyosága ez annak, hogy a gyergyói nép, mely e neveket adta, nem itt gyártotta, hanem onnan hozta magával, ahol a magyar ember magyar helyneveket adott a

1. A hagyomány szerint a Hiripné két fiáról.

2. Vereskő feje, Veresszakál a Gyilkostó felett. Nevüket az anyagukat alkotó kőzet színétől nyerték, sőt a kőzet színének a Gyilkostó vizében való tükrözése miatt régen nem „Gyilkos”, hanem „Veres-tó”-nak hívták a tavat. (Benkő Károly: Általános leírások Csik, Gyergyó és Kászonnak. 33. l.)

3. A „Likas” a Hargitának a mészkőzónába benyúló ága; vulkánikus eredetű hegy, melyet tátongó kráteréről nevezett el „likas”-nak a nép.

4. Ez elnevezést dr. Cirbusz egyszer a szláv „medza”-tól (határ. „Erdély.” 1908. 147. l.) származtatja; más helyen elismeri, hogy török-ugor eredetű (U. o. 1908. 148. l.) Minden bizonnyal általános elterjedésnek örvendő magyar elnevezés.

5. Onnan kapta nevét, hogy a szentmiklósi székely ősszel ide hajtotta marháit, hogy „megsózza”; azaz, hogy a szükséges sóval ellássa.

6. Fűgének hívja a székely az egress (köszméte). A tulajdonképpeni fűgének „tengeri fűge” a neve.

7. Maros.

8. Szomólynév; tizes neve Ujfaluban.

9. Fenyős. (Az „ő” gyakori, itt közönséges elváltozása.)

10. Esztena = sztona (szláv), állandó nyári juhszállás és pásztortanya.

11. Lábja = alja.

12. A fenyő egyik szép fajáról, a tiszafáról.

földjének. Megdőnti ez a hun stb. származást s azt a véleményt is, hogy a székelyek már itt laktak volna a honfoglalás idejében. Csodálatos, nevetséges volna feltenni, hogy egy nép több századon át vár egy másik népre (anélkül, hogy tudna eljöveteléről) — hogy az nevezze el majd helyette a földet, miután a XI. század folyamán itt berendezkedett s a saját földjét elnevezte.

De nemcsak a nyelv és e magyar elnevezések bizonyítják, hogy Gyergyó népe éppen olyan magyar, akár az alföldi, hanem az idegen eredetű (szláv, oláh, német) helynevek is, melyeket éppen olyan készséggel vett át és használt, akár a királyhágóntuli és amelyek közül igen sok ismerősen hangzik hazánk más vidékein is: Magura, Piricske, Barasszó, Batrina, Somlyó (Kis- és Nagy-Somlyó), Muncsel, Stezia, Komárnyik, Kelemen, Szingyeroza, Putna, Zápogya, Hargita, Békény, Beszterce, Borzon, Zsedán stb.; a völgyfő olyan gyakori megjelölése: a „vápa“ s a vizenyős talaju kaszálóé: a „mocsár“.

Helyneveit a gyergyói székely, amint láttuk, már mint magyar hozta magával, s azoknak természete olyan, mint a a magyarságé, de hozhatta-e előbb, mielőtt a magyarság állandó lakóhelyre települt s élete egy bizonyos területhez kötött lett volna. Van-e szüksége dülőnevekre a fejedelmek korában a kóborló, még nomádéletet folytató magyarságnak s kóborlás közben tudta volna-e egy hely nevét, annak magyarosságát állandósítani? E kérdésre csak az lehet a felelet, hogy a IX. században, a letelepülés korában, még az egész magyar nép együtt élt, a mai székelység sem szakadt el tőle s így a Magyarországon a X. és XI. század folyamán állandó lakóhelyet választó magyarság tagja.

„Következik e helynevekből az is, hogy mielőtt a székelyek elkezdték megülni a Maros és a Küküllő folyók völgyeit, már keresztülestek ugyanazon keresztény és szláv határon, amelyen a duna- és tiszamenti magyarság. Ez pedig csakis a X—XI. században a Királyhágón túl történhetett.“¹

Miért nem lehettek a székelyek határőrök?

Ezt régi és jelenlegi lakóhelyeik fekvése, földrajzi helyzete magyarázza meg. Régi lakóhelyeik a következők: 1. Fehérmegyében (Székelyfalu a Vértes-hegy alján), 2. Tolnamegyében (Nagy-, Kis- és Püspök-Székely), 3. Baranyamegyében (Nagy-

1. Karácsonyi: A székelyek eredete és Erdélybe való betelepülése. 1905. 54. l.

Váty), 4. Mosonymegyében (?) az ország határától nem messze, 5. Pozsonymegye északi részén (Székelyfalu), Bars- és Hontmegyében, 7. Biharmegyében (Székelyszáz és Székelyhida¹), 8. Temesmegyében (Bor-Székely), 9. Aradmegyében (Székelyszeg), 10. Krassómegyében (Székelyfalu) stb.

Ez mind az oklevelek tanúsága. Egy 1258-ból fenmaradt oklevéltöredék is említ egy székely telepet a Vág mentén, tehát a szlávok földjén. Így könnyen megérthetjük, hogy IV. Béla bolgárországi hadjáratában Bogomér, Szoboszló fia, tehát szláv ember a székelyek ispánja.² Maga Szabó Károly jegyzi meg ezekről, hogy „nevük után hihetőnek tartja, hogy ezek szláv eredetű nemesek voltak.“

A fentemlített régi székely telepek közül csak a mosonyi telep volt az ország határán, viszont többi telepeik fekvése soha sem jelölte, de a történelem tanúsága szerint nem is jelölhette az ország határát. Erdélyben a székelység legrégibb telepe kétségtől kivül Udvarhelyszék és Marossszék. E két szék határa sem képezte soha az ország határát. Tehát a székelyek nem voltak s 1764-ig nem is lettek határőrök. Az erdélyi fejedelemesség korában is, mikor már Háromszék, Csik és Gyergyó régen be voltak települve, a határőrzés kötelességeit az ugynevezett „plájások“ teljesítették.

Hanem a régi székely telepek fenti felsorolása kapcsán észrevehetünk más, sokkal fontosabb körülményt: t. i. a régi székely telepek sohasem feküdtek rónán, hanem hegyes, erdőkkel borított helyeken. Még a talán könnyebben kétségbevonható mosonyi telep helyén is, daczára, hogy Mosonyvármegye a Kis-Alföld megyéi közé tartozik — jelenleg is 1002 hold erdő terül el.³ — Feltűnő, hogy az Erdélybe települő székelység is hegyes-erdős területeket foglal el, holott a termékeny, szőlőtermelő Küküllő melléke⁴ és a Bárcaság⁵ lapálya is betele-

1. Néhai Balássy Ferencz: „A székelyek alapszerződése“ című akadémiai székfoglalója (1873) 26. lapján e helynév keletkezését a következőképpen magyarázza: „Mikor Árpád Mén Marót(?) ellen indult, hirtelen előjöttek(?) székeikből a székelyek s megsegítették. Hálából e segítségért Árpád nekik földet adott Biharban s így keletkezett Székelyhida és Székelytelep.“ Természetesen ma már tarthatatlan s túlnaiv e kimagyarázkodás.

2. Székely Oklevéltár. I. 7. 1. Lehetett szláv származású, sőt bármilyen származású a székelyek ispánja, mert e méltóság betöltése a király tetszésétől függött; királyi jog volt.

3. Karácsonyi: i. m. 59. 1.

4. A székely település után II. Géza telepíti ide a szászokat.

5. Jóval később II. Endre engedi át a Bárcaságot (Borodnokország) Salza Hermannak, a német lovagrend nagymesterének.

pülésük idején még rendelkezésükre állott volna. Ez nekik nem volt feltűnő, sőt nagyon is természetes; hiszen a hal a vízben, a madár a levegőben, a székely is a hegyes-erdős vidéken érezte otthon magát, mert ott találta fel élete, foglalkozása feltételeit. A székely, ha nem is volt éppen erdőőr, bár mint ilyen is gyakran szerepel az oklevelekben, de mindenesetre *erdei pásztorkodással, állattenyésztéssel, erdővágással* (ahogy ma a gyergyói mondja: „erdőléssel“) foglalkozó magyar. Ez utóbbi körülmény aztán megmagyaráz mindent: betelepülésük helyét, idejét, okát, sőt nevüket is. Ebből látjuk, hogy e szó: „székely“ csak jelző, amelylyel azt a honfitársát illette a magyar, aki erdei állattenyésztéssel, „erdőléssel“ foglalkozott. Fenti körülményből indul ki dr. Karácsonyi a „székely“ szó eredete és jelentése kutatásánál s az ő zseniális eszmemenetét fogadom el s annak kapcsán haladok én is.

A „székely“ szó magyarázata a foglalkozásból önként foly: E szó „szék“, a szláv¹ „*sjek*“ szóból származik s ez „*vágást*“ jelent. Ehhez járult a hajtogathatatlan „li“ török² származású melléknévi képző s így lett „*sjekli*“ = „*székli*“, magyarul: *vágással foglalkozó*. A magyar nyelv sajátága, hogy nem tűri a mássalhangzók torlódását (Prieskéből Piricske, Somlyóból Somolyó); a „székli“ két torlódó mássalhangzója közé magánhangzót iktatott: „székli“-ből lett „székeli“. A magyar nyelvben az „i“ véghangzó előtt álló „l“ és „n“ „ly“-lyé, „ny“-nyé“ lágyul („konkoli“-ből konkoly, „dolmani“-ből dolmány) s így kialakult a ma is élő „székely“ elnevezés.

*

Ki telepítette a székelyeket s mikor?

Azt hiszem, hogy a székely történelemben ez a legfogósabb kérdés. Itt van az a bizonyos „compass“-hiány. Connert, a székely história alapos ismerője régibb művében³ még hozzászól e kérdéshez, de már újabb munkájában óvatosan elkerüli⁴. Dr. Karácsonyi megfelel erre a kérdésre is, de fejtegetése nélkülözi azt az alapot, amely meggyőződést érlel. Oklevélre tá-

1. Tudjuk jól, hogy honfoglaló őseink közé nagyon sok, már ittlakó szláv olvadt be, akiktől őseink sok szót és helynevet vettek át.

2. Nem szabad arra gondolni, hogy a X. és XI. században még nem voltak Európában a szeldsuk-törökök, tehát hogyan lehet török hatásról beszélni; hiszen tudjuk, hogy a török nyelvrokonságnak is sok híve van még ma is, mert az tény, hogy hatással volt nyelvünkre és pedig még Ázsiában.

3. Connert J.: A székelyek intézményei. 1901.

4. Dr. Connert J.: A székelyek alkotmányának históriája.

maszkodni nem tud, mert nem is lehet, pedig a telepítő személyét és a telepítés idejét pontosan, kétség kizárásával meghatározni lehetetlennek tartom. A székelyek származásáról és nevük keletkezéséről irt fejtegetése meggyőzőtt, de a kérdéshez való hozzájárulása, dacára a határozottságnak, amelylyel azt teszi — nem elégit ki. Hogy a település indoka a székelyek foglalkozása s e foglalkozásnak az Erdélyben járó királyok által való czélszerű (a hadsereg előtt utat vágta) kihasználása volt — valószínűnek tartom; de hogy Szent László a kerlési csatában (1068) való közreműködés miatt jutalmazta-e meg¹ a Maros és Küküllő-völgyével a székelységet, nyomós bizonyíték nélkül elfogadni nem tudom. Igaz ugyan, hogy Szent László gyakran megfordult Erdélyben s ő alapította az erdélyi püspökséget Gyulafehérvár székhelylyel;² de viszont az utóda, Kálmán, szintén előrelátó fejedelem, ki sokat és szívesen foglalkozott az erdélyi részeknek helyzetével és azzal a tervvel, hogy minél szorosabb kapcsolatba hozza azokat a tulajdonképpeni magyar földdel: ő alapítja az erdélyi vajdaságot. Ha már a vajdaságot említem, érdekes és érdemes ezzel kapcsolatban felemlíteni azt is, hogy ha nem is mindig,³ de a legtöbb esetben az erdélyi vajda egyzersmind a székelyek grófja (Comes Siculorum). Ki tudja ma már oklevél hijján megmondani, hogy e két fontos méltóság: az „erdélyi vajda“ és a „székelyek grófja“ nem ugyanegy időben keletkezett-e?! Hátha Kálmán király telepíti a székelységet; hiszen az erdélyi ügyek rendezése közben neki is éppen olyan szüksége lehetett a székelyek karjára, mint Szent Lászlónak. Neki is van szüksége útra, tehát azokra is, kik a fejszét foglalkozásszerűen kezelik.

Ezek még mind nem bizonyos dolgok; annyit lehet csak állítani, hogy a legnagyobb valószínűség szerint a legrégebb székek: Marosszék és Udvarhelyszék lakói a XI. század végén vagy a XII. század elején települtek. Azért beszélek „vagy“-ról, mert azt szükségtelen bizonyítanom, hogy a székely település nem lehetett szórványos vagy éppen szivárgó, hanem csakis tömeges.

Kézdi-széknek II. Géza által való telepítését sem tudom elfogadni, mikor bizonyos, hogy az *Orbai-szék*et, mint *lakatlan*

1. Karácsonyi: i. m. 68. l.

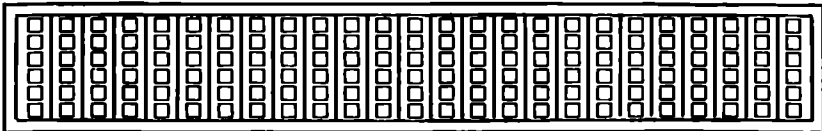
2. Az erdélyi részek Kálmán király koráig a csanádi püspökséghez tartoztak. Erdély földje Kolozsvárig már lakott volt.

3. Mátyás király 1463-iki törvénye (Constitutio exercitialis).

területet 1222-ben adja át II. Endre a német lovagrendnek. Ellenben *Sepsi-székről* már 1224-ben említés történik (terra Sebus)¹. Azt hiszem innen rajzottak el egyszerű szaporodás miatt történő település útján előbb a Kézdi, majd Orbai-székekre a székelyek. Miután e kitelepülés már lassu, de állandó folyamatu, s majd minden szék képviselve van abban, ezeknek települése révén kerülhetett rá a sor Csikra. (Aranyos-székről nem szólok, mert annak települése semmi összefüggésben sincs feladattal.)

Szinte bizonyosnak mondható, hogy e székeknek az anyaszékek által való betelepítése alig egy emberöltő munkája. Ez pedig a természetes szaporodás lassu útján lehetetlen, éppen ezért tulajdonitom e gyors, rohamos térfoglalást egy nagy, a székek beléletén kívül álló fontos oknak. Azt hiszem ugyanis, hogy a sorrendben utolsó székek területeinek teljes betelepülésénél a kényszerűségnek is nagy szerep jutott. Ilyen kényszerűségnek lehetett az okozója az a hatalmas, világraszóló mozgalom, melyet mi *tatárjárás* néven ismerünk. Erős a meggyőződés, hogy nyugatról ez térítette kelet felé a székely települést s ez lett okozójává *Gyergyó* keletkezésének is.

1. Connert: A székelyek intézményei. 1901. 16. 1.

II.

Gyergyó kialakulása.

Európa 275-től 896-ig terjedő korszakának életét a folyamatos harci zaj teszi változatosabbá. Egy hatalmas nép nagy, dicső multjának örökösei védik világuralmukat fiatal, szilaj népek folyton megújuló támadásai ellen. De a római sas szárnyai lassankint elerőtlenednek, s a légiók előbb Dáciát, majd Pannoniát vetik oda martalékul a győzteseknek. A küzdelem azért tovább tart. A hatalmas rövid időre felülkerekedik (a hun és avar) hogy később mások osztozzanak birodalmán. De mintha az osztozó felek éreznék, hogy Magyarországot már a természet is egy nép számára teremtette — újra dobognak a vágató paripák, s visszhangot ver a harci zaj.

A népvándorlás korában Európának hazánk a csatateré. E föld látta világverő Atilla hatalmas birodalmának bomlását, hallotta a gepida nép halálsikolyát, az avar gyepüket ostromló frank sereg támadásra hívó kürtjelét s érezte az Árpád fehér lovának patkóját. Berkeiben fellobog a máglya lángja: fehér lovat áldoz Hadúrnak a magyar; majd lassan kialszik a parázs, s az áldozatra szánt mén halálnyerítését szeliden csengő, imárahívó harangszó váltja fel.

E változások egyikéről sem vesz tudomást a keleti Kárpátok egy széles völgykatlana: Gyergyó. Mikor kint a nagy rónán javában áll a harc, itt békésen hajtogatja nyáját a harcot kerülő szláv pásztor.

Gyergyó e kori történetéről bizonyíthatólag semmit se tudunk. Csak annyit sejtünk, hogy hatalmas rengeteg lehetett, melynek középső részét a Maros ártere foglalta el. Nem tipikus

fensik (magasföld), hanem a Maros által képezett medence. Erről meggyőz az a körülmény, hogy ha az ember a gyergyói „fensik“ bármely részén csak fél méternyire is leás, már fluviális, a vízmosás által simára esiszolt kavicsot talál. Különben is a medence belső peremét képező mész- és márga lerakódás maga is neptuni eredetre vall. Ebből önként következik, hogy a kristályos zóna (Gyergyói havasok) és a vulkáni vonulat (Hargita) között levő rész, a medence alja sokáig moesaras terület kellett, hogy legyen. Ez a körülmény megmagyarázza azt, hogy a betelepülő gyergyói székelység legrégebbi telepei mind a fensik peremén fekszenek s csak jóval később húzódnak le a Maros mellé¹ s az újabbak alakulnak a Maros mellett. Az első települők lakóhelyeit bent kell keresnünk a rengetegek közvetlen szomszédságában. E hatalmas rengetegek² komor hangulata, a medencébe vezető szorosok, hágók³ járatlan volta visszariasztotta még a szomszéd székek telepeseit is, nemcsak hazánk előbbi lakóit.

Az Olár Gavril által Tölgyesen talált kőfejsze azt mutatja, hogy a kőkori embere is menedéket talált e helyen. Erdeiben csak úgy hemzsegett a szarvas, őz, medve, farkas stb. Bizonyára nem hiányzott a bölény sem.

Jeles archaeologusunk, Téglás Gábor e hely őstörténetéről nem tesz említést,⁴ azt azonban személyes meggyőződés után állítja, hogy e helyen a római kornak emléke nincs s az egyesek által Maroshévíz (régén Oláh-Toplica) határába helyezett római castrumról alkotott téves felfogást is megcáfolja.

A hun és avar korból, a honfoglalás, a vezérek korából való emlékekről nem is beszélhetünk, hiszen a királyság első századairól sincsen semmi biztos jel, amely helyes nyomra vezethetné a kutatót. A kun, besenyő betörés, s királyaink kül-

1. A régi Katorzsza a Délhegy lábánál alakult; lakói csak később telepedtek a Maros mellé, s alapítottak új telepet, melyet Ujfalunak neveztek. Erősen hiszem, hogy Alfalu első települőinek lakóhelyét valahol a Nagy Borzont mentén: Szentmiklós első nyomait valahol a Györgypataka táján kell keresni. Éppen ilyen formán a többi falvak első telepeit is.

2. Hogy milyen rengetegek borították még a XVII. század folyamán is Gyergyót, mutatja az, hogy a Forgács Zsigmond Radul vajdát kísérő csapata 10 napig bolyongott vezető hiányában s egy szálíg odavesznek, ha szerezésüjükre, 2 pásztorra nem találják.

3. A legkorábban használt szoros a *béküsi*, az ugynevezett *Piricske-vámmal*; később (?) e vámot Almásmezőre helyezték át. (Először a XVI. században említik az oklevelek.) Amint látni fogjuk, ez a tatárok útja.

4. Téglás: Az erdélyi medence őstörténete. (Századok.)

országok ellen irányuló hadműveleteinek utjától távol esvén, figyelmüket nem fordíthatták e tájra.

A település.

Az oláh történetírók (Hurmuzaki, Hasdeu, Xenopol, különösen Radu Rosetti¹) Háromszék és Csik — tehát Gyergyó is — telepítésének érdemét részint a német lovagrendnek, részint a milkói püspökségnek tulajdonítják. Természetes, hogy fentnevezett történetírók e tanaik hirdetésével az oláh kontinuitás, a dákó-román törekvések malmára hajtják a vizet. E két állítással röviden, mint legújabb ilyen mű, a Radu Rosetti munkája alapján foglalkozom. (Despre Unguri si episcopile catolice din Moldova. — Bucuresti. 1905.)

A német lovagrend.

A német lovagrendnek a székely székekhez, pláne Gyergyóhoz semmi köze. Hiszen a Bárcasághoz legközelebb eső Háromszékből is csak 1222 ben kapta II. Endrétől a Feketeügy balpartján levő Orbai-szék területét, de két év múlva azt is elveszítette². Hatalmi tulkapásai, önállóságra, függetlenítésre való törekvései miatt II. Endre a rendet a szószoros értelmében kiverte az országból.

Hallottam e kérdést magam is: „Miért ne érhetett volna el a német lovagrend keze Háromszék és Csikszék területeire is, mikor Moldvában, Csikkal éppen átellenben a ma is álló Nemti város helyén várat építhettek?“

Nem tehetjük fel még II. Endréről se azt az esztelenséget, hogy a kivert ellenséget országa területén át engedje Pomeraniába távozni, tehát csak Moldva felé távozhattak, s miután a poroszokat csak kiűzetésük után évek múlva kezdik teríteni, ezt az időt Moldvában kellett, hogy eltöltsék. Ez idő alatt felépíthették Nemti várát is.

A milkói püspökség.

Azzal az állítással, hogy a székelyek a milkói (kuman, vagy kun) püspökség egyházi hatáskörébe tartoztak, az oláh kontinuitás hívei azt akarják bizonyítani, hogy Erdély keleti csucsa a X—XII. századokban nem tartozott a magyar fenha-

1. Rosetti: Despre Unguri si episcopile catolice din Moldova. Bucuresti. — Academia Romana. 1905.

2. Karácsonyi: Borodnokország. Századok. 1908. 609 l.

tóság alá. Radu Rosetti olyan forrásra támaszkodik,¹ amely szerint III. Béla királyunk csak *ujra szervezi* a milkói püspökséget és az már 1093-ban „virágozik”.² Mi úgy tudjuk,³ hogy a milkói püspökséget 1226-ban Róbert esztergomi érsek alapította és pedig valószínűleg Béla, az ifjú király (később IV. Béla), akkor Erdély vajdája intenciójára, ki a kunok által lakott földet (Cumania) Magyarországnak akarta megszerezni. Rosetti Róbert esztergomi érseknek egy állítólag 1228-ban kelt pásztorlevelét idézi, melyben az érsek csitítja a megtért kumanokkal egy egyházban megférni nem akaró székelyeket, akik azért lázongtak volna, hogy az ő milkói püspökségük nevét „kumaniaira” változtatta s idegen (állítólag Theodorich nevű) püspököket nevezett ki: ⁴„Mi kifogásotok van a szokatlan név miatt, mikor különben ugyanazon jólélekkel van nemzetségttek iránt a püspökség? Nemde természetes, hogy Krisztus egyházában együtt legyen farkas és bárány? Miért ne lehetne együtt a székely a kumannal és az oláhhal?! Vagy talán a személyre tekint az isten? Minden nemzetségből megvannak az ő választottai, akik szeretik őt s az ő igazságát cselekszik és ő övéit a nemzetek és nyelvek sokaságából a hit egységébe gyűjti össze . . . stb.”

E fent idézett s állítása mellett bizonyító oklevelet Rosetti Hurmuzakitól, Hurmuzaki pedig Fejértől vette át, s valószínűleg egyik sem látta s ha mégis látta, biztosan hamisítvány volt. Mert nem tudom elképzelni, hogy hogyan lehet az, hogy a székelységre ennyire fontos dologról sem a székely oklevelek valamelyikében, sem az egyháztörténelmi adatok között még halvány érzés se esik. Ellenben mindig úgy tudtuk, hogy a székek a gyulafehérvári püspökséghez tartoztak, sőt voltak olyan székely telepek (pld. a telegdi), amelyek közvetlenül. Gyanusak előttem a Rosetti forrásai, mert olyanra is támaszkodik, amely azt a badarságot hirdeti, hogy a gyulafehérvári püspökséget

1. Privaldszki: *Reges Ungariae* Marian I. 1785.

2. Rosetti: I. m. 10 l. . . . „*enim etiam floruisse Milkoviensem (t. i. episcopatum) Anno 1093 . . . eversum deinde Bela III. restauravit; itorum 1198 mutilatur*“ stb.

3. Acsády: *A magyar birodalom története*. I. 283 l.

4. Rosetti i. m. 28 l.: . . . „*quid vobis officit nominis mutatio, eadem manente Episcopatus erga vestram nationem ratione et virtute? Nonne in Ecclesia Christi D. lupum et agnum una pasci convenit! quidni etiam Sicut eum Comano et Olahoque. Respicit ne Deus personam! Acceptos habet e quavis natione, qui cum timent, et operantur iustitiam; et e diversitate gentium linguarumque in unitatem fidei suos congregat . . .*”

Szent István alapítja;¹ gyanus maga az idézett oklevél, mely az oláhok nevét e korban még ismeretlen módon említi (oláhoque)². — Általában szerény véleményem szerint az egész oklevél még csak nem is korai, hanem a XVIII. századból származó hamisítás.

* * *

Sem a milkói püspökség, sem a német lovagrend keze bele nem játszik a gyergyói településbe. A település az 1241-iki nagy nemzeti szerencsétlenség, a *tatárjárás* következménye.

Mikor bejárta az országot a rémhír, hogy itt a tatár — a lakosság igyekezett magát és hozzátartozóit menteni. A székely székek lakói, akik közül a fegyverfoghatók valószínűleg a királyi táborban voltak, nem tetovázhattak sokáig, nem latolgathatták a hír igaz, vagy nem igaz voltát, mint a magyarországiak, hiszen a székceket már fekvésüknél fogva a legközvetlenebb veszély fenyegette. Hogy a tatár pusztítás a székely székekben is éppen úgy dult, akár a Királyhágón túl, bizonyítja az az oklevél, amelyben IV. Béla 1251. január 5-én megparancsolja Lőrinc mester erdélyi vajdának, hogy az erdélyi határszélen levő *szentléleki* várat (Kézdi székben), melyet a tatárok lerontottak — építtesse föl.³

Hová menekülhettek volna a szorongatott székelyek máshova, mint azokba a rengetegekbe, melyeknek előttük is ismeretlen volta lelkükben a megmenekülés biztonságának érzetét kelthette. Különben az erdős vidéken lakó népnek veszély idején van-e biztosabb menedéke, mint éppen az erdő, mely árnyas sűrűjével elfödi a menekvőt, s járatlan volta tévútra vezeti a tájékozatlan üldözött. Ezekben a szomorú időkben nem is volt más menedék, mint az erdő, vagy a vár. Miután hazánkban e korban még kevés a várnak nevezhető erődítmény, a lakosság a természet által alkotott várba, az erdőbe volt kénytelen menekülni. Nem csodálkozhatunk azon, ha az egykoru Rogerius kanonok azt írja, hogy az országába visszatérő IV. Béla királyt az erdőkből lassan, óvatosan visszazálingózó nép fogadta. Tudjuk, hogy nagy veszélyek idején még a későbbi századokban

1. Rosetti i. m. 10 l.: „Albensem tamen, qui a Proto-Rege Stephano erectus est.“

2. Rosetti i. m. 28 l.

3. Székely Oklevéltár I. 8 l. „Fidelitati tuae harum serie firmissime mandamus et precipimus, ut castrum *Zent Leleokh* ab antiquis iam temporibus in salutem, et tutam populorum nostrorum terre Ultrasilvane, in ipsis confinibus olim extractum, sine mora restitui reedificarique faciatis...“

is előszeretettel menekül a nép az erdőbe. Erről tanuskodnak néhai Lakatos István, esikkozmási plebános, 1690-ben kelt feljegyzései, melyekben elmondja, hogy a Thököli Imrével Erdélybe beütő török-tatár had elől az erdőbe menekül a megtámadott székek népe.¹

Nyújthatott volna-e más hely a székek menekülő lakóinak nagyobb biztonságot, mint épen Gyergyó, amely területet járatlan hágói, fával, bozóttal benőtt szorosai biztosítottak. Ha a Mezőség felé tartanak, az ojtói szoroson betörő s Erdélyt gyorsan elárasztó tatár hordák kezei közé rohannak. Nem volt tehát alkalmasabb menedék, mint a mai Gyergyó, melynek rengeteibe az előtt nem mert behatolni a szomszéd székek vadásza sem. Itt biztonságban lehetett a székely s jó erdei legelőt talált a barma. — Nem csodálkozhatunk azon, ha a veszedelem egy évi tartama alatt a menekülők megkedvelték a helyet s visszamaradtak a veszély elmúltával, annál is inkább, mert már vérükben a gyakran keserves tapasztalat, hogy bár a tatárdulás megtizedelte soraikat — néhány évtized múlva a rohamos szaporodás következtében az anyaszékek megint nem bírják elartani lakóikat. Azért mondom, hogy megint, mert a fiuszékek keletkezésének a gyors szaporodás a főoka.² Gyergyó keletkezése is az anyaszékekből való kitelepülés eredménye, esakhogy természetesen a kényszer okozta kitelepülése, de a lefolyása, eredménye ugyanaz: t. i. a székelyek megszeretik a helyet, mert itt foglalhatnak, terjeszkedhetnek kedvükre, s létrejön egy új fiuszék, melynek a neve Gyergyó.

Mielőtt értekezésem fonalán tovább haladnék, kitérek egy érdekes, sokat vitatott elnevezésre. — Hogyan kapta a szék a Gyergyó nevet?

Gyergyó neve.

E név eredetének megmagyarázására az etimologia és a képzelet érdekesnél-érdekesebb változatai keletkeztek, melyeket Losteiner Leonárd gyűjtött először össze:

Timon egy öreg asszony szájára adja a megoldást. Az

1. Székely Oklevéltár VI. 416 l.: „Die 23. Aug. metu paganorum, incaptivantium Christianos omnis Háromszek, Czik, Gyergyo et Kaszon et Udvarhely se proirpuit et fugit in sylvas et alpes ad se tutandos et conservandos.“

2. A székely ma is Isten áldásának tartja a gyermeket s bár viszonyai szegényesek, sohasem hódított közöttük az „egyke-rendszer.“

őreg asszony a hely elfoglalására nógatta az embereket: „Jer, jó!“ Miután valószínűleg nem volt foga (azért öreg asszony), így hívogatta őket: „Gyer, gyó!“

„Mások“, mondja Losteiner — de valószínű, hogy ő maga — a következőképen származtatják:¹ „Az Atilla fiainak szét-huzása folytán legyőzött hun sereg maradványát Erdélybe egy György nevű vitéz vezette, kit népe a „jó“ jelzővel diszített föl. E vezér emlékére neveztek el „György jó“-nak Gyergyót.

„Vannak, kik *Georgiától*, vagyis e tájról jött őseink vissza-emlékezésétől eredeztetik.“²

Pray Szent György nevééről származtatja.

A „Csiki székely krónika“ szerint Gyergyónak a neve *Hegyalja* volt.

Egy másik hagyomány szerint a Lázár család ősei száműzetésükben Toplica (Maroshéviz) felől a gyergyói lensikra érkeztek. Miután az egyik Lázár felesége fiugyermeket szült, elküldték szolgáljukat, hogy a pihenésre alkalmas helyet keressen. A szolga, kinek György volt a neve, teljesítette küldőik parancsát, s a bejárt területről mutatványképen földet és vizet hozott, miknek a láttára így kiáltott fel az egyik Lázár: „György, jó föld ez!“ E mondat első két szaváról vette volna a nevét Gyergyó!²

Ezek a találgatások; most lássuk, az oklevelek hogyan nevezik Gyergyót?

1463-iki oklevélben	Gyrgiv) ³ .
1466-iki	„ Gyurgyu)
1511-iki	Gyergyó)
1511-iki	Gijergio)
1568-iki	Gijrgijo ⁴ .
1592-iki	Girgio ⁵ .

1. Losteiner I.: A kolostorokról írt kézirat 8 sz.: „Copiarum Atillae reliquiae, per discordiam filiorum ejusdem dissipati in vetere Dacia venerunt, Explorerator nomine Georgius, Hungaris György tribum suum in locum invexit; tandem ab ea in praedicato: bonus, Hungaris „jó“ demeruerit, atque Regiunculo in perrennem Exploreratoris ac Ducis memoriam nomen „György jó“: abbreviale Gyergyó haeserit.“

2. Br. Orbán Balázs: A székelyföld leírása. II. k. 104 l.

3. Eanez a hagyománynak anakronizmusa rögtön szembeötlök, ha az Árpád vezér által Etelközből Poniába küldött Kursid küldetésére gondolunk.

4. Connert: A székelyek intézményei. 16 l.

5. Székely Oklevéltár. II. 235 l.

6. Vitos M.: Csikmegyei Füzetek. I sz. 20 l.

A pápai dézmák regestrumai a következőképen említik:
 1332. évi regestrum Gyorgio
 1333. „ „ Georgio
 1334. „ „ Gorgio

A XVII. század történetirői Gyirgio, Gyrgio, Gyergau, sőt Jergau név alatt emlegetik.

Az elnevezésnek nemcsak magyarázata, de változatainak e tarkasága is példátlanul áll, azonban annak kimagyarázása szerény véleményem szerint korántsem olyan nehéz, mint gondolnók. A Pray sejtelmének, mely a „György“ névtől származtatja, adok igazat. Miért ne nevezhették volna el szent Györgyről, a keresztény harcosok védszentjéről e helyet a védelemre szoruló menekülők?

Kérdezheti valaki, hogy miért épen szent Györgyről? — Dehát tudjuk-e, sejtjük-e azt, hogy miért nevezték el a széke-lyek községeiket szent Miklósról, szent Domokosról, szent Tamásról¹ stb.

Miért írják az oklevelek annyiféleképen? — Ez már tisztán a jegyzők hibája, amit bizonyít az a körülmény, hogy pld. ugyanegy évből származó (1511) két oklevél közül az egyik „Gijergio“-t, a másik egészen helyesen „Gyergyó“-t ír. A „Gyergau“, s pláne a „Jergau“ már az író etimológizálásra való törekvését árulja el.

Hogyan lett a György névből Gyergyó? — Ennek okát a következőkben találom: Az oklevelek tulnyomó részének nyelve a latin. A latin szövegben csak azon helyneveket nem írták latinosan, amelyeket nem lehet, de már például Erdély mindig Transylvania. Az egyházi latinság még ennél is tovább megy: a magyar tulajdonnévből származó melléknevet is latinosan képezi. Az egyházi latinságnak, de a művelődésnek is képviselője a köznép között a pap. Utánna indul, őt utánozza a nép. A pápai dézmajegyzéket ugyan magyar ember, a subcollector készíti, de a collector, aki azt összegyűjtötte s lemásoltatta, többnyire idegen pap volt, többnyire olasz származású. Az olasz ember a latin „Georgius“ helyett akaratlanul is írhatott „Georgio“-t² sőt „Gyorgio“-t³. Amint látjuk, irt is.

A pap révén értesült a dézmáról a község. „Litterati“, vagy

1. Csikmegeye két községe.

2. 1332. évi rovat 669-ik lap: „Nicolaus sacerdos de „Gyorgio“.

3. 1333. évi rovat 682-ik lap: „Nic. sac. de „Georgio“.

„Mihály Deák“ uraiméknak könnyebb volt a „Giorgiot“ „Gyorgvo“-nak nevezni, olvasni, annál is inkább, mert a magyar nyelvnek egyik ismeretes sajátága az, hogy a *g, t, l* és *n* után álló *i* e mássalhangzókat ellágyítja¹, s így természetes uton lesz a „Giorgio“-ból „Gyorgyo“.

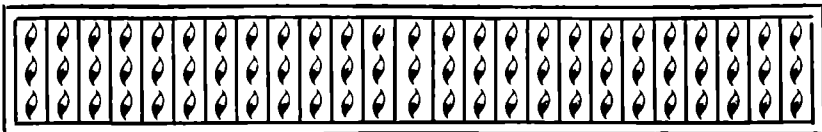
A magyar nyelv szókinése alaki változásának egy másik gyakran előforduló sajátága,² hogy két mássalhangzó között a mélyhang közép-mélységű, a közép-mélységű magas hangra változik: így az *o*-ból *é* és az *ő*-ből *i* lesz. Így lett „Gyorgyo“-ból, a gyergyóiak „Gyërgyo“-jából a csikiak „Gyiryo“-ja. Érdekes, hogy Gyergyóiak száján ma is „Gyërgyo“ s a csikiaknál ma is „Gyiryo“³.

Ha ez eszmefuttatásban hibát is követtem el; megnyugtató gondolat, hogy mégis valószínűbb, mint akár a Losteineré, akár a Timoné.

1. 2. Simonyi: Füzetes magyar nyelvtan.

3. Saját fülemmel hallottam, mikor egy jendfalvi illetőségű tanuló így bosszantott egy madarasit: „Két ökörvel, szekervel — bé Gyiryoóba edényvol.“ (T. i. a madarasiak között sok a fazekas.)

GYERGYÓ TÖRTÉNETE.

III.

A vajdaság kora.

Míg Erdély Magyarország kiegészítő részét képezi s a király által kinevezett vajdák alatt él — Gyergyó lakossága a berendezkedés, elhelyezkedés lassu folyamatán halad át. Igaz ugyan, hogy 1463-ban már mint Csik fuszéke szerepel, de e korban csak még négy kialakult székely községről beszélhetünk: t. i. Szentmiklósról, Szárhegyről, Alfaluról és Ujfaluról. A pápai dézmák 1332, 1333 és 1334-iki regestruma csak három papról tesz említést,¹ amiről helyesen következtet Orbán Balázs is arra, hogy csak három egyházközség állott fenn² és e három kétségkívül Szentmiklós, Szárhegy és Alfalu. (Ujfalu körülbelül ebben az időben húzódik le a Maros mellé.) E három község egy időben keletkezhetett, tehát közvetlenül a tatárjárás után. Az alfalvi lelkészi levéltárban egy 1823-ban készült decretumban azt olvastam — amint írója is megjegyzi: ha lihető — hogy a régi torony felirata 1213-ból való,³ de bizonyos, kétségkívül álló magyarázata ennek az, hogy a torony építője az „MCCXIII“-ből nem egy „C“-t,⁴

1. „Nicolaus sacerdos de Gyorgio, Stephanus sacerdos de Georgio és Thomas sac. de Georgio.“

2. Orbán Balázs: i. m. 145. l.

3. Decretum Parochiae. 1823. „Gyergyóalfalu est una ex antiquissimis Siculicis Parochiis, nam anno 1213 — si fides habenda est inscriptioni Turri Ecclesiae inciso, Ecclesiam et Turrim aedificatam habuit.“

4. „C“ = 100.

hanem „D“¹ felejtett ki.² — Hogy még 1332-ben is milyen gyéren lakhatták Gyergyót a székelyek, mutatják a már említett regestrumok, melyeknek collectorai nem is tartják érdemesnek a három községet névleg felemlíteni, hanem mind a három lelkeszt egyszerűen csak „gyergyói“-nak nevezik. Következtetésemet igazolja az is, hogy a dézma nagyon csekély.

A település e korban egyre tart és pedig mind a három szomszédos székéből. Tehát nem egyedül Csik telepítése Gyergyó, sőt azt hiszem, hogy éppen Csik vette e munkában a legkisebb részt. Hiszen Csik, miután alig néhány évtizeddel idősebb Gyergyónál, nem lehetett abban a helyzetben, hogy a saját gyér lakosságából Gyergyónak is számbavehető mennyiséget juttasson. Fenti állításomat igazolja az is, hogy külső, viselet, szokás, a beszédmód sajátosságai tekintetében még ma is sok különbséget találunk Gyergyó nyugati, keleti és délnyugati részén fekvő községek között, de hogy melyik község melyik széknek köszönheti keletkezését, arról csak a hosszas utánjárást kívánó pontos nyelvjárási adatok győzhetnek meg. Az azonban bizonyos, hogy a betelepülés Gyergyóban sokáig tart. Tehát Gyergyó lakóinak szaporodásánál két tényező játszik közre: a természetes szaporulat s a betelepülés. S így nem csodálkozhatunk azon, hogy a később (a XVII. és XVIII. század folyamán) történő tömeges örmény, de különösen a szivárgó oláh betelepülés után Gyergyó lakossága vetekszik Csik lakóinak számával. A folytonos szaporodás okozza a többi falvak keletkezését és pedig, ahogyan megállapítani tudtam, a következő sorrendben:

Szárhegy telepíti *Ditrót*.

Miután 1616-iki³ lustrában már 56, de az 1567-iki regestrumban még csak 26 kapuval szerepel, arra lehet következtetni, hogy körülbelül a XV. század közepén keletkezett Szárhegy lakóinak kitelepülése folytán. Szárhegy régen, különösen a gróf

1. „D“ = 500.

2. Sok ballhiedelemre, elmagyarázgatásra adott alkalmat az a körülmény, hogy a régi feliratok számjegyei, vagy betűi közül nem ritkán véletlenül, sőt tudatosan kimarad, vagy az idők folyamán felismerhetetlenségig elmosódik egy-egy. Sok feliratnál a renováló közegnek inkább tudákossága, vagy jóhiszeműsége, mint tudata nyilvánul meg. Van eset rá, hogy az ódon czífrázatu, különösen a görögök, vagy a Cirill-rendszerű betűk hibás olvasása téveszti meg a szemléltőt.

3. Kutfőink között számos lustra (összeírás) maradt az utókorra. Én szándékosan használok ezt, mert elrendelőjének, Bethlen Gábornak egyénisége a legjobb kezeség arra, hogy e lustra szavahihetőség dolgában legáltalább is egyenrangú a többivel.

Lázár család hatalma teljén valóságos középpontja a fuszéknak. Lakóinak száma az örménység betelepüléséig vetekszik a Szentmiklóséval. Ma már Szárhegy hátrányára Ditró érdekes példája annak, hogy a telep idővel tulszárnyalhatja az anyaközséget.

Ditró telepítése Remete.

Remete az 1567-iki regestrumban még csak 6 kapuval szerepel; az 1616-iki lustrában is csak 27-tel. Körülbelül a XVI. század elején keletkezett s Ditrótól 1726-ban vált el.

Alfalu telepíti Csomafalvát.

Csomafalva az 1567-iki regestrumban 15 kapuval, az 1616-iki lustrában már 51 kapuval van felemlítve. Keletkezését szintén a XV. század közepére lehet tenni. Alfalutól 1730-ban függetleníti magát.¹

Szentmiklós telepíti Tekerőpatakot.

Tekerőpatak az 1567-iki regestrumban már 40 kapuval szerepel; az 1616-iki lustrában 101-gyel. A négy anyaközség után (Ujfalu² is ideszámítva) hosszú időn át kétségtelenül ez a legnagyobb telep. Nagyságát bizonyítja és megmagyarázza két körülmény: 1. hogy a legnagyobb anyaközség, Szentmiklós kitelepülése; 2. hogy Ferenczi György „vicarius generalis“-nak 1629-ben írt regestruma³ szerint 1586-ban már két megyebíró képviseli a szentmiklósi egyháztanács ülésén. 1732-ben válik el a szentmiklósi egyházközségtől.

Ujfalu és Tekerőpatak közös telepítése Kilyénfalva.

Ezt onnan következtetem egyrészt, hogy az 1616-iki lustra tanúsága szerint úgy Ujfalu, mint Tekerőpatak lakóinak vannak itt jobbágyai; másrészt pedig abból, hogy az 1567-iki regestrum nem is említi, míg az 1616-iki lustrában már 39 kapuval szerepel. Kétségtelen, hogy a 9 székely község között a legfiatalabb.

* * *

E kor Gyergyó beléletének különösen politikai történetéből keveset tár fel. Messze csik az országos bonyodalmak színterétől, földrajzi fekvése és elszigetelt volta megmenti a külső törekvésektől. De azért e homályból kiemelkedik két mozzanat, melyek története menetére, fejlődésére elhatározó befolyással

1. Az alfalvi lelkési hivatal levéltára: Decretum Parochiae. 1823.

2. Ujfalu a többi községtől minden tekintetben elüt. Szerény véleményem szerint tisztán udvarhelyszéki település.

3. Kézirata a szárhegyi kolostor levéltárában.

vannak. E két mozzanat: A Lázár család egyik ága gyergyói primor lesz — Gyergyó, mint szék jelenik meg.

A már említett elszigetelt fekvés, az országos politika változásaitól inentes légkör biztosította Gyergyónak az aránylag rövid idő alatt székké formálódását, zavartalan s így rohamos fejlődését; viszont éppen ugyanezen okok tették lehetővé azt a más székben egyáltalán nem tapasztalható körülményt, hogy egy család valósággal ráñd a szék nyakára, s annak története irányítására nem egyszer elhatározó, döntő befolyással van. Az igaz, hogy e család sokszor szinte autokrata hatalma nem e szék földjében gyökerezik, hiszen Csikban, ahonnan beszárma-zott, már óriási kiterjedésű birtokokkal rendelkezett (különösen Lázárfalván és Csikszenttamáson), de annak ritkán nyomasztó, többször áldásos, jótékony voltát Gyergyó érezte.

Hogy hogyan jutott a Lázár család gyergyói birtokhoz — nem tudom, de maga gróf Lázár Miklós, a család történetirója sem mondja. Valószínűleg beházasodás,¹ s ennek révén öröklés folytán, mert az *ősfoglalás jogán álló* székely birtokra 1562-ig a „ius regium“ nem terjed ki. Már pedig gróf Lázár Miklós szerint Lázár András, aki először viseli a „szárhegyi“ előnevet, 1494-ben eszközöl ki VI. Sándor pápától a szárhegyi templom részére bullát.² Ennél fontosabb az, hogy az 1506-iki agyagfalvi gyűlés határozatait már mint „gyergyói“ Lázár András írja alá. Ebből az látszik, hogy Lázár András, ki nemcsak a gyergyói, hanem a csiki, a szentannai és gyalakuti birtokoknak is teljhatalmu ura, a gyergyóra helyezte a legnagyobb súlyt, ez volt a kedvenc tartózkodási helye. Vajjon miért helyezte előbbre csiki és marosszéki birtokainál? Két okból! Az első ok az, hogy miután Gyergyó messzebb esett a székely ispán, s ennek révén a király örökdő szemétől, mint Csik, vagy Marosszék — az oligarcha természetű hatalmas ember erőszakos tettei is ritkábban, vagy későbbben jutottak illetékes tényezők tudomására; ő maga is nehezebben volt megközelíthető. Hogy ez a gondolatom nem fikció, s nem alapnélküli következtetés, tanúsítja az az 1519. szeptember 5-én kelt oklevél,³ mely tudomásunkra hozza, hogy Lázár András egyik haragosát, bizonyos Szentgyörgyi

1. A Lázár család a szentannai és gyalakuti birtokait is beházasodás útján szerezte.

2. Gróf Lázár Miklós: A gr. Lázár család története. — Gróf Lázár Ferenc 1721-ben kelt levele bizonyos Gyalogihoz.

3. Székely Oklevéltár, I. 344 l.

Tóth Miklóst valósággal kiüldözi az egész Székelyföldről és birtokaira kezét tesz. Szegény Tóth Miklós uram fut fűhöz-fához igazságért. Igazságát belátja minden fórum; ráirnak Lázár Andrásra, megfenyegetik. Mind nem használ semmit! Birtokait csak a Lázár András halála után tudja neki Szapolyay János vajda székgyűlési határozattal visszaadni. — A második ok az, hogy a Lázár család birtokai között ez a leghatalmasabb. Mutatja ezt Lázár András egyetlen fiának Lázár Jánosnak a végrendelete, kinek a kezén, miután több fia volt, feloszlik a hatalmas birtok. Legidősebb fiának, Lázár Istvánnak, elsőszülötti jusson a gyergyói birtokot hagyja, de a következőt teszi kötelességévé: „továbbá hagyom, hogy az én fiam Lázár István onnétton belül (t. i. Gyergyóból) mindenkor segítse az én többi fiaimat, kik ideki (Marosszéken, Csikban) laknak.“ Ezzel a szárhegyi ág, a gyalakuti és szentannai ágtól Lázár Istvánnal elkülönül, ki állandó lakóhelyül Szárhegyet választja, ott kastélyt épített:

„Christus Maria anno 15030.“

Hogyan szerezhettek — kérdezhetné valaki — a Lázárok olyan hatalmas magán vagyont, hogyan lehetett a gyergyói birtok tulajdonosa olyan hatalmas, mikor mindig azt hallottuk, hogy 1562. előtt, a székely szabadság és egyenlőség korszakában az arányos birtokviszonyok mellett nem fejlődhetett ki a nagy birtok a kis birtok rovására. Ez így általánosságban igaz, különösen a foglalás, berendezkedés korszakában: egyenlő jog alapján körülbelül egyforma területű birtokot foglal a székely, különösen addig, míg falu és tized közösségben él. De sajnos, ez a boldog korszak korántsem tart 1562-ig. De sociologiai alapon nem is tarthat, mert a szerencsés körülmények (öröklés, hozomány stb.) vagy a szorgalom, a birtokszerzési vágy megszüntetik önként érthetőleg a közösséget, s előáll a magánbirtok. Miután pedig a szabad székely szabadon rendelkezik a vagyonával, s így az megszerezhető — már csak pusztá emlékké sorvad az egyenlő birtoklás, s szabad az út a nagybirtok keletkezése felé. S ez áll különösen Gyergyóra, melynek elszigetelt volta¹ is nagyban elősegíti egy nagyratörő család vágyainak teljességét különösen abban az esetben, ha a nagybirtokra, s

1. A világtörténelem tanulsága az, hogy zsarnoki uralom (tyrannis) az elszigetelt, zárt területeken fejlődhetik a legkönnyebben. — Gondoljunk a görög városok, különösen a szigetek történetéről

e birtok utján hatalomra vágyó családnak számbavehető vetélytársa nincsen. Gyergyó történetében nem ismerünk olyan családot, mely a Lázárokkal harcot kezdhett volna a hatalom birtokáért — így nem esodálkozhatunk a fölött, hogy ez a család nagy birtokra, s ennek révén vezető szerepre tesz szert olyannyira, hogy el sem tudjuk választani Gyergyó történetét e család történetétől.

E hatalmas birtok sulya ránehezedik az egész Csikra, s olyan tekintélyre emeli birtokosait, hogy Csikszék főkirálybirái kevés kivétellel e család tagjai sorából kerülnek ki, sőt megtörténik, hogy befolyásukra támaszkodva e tisztet szinte örökösnek tekintik (pld. 1644-ben Kelemen Mihálylyal szemben IV. Lázár István).

Gyergyó viszonya Csikhoz.

Gyergyó, mint már fennebb említettem, 1463-ban jelenik meg mint szék először. Ezután az okmányokban sűrűn előfordul részint csak Csikkal, részint Csikkal és Kászonnal kapcsolatban. Hogy 1463. előtt minő viszonyban állott a két szék egymással, ma már oklevéltári bizonyíték híján biztosan meghatározni nem lehet. Connert „A székelyek alkotmányának históriája“ című művében ugyan azt mondja,¹ hogy: „azt sem lehet megmondani bizonyosra, vajjon minő viszonyban voltak egymáshoz, amennyiben különállásukat illetőleg is csak külön törvénykezési járásról lehet szó köztük, miként ezt a földrajzi helyzetök is magával hozza“, de ennek éppen így lehet az ellenkezőjét is állítani.

Az valószínű, hogy kezdetben e két szék között a függés nagyon laza lehetett, az alárendeltségi viszony meg épen vitás annál is inkább, mert Csik és Gyergyó keletkezése között nincsen valami nagy időkülömbőség. A két szék földrajzi helyzetét sem lehet az egymástól függés valószínűségének bizonyítására felhozni, mert az a földrajzban jártas egyén előtt éppen az ellenkezőt bizonyítaná. Mindkét szék külön folyók medencéje: Gyergyó a Marosé, Csik az Olté. Természetes átjáró e két folyó völgyébe nincs, nem is lehet, mert a két medencét egymástól elválasztó „Gréczes“ fekszik köztük. Megélhetés tekintetében egymásra utalva alig voltak, s ma is alig vannak. A szomszédos székekkel, vagy az ország távolabbi pontjaival való érint-

1. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának históriája. 20 l.

kezésnek az utjai is ellentétes iránynak: Gyergyóó a Maros folyásának iránya, Csiké az Olt völgyének mente. Népe is más mindakettőnek. Nem lehet a később folyton megújuló függetlenítési törekvések mellett sem érdektelenül, közönynyel elhaladni, mert mindig bizonyos önérzet és elkeseredés nyilvánul meg azokban. A határ fölött a csiki és gyergyói falvak között állandó a civakodás, perlekedés, s a vizsgálati jegyzőkönyvekből gyakran kicsendül az a gunyos, hideg hang, amelylyel a gyergyói „csiki uraimék“-nak címezgeti a csiki szomszédot. Miért nem volt állandóan ilyen barátságtalan az érintkezés hangja pld. Kézdi, Orbai és Sepsi székek között?! — A gondolkodó embernek önkénytelenül az jut az eszébe, hogy okvetlenül kellett egy nagyon nyomós, mélyen járó oknak lenni, amelyben a nép ellenszenve gyökerezik s amelyből állandóan táplálkozik. Azt hiszem, hogy ez az ok régi különállásuk emléke.

Hogy Gyergyó valamikor különálló szék lehetett, ha éppen bizonyítani nem is, de sejteni legalább lehet a következőkből:

Mátyás királynak 1466. június 27-ikén kelt oklevele Gyergyót Csiktól nemcsak külön, de a teljesen önálló anyaszékek sorában említi, anélkül, hogy ugyanakkor csak egy fiu széket említene: „Fidelibus nostris universis et singulis Siculis in Sedibus Aranyos, Maros, Udvarhely, Chyk et *Gyurgyu* com-morantibus Salutem et graciam.“

Az 1567-iki lajstromban is ugyan mint külön szék szerepel,² de erről már azt hiszem, hogy egy régi, már megszűnt állapotra való visszaemlékezés csupán.

Connert idézett művében azt mondja, hogy Gyergyóról csak mint külön törvénykezési járásról lehet megemlékezni. Nem szólva arról, hogy a Székelyföldön a „járás“ egészen a legujabb korig ismeretlen fogalom, tekinteten kívül hagyva fen-nebb felhozott észrevételeimet már maga az a körülmény is ellene szól a „külön törvénykezési járás“-nak, hogy Gyergyó-nak Csiktól való függése éppen az igazságszolgáltatás és tör-vénykezés terén alapszik, más tekintetben, amint alább látni fogjuk, független Csiktól. Sőt azt hiszem, hogy Csiktól való függésének is éppen az igazságszolgáltatás és közigazgatás egy-szerűsítése volt az oka.

Mikor lett tényleg Csik fuszéke? Miután Gyergyónak e

1. Székely Oklevéltár: I. 203 l.

2. Connort: A székelyek intézményei. 19 l.

kori helyzetét sem látjuk tisztán, hiszen az oklevelek alapján a függetlenség ellen éppen úgy lehet érvelni, mint mellette, az időpontot sem lehet világosan, kellő pontossággal meghatározni. Szerény véleményem szerint vagy a Szapolyay János királysága, vagy még inkább, a Martinuzzi kormányzósága alatt jöhetett létre az a szoros kötelék, amely a XVI. század közepe táján Csik és Gyergyó között már tagadhatatlanul fennáll. Martinuzzi-nak, ennek a hatalmas tehetségű, élesszemű államférfiúnak intézkedéseiből minduntalan előcsillan az a szinte aggodalmas igyekezet, melylyel Erdélyt, az ő megálmodott nagy, egységes Magyarországnak védbástyáját felépíti; előcsillan az az aprólékoskossáig menő gond, melylyel Erdélyt minél egységesebbé igyekszik tenni. Feltehető, hogy ennek az embernek a tekintetét nem kerülte el a fejlődő Gyergyó rendezetlen helyzete sem, de aki egész életében, minden gondolatával az állami egység, a minél koncentráltabb összetartás barátja, aki az állami kormányzás szétforgácsolásának esküdt ellensége, bizonyára nem nézte volna jó szemmel a többi székekhez viszonyítva aránylag csekély területű Gyergyónak külön, önálló székké való alakulását már csak azért sem, mert a központi kormányzat egyszerűsítésének rovására esett volna.

Beismerem, hogy ez csak feltevés. Megállhat, mert valószínű, de oklevelek híján nem bizonyítható. Meg kell elégednünk azzal a bizonyossággal, hogy a XVI. század közepén Gyergyó már Csik fiuszéke. Egy *főkapitánya* és *főkirálybírója* van Csikkal.¹ De *székbirója* (később *alkirálybíró*²) volt mindenik székeknek külön-külön, s így Gyergyónak is. A közös székgülések székhelye *Szereda* volt.³ Itt intézték a három székek (Csik, Gyergyó és Kászon) közös ügyeit. Az oklevelek arról is tanuskodnak, hogy Gyergyó ebben az időben sokkal szorosabb viszonyban van Csikkal, mint Kászon. Kászon ugyanis a Zsigmond király 1390-iki moldvaországi hadjárata után vitéz magatartásáért külön kapitány és királybíró választására kapott kiváltságot. „Nem kellett nekik bármelyik székhöz felebbezni pereiket, hanem egyenesen a kuriához”.⁴ Később ugyan elveszti

1. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának története. 20 l.

2. Connert: A székelyek intézményei. 43 l.: „Kétségbe nem vonható, hogy 1570-ben a székbíró hivatala már megszűnt létezni és hogy a királybíró vette át feladatát, a kapitány azonban még hivataloskodott.”

3. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának története. 21 l.

4. Connert: A székelyek intézményei. 22 l.

e függetlenségét, de közigazgatási, hadászati és törvénykezési tekintetben sokáig független Csiktól, míg Gyergyó például igazságszolgáltatási ügyekben teljesen Csiknak van alárendelve. Közigazgatási tekintetben, amennyiben előljáróit, mint minden szék, maga választja, független Csiktól. A hadi szemlelistákban, az úgynevezett „mustrákban“ a hadkötelezettek külön vannak felsorolva.¹ E két tekintetben Csikszéktől csak annyiban függ, hogy közigazgatása menetét a közös főkirálybíró őrzi ellen és haderejének vezetője a közös főkapitány. Nem így van ez az igazságszolgáltatásban. A gyergyói ember vesztett perét a fiuszéktől az anyaszékhez felebbezte, s csak innen vihette az udvarhelyi közös székgyűlés elé. Ha ennek ítéletében sem nyugodott meg, csak akkor jutott a comes (székely ispán) s ennek révén az uralkodó elé.² Természetes, hogy az ügyek ilyen hosszadalmas menete a fejedelemség korában jelentékenyen megrövidül. A XV. században az esküdtzékek intézménye lép életbe.³ Eddig pereiket az általános székgyűlés elé terjesztették. Az esküdtzék intézményének behozatalát a per gyorsabb lejárátása tette célszerűvé, hatásköre körülbelül ugyanaz, mint a mai esküdtzéké. Minden széknek, így Gyergyónak is külön esküdtzéke volt, mely a székbíró (iudex terrestris), majd az alkirálybíró (viceiudex regius) elnöklete alatt ült törvényt. Az oklevelek a rendes „székülők“ (esküdtek) számát 12-re teszik, de miut mindenre, az 1562-ik év erre az intézményre is változást hozott. Gyergyószéknek 1625-ben 9 „székülője“ van.⁴ Az igazságszolgáltatásnak csak ez első fóruma független Csikszéktől.

Most lássuk röviden, hogy hogyan rendezkedik be a gyergyói székely; milyen a társadalma; milyenek a jogintézményei?

A birtokviszonyok kialakulása Gyergyóban.

A gyergyói medence területén fekvő telepek formája teljesen megfelel annak a felfogásnak, melyet a betelepülésre vonatkozólag alkottam magamnak, sőt e felfogás kialakulására, bevallom, nagy befolyással volt a gyergyói telekkönyvi rajzok áttekintése is.

A falvak határainak Erdélyben szokatlan nagysága, a bel-

1. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának története. 20 l.

2. Connert: A székelyek intézményei. 29 l.

3. Connert: A székelyek intézményei. 28 l.

4. Connert: A székelyek intézményei. 46 l.

telkek, dülők határozatlan rendje, szabálytalan alakja arra enged következtetést, hogy a föld használatba vétele nem előre meghatározott beosztás szerint történt.

Az ember társuló lény. A tatárjárás borzalmai elől az ismeretlen helyre menekülő, s az egy évi bujdoklás után letelepülni szándékozó székelység, mely nép már azelőtt rendezett viszonyok között községekben élt — még inkább érezhette, hogy a társulásban van az erő. Csoportokba verődtek hát, hogy közösen, s így hamarabb hódítsanak a rengetegben hazút. Így keletkeznek az első községek.

A székely birtokviszonyok fejlődéséből úgy tudjuk, hogy valamely helynek legelső birtokbavétele nemzetségek és ágak közötti felosztás útján történik.¹ Gyergyóban a birtokbavétel az első módjáról nem beszélhetünk, minthogy nem gondolhatjuk, hogy olyan zavaros időkben több székéből bemenekülő, egymáshoz többé-kevésbé idegen lakosság ágak és nemek szerint sorakozhatott volna. Önként következik, hogy a menekülő lakosság kisebb csoportokba alakul s e csoportok közös erővel vágják, irtják az elfoglalandó helyen az erdőséget, száritják a mocsaras helyeket, s az így, közös erővel, egy irányban nyert terület felosztását a köz elhatározására bízzák. Így keletkezik a *nyilföld*, vagy a hogyan Gyergyóban nevezik: a „nyilat“.² A „nyil“ vagy „nyilat“ a „nyilas“ (rés) szóból ered; Gyergyóban az erdő között levő hosszanti tisztást ma is „erdőnyilas“-nak nevezik.

A nyilföldből a község minden egyes lakója kapott részt, úgyszintén maga a község is a közös célokra. De miután a folyton növekvő nyilföldből az új betelepülőknek is juttatnak, a nyilföldet időnkint újra osztják. Hogy az új telepeseket sem volt szabad a nyilföld élvezetéből kizárni, bár az ősfoglalók gyakran tiltakoztak, mutatja Marosszék konstitúciójának következő rendelkezése:³ „Amely háznak, vagy telkes gazdának a falu a közönséges nyilföldből, erdő, mező, vagy szántóföld legyen az, nyilat nem ad, az egy vicetisztviselet kivihet, holott a vicetisztviselet, ha a dolog alapos vizsgálatakor úgy tapasztalja, hogy a bírák, vagy esküdtek a nyilat ok nélkül huzzák el tőle, úgy azok poena minoris potentiae büntetéssel fenytendők. *A nyilföld alatt pedig nem örökölt jószág, hanem a falu közös*

1. A székelység e szokása is azonos a magyarsággal.

2. Gyergyóalfalu határában azt a hatalmas kaszálót, mely a Hargita lábáig nyúlik, e amely a község tulajdona, ma is „Nyilat“-nak hívják.

3. Corpus Statutorum 61., art. 19.

jószágra értendő.“ A nyilföld élvezetéből azért nem lehet az új telepest kizárni, mert az, miután a települést háztelek adományozásával maga a falu könnyíti meg, a közös szolgálatban való részesedést is megkövetelhetette. Mikor a közös nyilföld magántulajdonokra bomlik, s csak a község külön „nyila“ marad fenn, mikor a szép székely egyenlőség a rendiség áldozata lesz — a község nyilából adnak még a zsellérnek, vagy jobbágy-nak is. Erről tanuskodik János Zsigmondnak 1569-ből fennmaradt egyik levele:¹ „Az osztó, vagy nyilfödek felosztására nézve nagy köztük az egyenetlenség. Némelyek ami parancsainkkal, hogy a földet osszák fel, meg vannak elégedve, mások nincsenek. Kivált Csikban vannak a lófejek között olyanok, akik ami jobbágyaink ellen a nyilföldön karddal védekeztek a felosztás miatt. Mások pereltek a széki törvényszéknél ilyen földekért, hogy t. i. az ők földjükből adtak részt azoknak; ezért megterheltek ami jobbágyaink is, úgy a széki törvényszéknél, mint ami táblánkon is, mikor ide fölebbeztek.“ Ha intézkedés történik arról, hogy a jobbágy is kapjon a község nyilföldjéből, még világosabban szól az az 1562. év viharát kiálló székelyre:² „Ha egy nemes ember vagy lófő egy faluba betelepedett, házteleket kért a falutól vagy pénzért kellett vásárolnia. Ha egyszer ő házhelyet vagy akár házat is pénzzel vásárolt annak osztóföldet a falunak adnia kellett.“

1562. előtt a nyilföldet senki magánbirtokba nem vehette, tehát örökség tárgya nem lehetett. A nyilföld a közé, a község lakóinak összességé (tehát nem a községé, mint jogi személyé), melylyel az egyén nem rendelkezhetett. A közösség valósággal elnyomja az egyén akaratát, s még akkor is érezteti régi tekintélyét, mikor az már csak emlék. Gyergyóujfalunak 1581-ben kelt szabályrendeletében ezt találjuk:³ „Minthogy a falu még a régi székely szabadság idejében azt határozta volt, hogy a falu tudta nélkül senkinek sem szabad a falu határában, erdőn, mezőn magának jószágot bitangolni, az mostantól fogva is úgy lesz. Örökölni csak a falu beleegyezésével szabad. Ha saját akaratulag veszi birtokába, minden marhája, öröksége a falué legyen.“ Ugyanilyen hangon intézkedik Csikszentmihály 1639-

1. Székely Oklevéltár: II. 25 l.

2. Connert: A székelyek alkotmányának históriája. 67 l. Székely Oklevéltár: II. 283 l.

3. Székely Oklevéltár: V. 127 l., art. 19.

ből, tehát még későbből fennmaradt falu szabálya:¹ „Továbbá elhatároztuk, hogy sem a nyiresben, sem egyebütt levő kaszálón, sem a nyilszántó földeken a falu tudta nélkül senki semmit el ne zálogosítson, vagy másként el ne idegenítsen, anélkül, hogy a helység tizesének azt ne mondta volna. Ha a falubeliek nem veszik meg azt, akkor más falubeli embereknek is el lehet adni. De más falubeli embernek azt elzálogosítani nem szabad, hanem csak a hasznát adja el. Ha ezelőtt azt valaki zálogba adta, s öt esztendő alatt nem váltotta vissza, s ha a falu kiváltja, akkor az a falué.“

A földközösség már kezdetben nem tetszett mindenkinek, különösen nem a szorgalmasabbaknak és a vagyoni függetlenségre törekvőknek. A kötelék lassanként lazult, s csakhamar szabadabban mozoghattak. Gazdátlan terület akadt elég, csak irtani kellett. Ennek pedig a község, ha más tekintetben érezte is hatalmát az egyéni akarattal szemben — nem állott utjába. De nem is állhatott, ha a törekvő székely a közös nyilföldet nem bántotta, s utóvégre az irtás, a művelhető földek szaporítása a községnek is érdekében áll, annál is inkább, mert az irtandó területből maga a község is részt kap.

Hogy a foglalás alaposabban, gyorsabban menjen, érdekcsoportokra (valószínűleg 10—10 rokon család, vagy irtó), úgynevezett „tizesek“-re oszlottak. Minden tizes külön kijelölt irányban, rendszeren valamely dülő irányában a saját maga részére irtott, s a területet a tizes kebeléből választott két „tanácsos“ osztotta fel.² A község amint már említettem a vagyonszerzés ez újabb módjába csak annyiban szólott bele, hogy egy részt a maga számára kért.

A tizesek jelentőségét megfejtve nem találtam sehol. De ez nem a történetírók mulasztása, mert Marostorda, vagy Udvarhely megyében ennek nyomát ma már hiába keressük, s az oklevelek sem világitanak rá e kérdésre.

Az én munkám már sokkal könnyebb volt. Itt van Ujfalu. E község, el merem mondani, az összes székely községek között a legszívósabban ragaszkodott a múlt hagyományaihoz. Itt még 1870-ben is a tizesek irtásából a községnek jutott részen legeltetik a falu bikáját. Mig Szentmiklóson — noha tudjuk,

1. Székely Oklevéltár: VI. 66., art. 9.

2. A felosztás módját idősebb emberektől tudom, kikre ugyan szájhagyomány útján jutott, de miután valószínűnek látszik, elfogadom.

hogy 6 tizeze volt — ma már a régi tizes nevek Alszeg, Felszeg, Középtizessé zsugorodtak; addig Ujfaluban az öt tizes neve még maig is él: *Alsóvész, Vészhágo, Fenyés, Hosszúbükk* és *Kosza*.

Ismerős nevek ezek! Dolgozatom első részében soroltam fel már egyszer Ujfalu dülői között.

Tehát a tizesek nevüket az általuk elfoglalt dülők neve után kapják. E körülmény meg azt bizonyítja, hogy a tizes nem közigazgatási, vagy hadászati beosztás, hanem gazdasági, vagyoni céllal bíró egyesülés, s ami fő: fejlődési fokozat a községi közösségből a tiszta magántulajdon felé. Átmenet a földközösségből a magántulajdonba!

De sem a földközösség, sem a tizesbirtoklás nem marad fenn sokáig. Mindkettőt elsepri az 1562-ik év mindent felforgató vihara és pedig oly alaposan, hogy az előbbiből csak a község (már mint testület) elidegeníthetetlen része, s az utóbbiból a legtöbb községben csak éppen a „tizes“ szó maradt fenn. A „*ius regium*“ beavatkozása folytán már a XVI. század végén a szék művelése alatt álló területének legnagyobb része magánbirtok, s csak elenyészően kicsiny része községi birtok.

Azok a hatalmas területek, melyek már terjedelmüknél fogva sem kerülhettek a községi, tizes, vagy magánbirtoklás hatáskörébe, a szék közös birtokaivá lettek. Ezeken a területeken a legeltetési és faizási jog a szék minden lakójának közös joga, de abból irtás útján magántulajdont foglalni nem lehet. Aranyosszék 1699-ből fenmaradt rendelkezései e tárgyban így intézkednek¹: „Cgeez és Hidas uraimék garázdálkodva a szék erdejét kivágják és kiirtják, hogy szántóföldet csináljanak belőle a szék nagy kárára, s mert a széknek úgy erdőre, mint szántóra szüksége van, azért mindenkinek személyre való különbség nélkül megtiltatik, hogy a szék erdejét pusztítsa, irtsa, égesse, kivágja oly szándékkal, hogy abból szántót, rétet vagy kaszálót csináljon. A régebbi irtások, amiket eddig szántottak, maradjon kezökben, úgy mégis, hogy ha olyan hely akad az erdőben, azt ők kerítéssel vegyék körül.“

Az ilyen rendelkezések útját vágván a további irtásoknak megvédelmezik ugyan a közös birtoklást, de viszont gátat emelnek jó ideig a kultúra és település elé, amely körülményből

1. Corpus Statutorum: I. 106 l.

több baj és kellemetlenség háramlott a székekre, mint haszon az intézkedések nyomán. Mert a szék birtokát képező hatalmas havasok és rengetegek, melveknak kezelése a nagy távolságok vagy a nehezen megközelíthetőség miatt nem állott a szék keze ügyébe, valósággal tanyáivá, váraivá lettek azoknak az elemeknek, kiket részint a székely társadalom lökött ki magából, részint a szomszéd, gyakran idegen területekről, mint pld. Moldvából hajtott át a kalandvágy, s a prédaszomjuság. Hatalmas rablóbandák keletkeznek, amelyek nemcsak hogy állandóan veszélyeztetik a köz- és vagyonbiztonságot, de folytonos rettegésben tartják a szomszédos falvak népét is. A székek erkölcsi és közbiztonsági rendelkezései tele vannak ugyan a rablók elleni panaszokkal és rendelkezésekkel, de vagy nincsenek kellő erejük és módjuk azok kiirtására, vagy a zavaros idők nagyobb politikai eseményei kötik le figyelmüket — minden úgy marad, ahogyan volt. Különösen a Gyergyó területén elvonuló hatalmas széki birtokok az eldorádói a rablóbandáknak.

Fent felsorolt birtoklási módok lassankint feledésbe merülnek. Igaz ugyan, hogy a régen közös széki birtokot képező erdők és havasi legelők a községek közbirtokosságának tulajdonába mennek át, de ez nem mentette meg a régi birtoklást, csak halvány, alig derengő emlékét. A magánbirtoklás a szék fejlettségéhez mérve tulgyors elterjedésének káros következményeit, különösen azok érezték, akik új betelepülők voltak, mert már nem kaphattak a nyílföldből részt: de azok is megsínylették, akik a magánbirtoklással járó katonai terhek alatt tönkrementek. E gyors, a még teljesen rá nem készült keretekben való fejlődés okozza nagyjában a székely földönlakók (zsellérek, inquilini) rendjét.

Jogviszonyok — jogintézmények.

A bécsi közös pénzügyminiszterium levéltárában az Erdély történetére vonatkozó okiratok között őriznek egy 1730-ból való emlékiratot, amely az erdélyi népek akkori helyzetét világítja meg. ¹Az emlékirat a székelyekről ezt írja: „A különbség a vármegyék és székek lakói között az, hogy a nép a vármegyékben inkább oda van vetve a földesuraknak, terményéből tizedet fizet,

1. Székely Oklevéltár: VII. 356. l. — Compendiosa informatio de principatus Transylvaniae statu ejusque politica et civili administratione, jurium cursu et oeconomia provinciali privata et publica, quam brevissime fieri potuit, descripta,

mig a székely nemzet eredettől fogva szabad, semmiféle adózásra nincs kötelezve, a *hadakozásra van fentartva* és saját költségén katonáskodni tartozik.“

Mikor az adófizetésről van szó a fejedelemség, vagy a gubernium korában s utasítással látják el az országgyűlésre siető követeket, úgy a tiltakozásnak, mint az utasításnak mindig felcsendülő tenorja ez: „A székely nemzetnek régi királyoktól és a mostani császártól is megerősített kiváltságai (adómentességei) vannak s protestálnak, hogy azoktól eltértek volna, hanem mindig csak önkéntesen vállalkoztak közterhek viselésére s most is csak önkéntes adózásról lehet szó s csak is önként és saját akaratából megy belé a jelenlegi tárgyalásba (tractatusba) s vállal magára erejének megfelelő s méltányos terhet és proportiot.“

Ez a folyton megújuló önérzetes hang csak jól kiérdemelt, s széles alapokon nyugvó, messze visszavezető kiváltságok birtokosainak ajkáról jöhet! Ez önérzetes hang tényleg nem pusztá mellveregetés, vagy önző rátartóság, hanem szinte páratlan kiváltságok megnyilatkozása.

A vajdaság korában minden székely (primor, lóffó, vagy közszekely) egyformán szabad birtokosa a földnek, tetteiről számot adni csak székbirája előtt tartozik. Vagyona szent és sérthetetlen még akkor is, ha főbenjáró bünt követ el, kivéve ingóságait, de ezek fölött is a székgyűlés rendelkezik. A „Corpus Juris“ rendelkezései is azt mondják, hogy a székely főbenjáró bűn miatt rendszeres elővizsgálat után, amely illetékes bírósága előtt folyt le, ha életével lakolt is, nem vesztette el vagyonát: t. i. nem szállott az a királyi kincstárra, hanem fiaira, vagy rokonaira; ezek nemlétében szomszédaira maradt.¹

Az 1506-iki agyagfalvi gyűlés végzése többek között azt mondja: „Ha pedig valaki közöttünk, vagy elsők (primorok), vagy a lóffüek közül, vagy a tisztviselők közül, mint előbb megírók, pártütést vagy arravaló gyűlést tenne, vagy cselekedni meggyőzöttetnék; akkor mindjárt, mint igaz tagtól elszakasztott és közönséges végzésünknek rontója, ki közöttünk méltatlan és nemzetünknek árulója, minden tisztességét és becsületét elveszesse. . . Mindazonáltal, ha mi öröksége leszen (t. i. magánbirtok) az ő igaz örökösire maradjon és

1. Corpus Juris. III. r. 4. c. 3. §.: „Haereditatesque convictus et sententiatius ipse (Siculus) non amitit, sed ad haeredes fratresque derivantur.“

minden ingó-bingó marhája prédára, kapzsira hányattassék és maga örök számkivetésre üzetessék.“

Micsoda hatalmas jogok és kiváltságok! Méltán lehet ezekre büszke a székely! Ha ezeket halljuk, azt a szívós ragaszkodást, amelylyel ellenálltak a székelyek minden jogesonkító törekvésnek; megtudjuk érteni, s bocsátani azt a vak szenvedélyt, amely vezette tetteiket, amikor kiváltságaik védelmében kezet nyujtottak még a közös haza, Transylvánia ellenségeinek is¹; viszont megtudjuk magyarázni a derék Szabó Károly élete tragikumát. Hiszen ezek a kiváltságok fölibe helyezik a székelységet a magyar köznemességnek, mert a magyar nemes örökösödési jogába belenyul már az „Arany bulla“ ismeretes 4-ik pontja, s az Anjouk idején teljes jogot nyer felettük a nyugat hűbérisége. Ezek szerint a székely jogintézményekben a „*ius regium*“-nak nyoma sincs, s így Szabó Károlynak és követelőinek teljes igazuk van.

De nézzük csak a fent elmondottakat közelebbről!

A székely rendiség kialakulása és fejlődése.

Minden székely egyformán szabad! Ez így nagyon szépen hangzik s igaz is, de csak kis ideig, mert már a XIV. század elején beköszönt ide is a rendiség. — Mi az *alapja* a rendiségnek? — Ugyanaz, ami Magyarországon, s ami mindenütt e korban: t. i. a *föld, a birtok szabálytalan megosztása*. E korban a föld a jogok, a hatalom kisugárzója. A szorgalmas földet szerez, az érdemes földet kap; a föld a munka bére, a föld az érdem jutalma. *A föld a szent korona teste*; a hatalom, melyet a király a kezében tart: a *lényege, a lelke*.

Előbb már elmondtam, hogy a közös birtoklás nem tart, szociális alapon nem is tarthat sokíág, s éppen a Székelyföldön fejlődik gyorsan, rohamosan, mintha mulasztást akarna pótolni, a magánbirtoklás hatalma. Akinek nincs, vagy többre vágyódik, szerez, mert szerezhet magánbirtokot: a székely szabadon rendelkezhet birtokával. Vannak ugyan intézkedések, melyek a szabadon rendelkező kezet megakarják kötni, de azok is rést engednek e szabadság megnyilvánuló akarátának. A „*Municipialis Consuetudo*“ többek között így rendelkezik²: „Az atyafiság kárára senki az ő birtokát el nem adhatja, sem el nem testálhatja; ha

1. Mihály vajda kora!

2. Székely Oklevéltár: II- 121. l. 27. art.

megesnék az utóbbi, akkor a vérrokonok azt visszaszerezhetik. Mikor egy székely elakarja adni jószágát, először vérrokonait kell megkínálni vele. Ha nem teszi, úgy azok az eladás ellen protestálhatnak és neki azoknak 15 napi határidőt kell adnia. Ha ez alatt az idő alatt az atyafiak a vásár összegét nem bírják kifizetni, vagy elmulasztják az idegennek való eladás ellen tiltakozni, akkor a vevő tulajdonába megy át a jószág, anélkül, hogy az ellen azok pört indíthatnának.“ — Ne kutassuk a „Municipialis Consuetudo“ ez intézkedésének eredetét; fogadjuk el, hogy csakugyan egy régi *jogszokást* szegez le. Ebben az esetben is azt látjuk, hogy még ez intézkedés sem áll utjába a földbirtok aránytalan megosztásának, mivel az „atyafiaknak“ csak *elsőbbségi* jogot biztosít. Ez pedig a dolog lényegén mitse változtat, mert a rendiség keletkezésénél teljesen mindegy, hogy a székely a rokon, vagy idegen földjével nagyobbítja-e birtokát, s ezzel együtt a tekintélyét.

Mi az oka a rendiség kiéleződésének? Ugyanaz, ami a Királyhágón túl: t. i. az *Anjouk banderialis rendszere*, a katonáskodás. A banderialis hadrendszernek alapja a földbirtok, a katonai kötelezettség teljesítése arányának a birtok nagysága. A gazdag székely, kinek nagy birtoka volt, több katonát vitt a hadba; a kisbirtokos lováról is gondoskodott; az egy telkes, szegényebb székely, kinek lóra nem tellett, gyalog ment a háboruba. Így fejlődött ki a *primorok* (primipili), *lófők* és *közszékelyek* (pedes pixidarii) rendje.

A rendiség kiéleződésének következményei teljesen azonosak a magyarság és székelység történetében. A gyenge királyok uralma alatt ott is, itt is a tulkapások, hatalmi gőg szertelenségei, a szegényebb sorsuak elnyomása, a hatalmi fórumok kézrekerítése kap lábra. A lényege e következményeknek egy: *osztályuralom*; eredménye egy: *állandó torzsalkodás és osztályharc*; csak a neve más: ott *oligarchia*, itt a *primorok uralma*. Az elkeseredett közrendűek (közneemes és közszékely) hatalmas tiltakozása is egy időre esik: a *rákosi gyűlés* (1505.) és az *agyagfalvi gyűlés* (1506.).

Úgy a székelységnél, mint a magyarságnál felülkerekedik a nagybirtokos osztály, amely a kezében igyekszik tartani a főbb hivatalokat, mint az elnyomás eszközeit. De amíg a magyar közneemeség már jó idején, még IV. Béla király korában vármegyék szerint szervezkedik s a vármegyei tisztségeket le-

foglalja s végig meg is tartja s így mintegy elsáncolva, védett helyről tartja fel a hatalmasoknak kiváltságaik ellen irányuló támadásait; addig a közsékelységtől, amely nincs rákészülve a védelemre, az osztályharc esélyei is kedvezőtlenebb helyzetet erőszakolnak ki. A XV. században már valamennyi esküdtszéki helyet a primorok foglalnak le s így a közsékely valósággal ki van szolgáltatva az első rend hatalmi tulkapásainak. A magyar köznemest általában védi, amennyire tudja a vármegye, s így az elnyomás nehéz igája a szegény jobbágyság nyakára nehezül, de a közsékely elhagyatva áll s a magyar jobbágy sorsában osztozik. Az elnyomatás mindkét részen fokozódó elkeseredést szül, míg végre lázadásban, felkelésben, kegyetlenkedésekben tör ki. A székelység 1465-iki felkelése, ami a borzalmat és a fékevesztett vadságot illeti, semmiben sem marad az 1507-iki magyar parasztlázadás mögött, csak annyival következett be hamarább, a mennyivel a szabad székely türelme fonala hamarabb elszakadt, mint a röghöz kötött jobbágyé. A felkelések eredménye azonban egy: mindakettőt leverik, s még nagyobb elnyomattal bosszulják meg. A magyar jobbágy állatsorba kerül, s elnyomatását kódifikálják; a szabad közsékely elnyomását ugyan nem iktatják törvénybe, de hogy az elnyomatás ha elvben nem is, de a gyakorlatban mennyire érvényesül, mutatja az eredmény: egy szegény, vagyontalan, egyéni szabadságát ugyan megtartó, de a betevő falat révén az első rend jóindulatától függő *negyedik* rendnek, a *földönlakók* rendjének keletkezése.

Ezekután könnyen elgondolhatjuk, hogy azok a lelkes szózatok, amelyeket a székely ivadék olyan büszkeségtől dobogó szívvel olvas, a XVI. századtól kezdve már nem az egyformán szabad székelység egyetemétől jönnek; az 1506-iki agyagfalvi gyűlés határozatainak a székely szabadság egyenlőségét hirdető pontjait is már csak a következmények terhét szerencsésen kiálló közsékely, s a hasonló elbánástól tartó és épen azért a primor osztályhoz közeledő löföség fogalmazza.

Fennebb elsorolt észrevételeim után láthatjuk, hogy úgy a magyar, mint a székely rendiségnek nem csak keletkezése, de a keletkezés okai és következményei is nemcsak azonosak, de egy időre is esnek. Már most kérдем: ha a székelység 400 évvel hamarabb kap állandó lakóhelyet, s a hun származás barátai szerint 400 évvel hamarabb lép a rabonbánok alatt az

államiság keretébe; miért fejlődik rendisége a magyarságéval egyszerre, mikor a rendiség fejlődése a magyarok bejövetelekor már egész Európa állandóan letelepült népeinél befejezett dolog? A székelységnek Európa többi népeitől való elszigeteltségét sem lehet ellenérvül felhozni, mert a rendiség kifejlődése nem okvetlenül a szomszédos ráhatás okozata, hanem inkább egy egységes nép rendezett együttélésének természetes következménye. A székely nép még a Csiki Székely Krónika tanúsága szerint is rendezettnek mondható viszonyok között él, tehát tere van az egyéni kiválóság, törekvés, szorgalom érvényesülésének. Mindez pedig a hatalom, tekintély emelésére irányuló vágyban fog kezdet, s ennek elérése után elkülönülésre törekszik, válaszfalakat emel. A szomszédos ráhatás legfeljebb siettetője, de nem feltétele a rendi különválásnak. Hogy az egyiptomi, görög, római, karthagói stb. kulturnépek, vagy a római műveltség emlékein felnőtt népek rendi kiválásáról ne is beszéljünk, csak a teljesen izolált, elzárt Kína rendiségére utalok. Hiszen tudjuk, hogy a hun népénél is volt különválás, megbecsülték az egyéni kiválóságot még a hozzájuk szegődő idegeneknél is, sőt előkelő állást biztosítottak a kiváló idegen részére, ha soraikban maradt.¹ — Miért kellett hát a hunutódoknak bevárni a magyar történet ösztönzését, hogy a közösségből rendiségbe fejlődjenek?!

Hogy a székelységnél a jobbágnak nyoma sincs, az tény, mert a XV. század folyamán keletkezett *földönlakók* rendjét, miután azok személyes szabadságot élveznek, csak vagyonuk nincs, nem szabad a magyar jobbágygyal összeeserélni, vagy azonosítani. Ez a körülmény azonban újabb reményt nyújt a hun származás barátainak. A székely jogintézmények egyik leglelkiismeretesebb ismerője, értelmezője, dr. Connert János is így ír:² „Feltűnő jelenség, hogyha a Székelyföldön nincs jobbágy s ennek hiánya annál feltűnőbb abban az esetben, mihelyt föltesszük, hogy ha a székelyek a honfoglalás idejében szállották volna meg az általuk elfoglalt területet,³ akkor tudnunk kellene valamit arról: vajjon mi történt, mi lett az ők rabszolgáikból s azoknak utódaikból? Bármint legyen, bárhová lettek a régi rabszolgák, tény, hogy 1562. előtt⁴ a Székelyföldön nem volt jobbágy.“

1. Priskos Rétor!

2. Connert A székelyek alkotmányának históriája. 103. l.

3. T. i. ha nem hunok!

4. Az 1562-iki nagy székely lázadás.

Connert a hun származás barátja s mint ilyen intézi a fenti kérdést azokhoz, akik a székelyt magyar telepecsnek tartják. Ugy véli, hogy e kérdésre vagy hallgatás, vagy olyan felelet jöhet, mely a hunszármazás vitatóinak ad igazat. Pedig fordítva áll a dolog! Vizsgáljuk közelebbről a dolgot!

A hunok tartottak rabszolgákat, mert kellett is tartaniok. Kellott pedig azért, mert a szerintük harcoshoz nem illő, de a mindennapi élethez feltétlenül szükséges foglalkozási ágakat, mint például a földmívelést is, a rabszolgákra kellett bízni azon egyszerű okból, mert nem értettek hozzá, de ha értettek volna is, nem értek rá az állandó hadakozás és kalandozások miatt. Ha a székelyek Erdély bérci közé menekült hunok, akkor rabszolgatartó nép, amely rá is szorult a rabszolgák munkájára.

„Hja, a szükség rákényszeríthet egy népet is olyan megélhetési módra, a melyet azelőtt. szebb napjaiban nem szeretett!“ — Igaz, ha van szükség, de ha az nincs, akkor nincs szükség a kényszerre se. Már pedig az a nép, amely a Csiki Székely Krónika szerint annyi harcot vív, s több század viharait diadalmasan kiállva, még a hódító Árpádnak is tud „segítségét“ nyújtani¹. — bizonyára nem szenvedett szükségét rabszolgákban sem. Ha fennmaradt a hun-székely, akkor a szomszédok támadásain győzedelmeskednie kellett; a győztesnek pedig nem ad nagy gondot a legyőzöttek soraiból rabszolgát válogatni. Már most én kérdem: ha a székely hunivadék, hová lettek a rabszolgák?

Mondhatná valaki azt is, hogy lehetek rabszolgáik, de azok idővel be is olvadhattak, mint egyenlő jogot nyert felek a székelységbe. E naiv érvelést nem is kellene figyelembe vennem, de még ha ez a szinte lehetetlen körülmény be is következett volna, akkor sem lehetne az érv, mivel ha egy egész népesoport (a rabszolgák) helyzetét meg is változtatja az idő, annak a régi helyzetnek, vagy magának a változásnak *emlékét* nyom nélkül el nem söpörheti. Már pedig az első századokban a székelyek mind *egyformán szabadok*, közöttük a *jobbágy-ságnak még emléke sem él*. Ebben a véleményben találkozunk csak a hun-származás és a magyar-eredet barátai, de e találkozás sem viszi előre a hun-származás ügyét.

1. A Csiki Székely Krónika szerint a székelységnek ebben az időben volt 30.000 főnyi hadserege is. Az a nép pedig, melynek ebben az időben 30.000 főnyi egységes, nemzeti hadserege volt, nem ismerhetett ilyen kényszert.

Most nézzük ez érem másik oldalát!

A székelységnél nem lehet rabszolgáról szó, mert amint előbb láttuk a magyar népnek csak sajátos foglalkozás miatt megkülönböztetett s elnevezett tagja lévén, rabszolgára már foglalkozásánál fogva sincs s nem is lehet szüksége. Ha a magyar királyoknak: Szent Lászlónak és Kálmánnak erdélyi hadműveleteik közben nagy, szinte elengedhetetlen szükségük is volt a székelységekre, akik a járatlan, irtatlan vidékeken utat nyitottak a menetelő hadnak — bizonyára nem látták volna szívesen a székelység rabszolga csoportjait, ha még lettek volna is. De még a várszerkezeti hadrendszer maga is kizárja rabszolgák közreműködésének szükségét. — A győzelmes királyok szíve megnyílik a bajtársak előtt: nem maradhatott a székelység sem jutalmazatlanul, mert szolgálataik jutalmat érdemeltek. De miután a székelység minden egyes tagja egyformán kérhetett részt a jutalomból, egyformán is kapott. Ezért nincsen tehát rabszolga, vagy jobbágy a székelyek között.

A székelyek és a „ius regium.”

A székelység jutalma a szabad terület s a szinte páratlanul álló kiváltságok voltak. *S e területet, meg e kiváltságokat magyar királyoktól kapták.*

Itt van megint egy hatalmas ütköző! Ugyanis a hunszármazás hívei itt okvetlen megszólalnak: „Ha a székelység birtoka és kiváltsága királyi adomány, hogy lehet az, hogy a „ius regium“-nak 1562. előtt nyoma sincs?”

Haladjunk rendben!

Szent László és Kálmán királyainkról fel kell tételeznünk annyi eszélyességet, hogy azonnal belátták, hogy a székelység ilyen formában megnyilvánuló jutalmazásában az etikailag szép intézkedés nemcsak karöltve jár a hasznossággal, hanem emez még felül is mulja azt: t. i. azzal a rendelkezéssel, mellyel Erdély keleti lakatlan része birtokába helyezik a székelységet, egyuttal az ország területének integritását védik meg. Így a székely, amely, amint láttuk, foglalkozásszerűen, vagy bevallottan ha nem is volt, amint Hunfalvy is hitte, *határőr*, mégis a veszedelmes szomszédsággal (a kun) szemben e rendkívül fontos hivatást teljesítette. Hogy e nép, amely eredetileg az ország hegyes-völgyes vidékein szerteszét lakott, ez új helyen megmaradjon, annál is inkább, mert állandó letelepedése a még

fiatal államnak és királyainknak is érdeke — páratlan kiváltságokban részesül. Ha történetünkben visszalapozunk Árpád-házi királyaink korára, szinte meglep az a bőkezűség, amely telemarkkal szórja a kiváltságokat azon idegen jövevényekre, kiket az ország lakatlan vidékeire édesgettek. Ha már az idegenekkel szemben szinte pazar adakozók voltak, mennyivel inkább lehettek azok véreikkel, a székelységgel szemben; különösen akkor, a mikor még érdemeket is kellett jutalmazzanak, sőt településük-ből az országnak is haszna volt. Így volt és lehetett királyi adomány mindaz a kiváltság, a melynek révén a szent korona előkelő tagjává vált a székelység.

Hogy a székelység nemesi kiváltságai nem respektált örökség, hanem az érdem jutalma volt, mely jutalmat a magyar királyoktól kapták szolgálataik fejében, mutatja IV. Bélának a *vágvidéki székelység* számára kiadott oklevele, amely szerint a *vágvidéki székelyek* a köteles 100 fegyveresen felül állítván katonát, a király abban a *kegyben* („*ex benignitate Regia grato recompensationis munere*“ stb.) részesíti őket, hogy mint a nemesek, fejenkint táborozhatnak.¹

Ha az Árpád-házi király már a *vágvidéki székelység* e kisebb kihatásu tényeiért is „*recompensatiot*“ emleget, mennyivel inkább megnyilvánulhatott az az egész székelység az egész ország életére kiható érdemeivel szemben. Ez érdemek egyik „*recompensatioja*“ volt a „*ius regium*“-nak a székelység közéletében való felfüggesztése. Mert az tény, s eddig az ellenkezőjét bizonyítva nem láttam, hogy a Székelyföld területére 1562-ig nem szól a „*ius regium*.“

Karácsonyi János dr. ugyan oklevél alapján az állítja, hogy a „*ius regium*“ a székelységre is épen úgy kiterjed, mint a magyarságra s ez állítása bizonyításául hivatkozik Aranyosszék adománylevelére, s ebből az esetből azt következteti, hogy ha azt csakugyan a király adományozta, főbenjáró bűn esetén a szék területén levő birtokot akár az egyestől, akár az egész széktől egyszerűen vissza is vehette.² Az igaz, hogy II. István király adományozza Aranyosszék területét Kézdiszék lakóinak tanusított hűségük jutalmául, de az megint igaz, hogy az aranyosszékiek sem az adómentesség, sem hadkötelezettség, sőt az öröklési jog tekintetében sem különböztek a többi székek

1. Székely Oklevéltár: I. 15. 1.

2. Dr. Karácsonyi: A székelyek eredete. 1905. 24. 1.

lakóitól. Az én szerény véleményem is az, hogy a székelyföldön a „*ius regium*“ 1562-ig hatályon kívül van helyezve, sőt azt hiszem, hogy ez megint nemcsak „*recompensatio*“, hanem régi királyaink mély belátásának egyik tanujele. Mert a „*ius regium*“ rendelkezése a magyar földön sem jelentette azt, hogy az örökös nélkül elhalt, vagy a főbenjáró bűnben elmarasztalt egyén birtoka a királyi kincstár tulajdonába megy át: a királyi kincstár azt tovább adományozta más, érdemes egyéneknek. A székely örökösödési jog szerint pedig a királyi kincstár még az újra való eladományozásig sem lehetett a székely vagyon, az ingatlan birtokosa, mert ha főbenjáró bűn miatt vesztette el gazdáját a birtok, akkor az a fiaira, vagy vérrokonaira, magvaszakadás esetén pedig szomszédaira szállott. E jog szerint mindenképen székely kézre került az elárvult ingatlan, míg ha megvan a királyi kincstár adományozási joga, egyszóval konfiskálható a székely birtok, ez esetben azt nem székely is kaphatja, ha érdemeket szerez rá. E körülmény semmiképpen sem lett volna előnyére a székely nép *tiszta egységének*, már pedig ebben rejlett az az erő, amelynek segítségével meg tudott felelni a székely hivatásának.

Hogy 1562. előtt tényleg nem lehet szó a „*ius regium*“-ról, világosan mutatja az Approbaták következő rendelkezése:¹ „A Székelyföldön fekvő ama jószágokra nézve, amelyek az örökösödési jog és a régibb törvények szerint vannak birtokban, a tulajdonos, s annak törvényes maradékai vagy igaz örökösei kívánsága és akarata ellenére,² *ius regium nem alkalmazható*, sem annak erejével az a birtok el nem fogadható; de még azok a jószágok sem, amelyekre nézve a possessorok a határidőig egy, a régi privilégiumokkal ellentmondásban nem álló jogot nem alkalmaztak.“

E rendelkezést döntő bizonyítéknak fogadhatjuk el a kérdés megvilágítását illetőleg, mert ilyen hatalmas, s az egész ország figyelmét ébrentartó törvénygyűjtemény összeállításánál a legnagyobb gondot, körültekintést kell feltételezzük; nem gondolhatunk arra sem, hogy talán székely érdekeltek csusztatták be a székely érdekek védelmére e rendelkezést, mert ha az csakugyan nem elfogadott jogszokás, akkor bizonyára lett volna gondja a

1. Apr. Const.: II. tit. 8., art. 7.

2. Ebből az látszik, hogy voltak egyesek, kik birtokaikra önként kérték a „*ius regium*“ alkalmazását.

másik ugyancsak érzékeny oldalról érdekelt félnek, az uralkodói hatalomnak arra, hogy a jogtalanság ellen tiltakozva, az idézett rendelkezést törültesse.¹

A fiu-leányság.

A székely birtok apáról fiura szállott, „ha azonban a székelynek fia nem volt, csak leánya maradt, az a régi székely törvény szerint „fiu-leány“-nyá vált, s mint ilyen atyjára általános örökösévé lett.“ — Hogy azonban ez nem specialis székely intézmény, bár e felfogásnak manapság is sok híve van — kétséget kizáróan bizonyítja be dr. Karácsonyi.²

Maga Connert is belátja ezt; nem kovácsol belőle tisztán székely kiváltságot.³ De nem is lehet. Vizsgáljuk a dolgot rendben!

Kérdés: Mikor tétetik említés Magyarországon a fiu-leányságról?

Felelet: Még az Anjouk ideje előtt, (IV. Béla idejében) de az Anjouk éltek a legtöbbször e joggal!

Kérdés: Ki lehet-e mutatni okmányok alapján, vagy bármiképen, hogy a fiu-leányság intézménye a Székelyföldön az Anjouk ideje előtt is szerepel?

Felelet: Nem lehet!

Kérdés: Mi következik ebből?

Felelet: Az, hogy miként a rendiség fejlődése, ez intézmény fellendülése is egy időre esik és egy ok okozata úgy a magyar, mint a székely részen. Az idő az Anjouk kora; az ok pedig ugyanaz, ami szükségessé tette a híres 1351-iki törvény, az ugynevezett „ösiség“ hozatalát. Tudjuk, hogy az Anjouk a nyugateurópai feudális felfogás alapján rendezkedtek be hadászatiilag. Felsőjogukból származó akaratuk végrehajtó ereje a földből fakad. Minél több a gazdag feudum — annál több a katona, annál nagyobb a királyság tekintélye. Ugyan nem rójják ki porták szerint a katonaállítás kötelezettségét, mert tudják, hogy a rátartó urak és nemesek részvételét a nemzeti önérzet, sőt a

1. Mit az Approbaták rendelkezése mond, megerősíti I. Rákóczi György erdélyi fejedelmnek 1636. január 20-án kiadott védlevele: „Székelyföldön publicatio ne legyen és a fiscus ott ne örökölhessen és hogy a székelységnek határáról se barom, se gabonabeli, se semmi egyéb bonumokról, se magok, se jobbágyok, pásztorok és majorok fiscus számára való dözmaadásal nem tartoznak.“ — Benkő I. Imago nat. Sic. 72—76. l.

2. Karácsonyi: i. m. 23. l.

3. Connert: Székelyok alkotmányának históriája. 370. l.

hiuság¹ felkeltése hamarább teszi bőséggessé, lelkesebbé, mint a királyi parancsra hozott törvény sulya — de azért féltékenyen örködnek azon, nehogy a hatalmuk fényét, tehetőségét származtató ősi birtokok illetéktelen, nem teljesítőképessé kezekbe kerüljenek. Az „*ősiség*“ megtiltja a nemesi birtok eladását, s a család kihalása esetén a birtoklás jogát a fejedelemeire ruházza azért, hogy az érdemesnek, tehát teljesítőképessé egyénnek adományozhassa. Már most tegyük fel azt az esetet, amely nem épen ritkán fordul elő: a kiterjedt latifundiumok gazdája, ki életében banderiumok állításával hiven szolgálta ura, a király céljait, fiuörökös nélkül hal el, csak leánya marad hátra. Elveheti-e a méltánytalanság vádjára nélkül a nemesi gondolkodású Anjou attól a leánygyermektől érdemeket szerzett atyja örökét már csak az elhalt emlékeért is? — Ne vitassuk el elődeinktől, még ha a királyokról is van szó — az emberi, a tapintatos gondolkodást! Mondjuk bátran, hogy nem! — De az „*ősiség*“ szerint a szent koronáé minden, *ki* (!) kötelezettségek fejében ajándékozza meg ősi birtokával a nemest. E kötelezettségek legfőbbike a hűség, de nem is legutolsója a harcokészség! — Ámde meg tud-e felelni az utóbbinak a gyenge nő?! — Mit tesz tehát a nagylelkű, emellett okos Anjou? — A fiu jogaival ruházza fel a nőt, hogy férjhezmenetel esetén a hozományával viett e jog (a birtoklás joga) mellett férjhez vigye e jognak a királyra legfontosabb kötelezettségét, a banderialis hadrendszer köteles szolgálatát. Így a méltányosságon sem esik csorba, s az *ősiség* célja sem szenved. — Erős meggyőződés, hogy ez okozza azt, hogy a magyar földön már előbb meglevő, de ritkán használt jogot az Anjouk elevenítik fel.

Most lássuk ez intézményt a székelységnél!

Hogy a székely fiu-leányság egészen azonos a magyaréval, sőt keletkezésüknek indoka is egy és ugyanaz, világosan kitűnik az *Approbatæ Constitutiones* idevágó rendelkezéséből,² a melynek értelmében maga a törvény is azon célból hozatik, hogy megakadályozza a székely birtok idegen kézre kerülését. A fiu-leány birtokát nemesak nem lehetett eladni, de még elzálogosítása is korlátozva volt, amennyiben a birtokra zálogot adni első sorban a rokonoknak volt joga, sőt azt meg is kellett

1. Cimeradományozás: 50 főnyi banderium kiállítására esetén saját zászló alatt való táborozás.

2. App. Const. 119-ik k. 12. art. 4. p.

kináltni. Ha pedig a zálogba adó elhunyt, vagy bármi okból nem teljesíthette, vagy nem akarta teljesíteni kötelezettségét, ez esetben is a zálogbavevőnek kötelessége volt a birtokot a terhet vállaló rokonnak bármennyi idő múlva is átadni, azon egyszerű okból, hogy a zálog alól való feloldás joga sohasem évült el. Ha a fiu-leány jobbjághoz akart férjhezmenni, ez esetben a birtok értékét megbecsülték s azt az a rokon vehette meg első sorban, aki *katonáskodott*. — Ez elég világos!

Hogy a székelység e jogot is urától, a magyar királytól kapta, s nem ősrégi székely privilegium, mutatja az is, hogy János Zsigmond 1562. után ugyancsak a hatályába helyezett „ius regiumra“ támaszkodva, e jog gyakorlását is minden egyes esetben a fejedelmi akarattól teszi függővé.

Maguk a székelyek még a késő időkben is megbecsülték e jogot. Bizonyítja ezt Csik, Gyergyó és Kászon követeinek még az 1729. szebeni országgyűlésre szóló utasítása is.¹ Ez utasítás 7-ik bekezdése szószerint így hangzik: „7-mo. Az fiuleányságról opinioját irni és letenni az méltóságos deputatioja az juris correctionak in suspenso hagvta vala némelyek absentiajokra nézve, mit resolvaltak annak utánna róla, nem tudhatjuk, quidquid fit, minthogy ezen nemes székünkben a principio² mindedig elé usualták, megmaradását munkálódja kegyelmetek, mivel sok ilyen materiákból számtalan dolgok, controversiák gördülhetnének elé.“

Az ökörsütés.

Általános volt a felfogás, hogy e korban a székelyeket a katonáskodáson kívül semminemű kötelezettség nem terhelte, hogy mentek voltak minden adózástól. A székely történetírás újabb művelői azonban többé-kevésbé szembehelyezkednek a közfelfogással, a melynek legfőbb tápot minden bizonnyal az adott, hogy a székelység mereven visszautasított minden megadóztatási kísérletet, sőt ha meg is ajánlott a közterhekhez való bizonyos hozzájárulást, sietett kijelenteni, hogy azt önkényt teszi.

Az újabb történetírók között különösen dr. Karácsonyi János tiltakozik e felfogás ellen, s már idézett munkájában³

1. Székely Oklovéltár VII. k. 341. l.

2. Természetesen, e kifejezést: „a principio“ nem úgy értelmezzük, hogy a világ kezdetétől, vagy Atilla halálától fogva, hanem e jogszokás hatályba lépésétől kezdődőleg.

3. Dr. Karácsonyi: A székelyek eredete és Erdélybe való betelepülése. 1905.

oklevéltári kutatások eredményeire támaszkodva azt állítja, hogy a székelység sem volt teljesen mentes az adózástól.

Ma még ez nyílt kérdés. A nagyok mellett az én fiatal erőm még tulságosan gyenge arra, hogy számbavehető módon foglalhassak állást akár a kérdés mellett, akár ellene. Véleményemet csupán két dologra vonatkozólag kockáztatom: ezek közül az ismertebb az ugynevezett *ökörsütés*, vagy *ököradó* (signatura boum).

Mi az *ökörsütés*, vagy *ököradó*?

Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ III. k. 364., art. 1. szerint, mint „*promta et spontanea oblatio*“-t¹ adta a székely a királynak és pedig koronázása, házassága, s a trónörökös születése alkalmából. A nemzetgyűlés határozata alapján a kiválasztott ökrököt bélyegzővel való megjelölés (rásütés) után, mint a székely nép hódolatának eszközeit a királyi udvarba szállították. Az e.különítés, a kiszemelés e módjáról nevezték el az adónemet *ökörsütésnek* (signatura boum).

Adó-e ez, vagy csak ajándék; „obligatio“, vagy „oblatio“?

A székely történettel foglalkozó historikusaink egy része „munus“-nak, „oblatio“-nak; azaz ajándéknak, önkéntes adománynak mondja. Érvelésük alapja a következő:

Az *ökörsütés* ajándék, mert:

1. maga Mátyás király nevezi azt „*promta et spontanea oblatio*“-nak;

2. I. Ferdinánd követének szavai szerint csak úgy jutott a király hozzá, ha előbb azt a székely nemzetgyűlés megszavazta;²

3. miután minden székely egyformán szabad, s miután a magyar köznemesnek is a legnagyobb, s legföltettebb kiváltsága az adómentesség volt — szó sem lehet adóról.

A székely historikusok másik táborá, különösen dr. Karácsonyi János rendes adónak minősíti. Az én meggyőződésem e tábor s így dr. Karácsonyi nézete alapján áll, s véleményem e kérdéstről a következő:

Az „*ökörsütés*“ eredete a székely település idejére vezethető vissza. A magyar királyok, a mint már kifejtettem, az országos cél szolgálatában álló székelységet különös, még a ma-

1. Önkéntes adomány.

2. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának históriája. 279. 1.

gyar nemességén¹ is felül álló kiváltságokkal ruházták fel. E kiváltságok szokatlan nagy volta annál is inkább kellett a székelységet hálára hangolja a kiváltságokat osztó kegyes királyi kéz iránt, mert amint a IV. Béla királynak több mint száz év multán a vágmelléki székelységnek adott kiváltságlevele mutatja — partialis jellegű volt, amennyiben az csak az Erdélybe települő székelységnek szólt. A hála az önként ajánlott oblatióban, önként ajánlott, minden időkre szóló adományban nyilvánult, a mely mintegy jelezni óhajtotta, hogy a hálás székelység a királyi hatalomtól függést a „ius regium“ kegyes felfüggesztése daczára sem tagadja meg. Igende az adomány, az „oblatio“ rendesen kötelezettséggé, „obligatio“ válik, mihelyt az nem csak egyes esetre vonatkozik, hanem az utódoknak is szól, mindaddig, amig az adomány elfogadója arról le nem mond. A székelység fizette is ezt rendesen, de mint a történet tanuságai bizonyítják, az ősök által önként ajánlott „munus“ (ajándék) lassankint teherré, adóvá lett. Az ajándékból adó lett, mert a királyok erről sohasem mondtak le, s akkor szakad vége, mikor a fejedelemség korában a székelyek amugy is részt vesznek bőségesen a közteherviselésben. A nagyobb, évi adózás fölőlegessé teszi a kisebb, időnkénti adózást, már csak azért is, mert a székelység a nagyobbat is alig bírta. Mátyás király mindig megkapta az „ökörsütést“ és a székelység véradóját, azért könnyen beszélhetett még 1473-ban is „prompta et spontanea oblatioról,“ de látjuk, hogy mikor azt a székelység utódja, II. Ulászlótól Lajos fia születésekor megtagadja, a király nemcsak behajtja, hanem az ellenállókat szigoruan meg is fenyíti. Már ez is mutatja, hogy mennyire nem tekintették a királyok „prompta et spontanea oblatio“-nak.

Vannak historikusok, akik az ellenállási tény is arra magyarázzák, hogy azzal a székelység csak az „önkéntes adomány“ adózási jellege ellen tiltakozott, s kiváltságait védte. Ennek a magyarázatnak is elesik a valószínűsége az előtt, aki tudja, hogy ebben az időben már az új „ökörsütés“ is egyedül a harmadik rend vállaira nehezedik csupán, miután a primorok és lófők nemcsak magukat vonták ki alóla, hanem még földönlakóikat

1. A nemesség nem volt mentes a „ius regium“ rendelkezéseitől. Különben is ez a fogalom: nemes, (nobilis) IV. Béla ideje előtt ismeretlen; maga az Aranybulla is „sorsiens regis“-ről beszél, amely kifejezés maga is nagyobb mérvű függést árul el, ami különösen az örökösödési jogban érvényesül.

is, s így világos, hogy a harmadik rendnek a két első rend ellen már a fennebb tárgyalt okokból meglevő elkeseredése, tulajdonképen nem az „ökörsütés,” mint inkább a két első rend ellen irányult.

Connert erre vonatkozólag azt mondja¹: „Elképzelni is naivság, hogy a magyar királyok bizonyos adót, amit egyszer kapogattak, szótétlen elengedtek volna. Elképzelhetetlen az is, mely szerint az erdélyi fejedelemség idejében a rendek, ilyen régebbi ajándékadókat ürügyül ne használtak volna fel arra, hogy a székelyekre szabályszerű adót vessenek ki.“

Dr. Connert, e különben rendkívül alapos historikus ebben az ítéletében határozottan téved, mert:

1. amint azt előbb láttuk, a vegyes házbeli királyaink ezt a „bizonyos adót“ sem „szótétlen“ sem másképen el nem engedték;

2. a Habsburg-házból származó királyainknak már nem kellett azt elengedni, miután az már az erdélyi fejedelemség alatt elévült, jobban mondva helyet adott más súlyosabb adóknak úgy „az egyenlő megterhelhetés korszakában“, (1562—1601), mint abban a korszakban mikor „a székelyek is hadi adót, török adót fizetnek“ (1657—1691.).² — Ez idézetek épen a Connert ismeretes, s kitűnő művének fejezetei, s így abban a szerencsében vagyok, hogy állításait a saját szavaival helyesbithetem, hozzáadva azt is, hogy ugyanezen okok miatt nem használhatták fel az erdélyi rendek a „régibbi ajándékadózást,“ mert már Martinuzzi felhasználta, s János Zsigmond kiaknáta.

Ami azt az észrevételt illeti, hogy az „ökörsütést“ a nemzetgyűlés határozata alapján rendelték el — az én véleményem e megjegyzésről az, hogy nagyon lényegtelen, mert ezt csak abban az esetben vehettük volna komoly bizonyítéknak, ha azt maguk a királyok is komoly, az „ajándékadást“ megakadályozni is tudó oknak vették volna. Sajnos, e körülménynek épen az ellenkezőjéről tudunk.

Dr. Karácsonyi János idéz egy 1321—22-ből származó oklevelet, amelyben Simon, a székelyek comese arról panaszkodik, hogy a székelység nem fizeti pontosan az őt jogosan megillető jövedelmeket („iura nostra“); megemlít eseteket, hogy a székelység terménnyel, állattal járul tisztviselői jövedelméhez és

1. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának históriája. 282. 1.

3. Hadi taksa (contributio) címén fizették.

ebből azt a következtetést vonja le: „Ha a székelyek a király hivatalnokának fizettek, mennyivel inkább kellett fizetniök magának a királynak“.

Kellő mennyiségű és a dologra kétséget kizárólag rávilágító adatok híján nehéz e kérdésnél, sőt lehetetlen az igazságnak teljesen megfelelő álláspontot elfoglalni. Nem világos például az „ökörsütés“ szolgáltatásának módja. Oláh Miklós szerint „fejadó“, tehát fejenként egy ökör; Ferdinánd követének vallo-mása szerint minden 4 ökör közül 1 a királyé; az 1599-ik év november 20-án hozott törvény szerint minden hatodik ökör a királyé.

Ha teljesen nem is bizonyítják, de mindenesetre alaposan megingatják a székelység általánosan elfogadott adómentességét a dr. Karácsonyi kutatásainak eredményei, sőt hiszem, hogy fog 6, vagy dr. Szádeczky még olyan adatra is bukkanni, amely ledönti e hitet. — Hogy szolgáltatás volt a székelység terhére, azt én is gondolom (nem meggyőződésről beszélek) a *solyom* szolgáltatásból, az ugynevezett *solyomadóból* is. Egyes székely családok solymot szolgáltatottak a királyi udvar részére vadászati célból. Hogy ez csakugyan létezett, mutatják azok a kiváltságok, amelyeket a solyommal való vadászatot szenvedéllyel üző királyaink adtak egyes székely családoknak, hogy azok buzgal-mát fokozzák, s a mely kiváltságokat a sokkal későbbi kor uralkodója, I. Lipót is megerősít.¹

Gyergyóban is voltak ilyen solymot szolgáltató családok, ezt tanúsítja Lipótnak 1699-ben kelt, fennebb említett s épen a csiki és gyergyói solymárokat érdeklő oklevelén kívül a Gyergyóban mai napság is elterjedt családnevek: *Madaras* (Gyergyószentmiklóson), *Madarász* (Gyergyócsomafalván), *Solyom* (Gyergyóújfaluban).

E szolgáltatások természetének megítélésénél nem az képezi a kérdés tárgyát, hogy a székelyek azokat önként vállalták-e, vagy királyi rendelkezésre, hiszen láttuk, hogy az oblatioból a szokás útján rendesen obligatio lesz — hanem az, hogy az adott kiváltság a *buzgalom jutalma-e*, vagy csak a *buzdítás eszköze*?

1. Székely Oklevéltár: VII. 39. l. — „Csiki és gyergyói solymárok alázatos instantiájokra boldog emlékezetű fejedelmektől adattatott privilegiumokat, mind pedig az 6 rendekben eddig praestált *hűséges szolgálatjokat* megtekintvén, minthogy Ő felsége is vi diplomatis minden legitime emanált privilegiumokat confirmált: úgy mi is a megnevezett solymároknak minden privilegiumokat helyben hagyjuk, hogy azokban ozentul is megtartattassanak. végeztük stb. . .“

E kérdésre is lehet, erősen hiszem, kétséget kizáróan megfelelni, de ez kissé sulyos feladat azoknak, akiknek arra felderül még annak elgondolására is, hogy hátha ott lappang a tarso-lyukban a tizedesi rangfokozat; e kérdést azok fogják még a közeljövőben megoldani, akiknek már régen a kezükben a mar-sallbot. Én, a történetírás közembere megelégszem azzal, ha fáradságos munkám eredményeképpen leszögezhetem, hogy:

1. a székely kiváltság a magyar királyok ajándéka s nem a már meglevő jogok tiszteletbentartása;

2. a székely rendiség keletkezésének oka a magyar rendiség keletkezése;

3. a fiu-leányság nem specialis székely intézmény; sőt ha e jogszokásnak — a hun származás egyik kiváló barátja, dr. Connert által is elismert — az Anjouk idejében a magyar részen gyakori használatát vesszük alapul; tehát eltekintünk azon csak szórványosan jelentkező oklevelek bizonyosságától, amelyek szerint még IV. Béla használja a fiusítást! — bizonyos, hogy az 1451-iki, vagy pláne az 1555-iki székely törvények, a melyek először rendelkeznek a fiu-leányságról, csak a már régen fenn-álló s hatályban levő magyar jogszokás utáinzatai;

4. a Szent Lászlónak, vagy Kálmánnak önként ajánlott

1) Dr. Karácsonyi János kanonok, akad. r. tag úr szíves jóvoltából olyan oklevél-bizonyosságokhoz jutottam, amelyek arról tanuskodnak, hogy már IV. Béla használja e jogszokást. Célja ezzel az, hogy a még előde, II. Endre alatt megizmosodott oligarchia harácsoló vágyától megmentse a köz-nemesi birtokot, nehogy az a fiu-ág kihalása után a koronára szállva eszköze legyen az oligarchia karmai közé jutott királyi utód ajándékozási kedvének. Az Anjouk alapgon dolata is ez lehetett e jogszokás használatánál, de tagad-hatatlanul dominálta ezt a banderialis hadrendszer megalapozásának s fen-tartásának aggodalma.

1243-ban IV. Béla ezt a szabadságot adja a szepesmegyei nemeseknek (Fejér: Cod. Dip. IV—3. 280. 1): „Si quis de ipsis, sine herede decesserit, universa bona tam mobilia, quam immobilia ipsius, cui filia, si habeat, vel relicta, si nupserit, succedant, sed illa ad eadem servitia teneatur, ad quo decedent, cui succedit. fuit obligatus.“ Tehát azon szepesi nemesnek birto-kát, kinek fiu-örököse nem volt, halála után a férjhez ment leány örökölte, tehát fiu-leánnyá lett.

Ugyanilyen kiváltságot ad IV. Béla a *liptómegeyi telepeseeknek*: „Si siquis ipsorum sine herede decesserit, omnia bona sua, si fratrem habuerit fratri suo devolventur, hoc observato, quod comes recipiet ex bonis suam unam rem, quam volat. Si vero fratrem non habuerit et *habuerit filiam*, comes similiter unam rem recipiet, aliae vero res ipsius remanebunt filiae et uxori. Si vero nec filiam, nec fratrem habuerit, ex tunc duae fratres suorum rerum cedent comiti, tertia parte uxori ipsius defuncti remanente,“

Ez utóbbi oklevél sokkal fontosabb bizonyíték, mint az előbbi, mert azt bizonyítja, hogy még az *idegenből* ideszakadt telepések is hozzájutottak e kiváltsághoz. Így, s mennyivel könnyebben juthattak hozzá a székely telepesekt

ajándékból, „oblatióból“: az ökörsütésből már a következő királyok alatt „obligatio“, egyre súlyosodó adó lett;

5. a székelység különös királyi kedvezés folytán, a mely kedvezést országos tekintetek, a magyar állameszme szolgálatát érdeklő hivatásuk váltotta ki — a „ius regium“ hatásköre alól mentesek.

A székelység közjogi helyzete.

Értekezésem gondolatmenete önként veti fel itt a kérdést, hogy milyen a székelységnek, mint államalkotó szervnek közjogi helyzete? Felteszem a kérdést, bár a közvélemény már régen eldöntötte, hogy: „a székely nemes és a magyar nemes között különbség nincs s nem volt soha!“; felteszem, de ilyen formában:

Van-e különbség, s ha van, mi a különbség

a magyar köznemes és a szabad székely között?

Van különbség:

1. A magyar köznemes szerencsés részese még a honfoglalás előtt, Etelközben kötött szerződés ama pontjának, amely arról intézkedik, hogy a közös erővel szerzett vagyonon közösen osztozik a fejedelem és a nép. Birtokot kap s a birtokon jobbágyat, rabszolgát. A székelynek a legrégebb tanúságok szerint — hogy mi okból, azt biztosan megállapítani ki tudná (talán a magyarság ez osztálya nem vett eléggé intenzív részt a honfoglalás nagy munkájában, talán önként mond le a részesezésről foglalkozása, életmódja miatt) — személyes szabadsága dacára sincs földbirtoka, mert ellenkező esetben nem kellene a mások birtokán az erdőpásztor és erdőkerülő tisztét betöltenie.

2. A magyar köznemes, ha ekkor még nem is „nobilis“, hanem „serviens regis“, az Aranybullában körülsáncolja kiváltságait. Hogy az 1222-ben kelt Aranybulla a „servientes regis“ (nemesek) alatt nem érti önként a székelységet, tanusítják azok az oklevelek, amelyekben egyszerre történik említés a magyar nemesről és a szabad székelyről. A magyar nemes „serviens regis“ „boni homines“, s a szabad székely „sekel“ vagy rossz latinsággal: „siculus“. Ha nem volna közöttük különbség, a székelyt sem kellene külön kifejezés jelölje, elférne a „servientes regis“ köpenye alatt.

3. A magyar nemes még a honfoglalás idején, az első magyar fejedelem alatt kapja, a szabad székely a későbbi magyar királyok alatt szerzi kiváltságait.

4. A magyar nemes mentes a fegyverfogáson kívül minden köztehertől, szolgáltatástól. Ez a kiváltsága eltart a legujabb időkgig, 1848-ig, annál is inkább, mert ami teher az idők folyamán rá is háramlott, volt jobbágya, akire visszahárítsa. A székelység előtt is sűrűn emlegetik e jogot a bajban levő s így karjukra szoruló, majd a kivivott diadal mámorában hálára hevülő fejedelmek; de sajnos, ha e jog fentartását komolyan vizsgáljuk, hamarosan rájövünk, hogy a valóság mellett e megújuló biztosítás csak üres ígéret, melyet komolyan beváltani talán nem is akartak soha. A székely az oblatiot, az ökörsütést önként ajánlja meg, hogy azután az obligatiótól, a súlyos adótól csak akkor tudjon szabadulni, amikor azt az erdélyi fejedelmek korában újabb, még súlyosabb adókkal kell felecsérelnie.

5. A magyar nemes is harcol ugyan különösen az Anjouk és Hunyadiak idején az ország határain kívül, de ezt, a II. István esetét kivéve, sohasem erőszakolják a királyok, hanem arra való hajlandóságukat mindig a nemzeti önérték és hiúság legyezgetésével keltik fel. Elvileg érvényben marad mindvégig a magyar nemes az a joga, hogy az ország határain kívül nem köteles fejedelmét követni. A székelyeknél másként áll a dolog, különösen a fatális 1562. után. Valósággal többször harcolnak Erdély határain kívül, mint belül, s a folytonos katonáskodás terhe olyannyira elviselhetetlenné válik, hogy amint látni fogjuk, sohan önként mennék jobbágyosorba, csakhogy attól szabaduljanak.

6. Van a székelynek egy nagyszerű kiváltsága, amely közjogi helyzete tekintélyét a magyar nemesé fölé emeli, s ez az, hogy amíg a magyar nemes birtoka kihalás, vagy főbenjáró bűnben való elmarasztalás esetén a királyi fiskusra szállott; addig a szabad székely birtoka teljesen mentes volt a „ius regium“ hatalmától még abban az esetben is, ha haza-, vagy felségárulást követett el. Ha leszármazottja, vagy rokona nem is volt, szomszédja mindig akadt.

Elmondottak alapján látjuk, hogy a szabad székely közjogi helyzete *sajátos*, a magyar köznemesétől eltérő. Tekintélye azonban körülbelül ugyanakkora, mert amit a felsorolt első öt pont tartalma a magyar nemes javára ír, kiegyenlíti a hatodik pontalatt felemlített hatalmas kiváltság súlya. — Ami pedig kivált

ságainak általam fejtegetett eredetét illeti, nyugodtan mondom a hunszármazás rajongójának szemébe, hogy előttem tiszteletreméltóbb dolog az, s őseimre való emlékezet is szentebb így: t. i. *hogyan kiváltságaik alapja nem a respektált örökség terhe, hanem a szerzett érdemek jutalma.* — S végül a szabad székelly politikai hivatottságának sulya sem kisebb, mint a magyar nemesé, mert a székely épen olyan fontos tényezője volt Erdély történetének, mint a magyar nemes a Királyhágón tuli magyar föld históriájának.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervei.

Mielőtt Gyergyónak a fejedelemség alatti történetére rátérek, vázolómon röviden a székely közigazgatás és igazságszolgáltatás azon szerveit, melyek Gyergyót a legközelebről érdeklik.

A jogszolgáltatás e két körét együttesen tárgyalom, s az elmondandók nemcsak a vajdaság, hanem a fejedelemség korára is vonatkoznak, mert e két kort e tekintetben, s e korokban a jogszolgáltatás manapság különálló két körét elválasztani, amint látni fogjuk, nem lehet.

Aki huzamosabb ideig foglalkozik a közigazgatás és igazságszolgáltatás régi székely szervezetével, behatóbban vizsgálja működése körét, menetét; szóval beleélte magát annak légkörébe — nem menekülhet azoktól a gondolatoktól, amelyek a magyar jogszolgáltatás szerveivel való összehasonlításra, s ez összehasonlítás nyomán következtetések megkísérlésére indítják. Háládatlan dolog biz ez! Töretlen uton haladni, ahol túske, göröngy terem a merész utas számára; gátak merednek eléje, melyeket az elfogultság gondos keze rakott. Világosság semmi, csak tapogatózva haladhat előre, mialatt az ut két oldalán fenyegetően zug a mesés idők rengetege. S mikor talán tépetten, fáradtan, megvérezve elér az ut végére, ahol az Igazság istenasszonyának jutalmazó, biztató mosolya várja, fülébe riad a kísérek szenvedélyes kifakadása, amely egyuttal az igazságot kutató munkája bére, gondolatokkal vajudó, álmatlan éjszakáinak jutalma: „Még sértetted őseid kegyeletét, megzavartad a porladó csontok pihenőjét, kiket az a tudat ringatott álomba, a melyet a te szavad tagad!”

Vannak a históriának olyan eseményei, melyek fölött az önző tömeghangulat mondott kritikát; vannak a históriának olyan vezető alakjai, kiket a népkégy utángondolás nélkül zárt

a szívébe. Szabad-e a historikusnak az igazság fáklyájával rávltágítani arra az eseményre, amelynek a néphiedelem általi illuzórikus megvilágítása a szép jövőndő előkészítésére irányuló nemcs törekvések, életképes reménységek, nagyszerű nekibuzdulások melegágya; szabad-e leszállítani a talapzatról a nép-ragaszkodás meleg fényében nagyranőtt azon embernek alakját, kinek talán nem való-alakjához fűződik a boldog jövőndőt munkáló jelen? Szabad, sőt kellene is, ha egy nemzet csak olyan tagokból állana, a kik az eszmét megértve magáért vallják magukénak s nem olyanokból is, akiknek lelkében a kisszerű bálvánnyal együtt pusztul a nagyszerű eszme. Hadd álljon a bálvány, amig használ egy olyan nagy, igaz nemzeti eszme megérzékítésével, amely a szépre hajló néplélek mélyén áll — a történetíró hallgat, mint a királyné gyóntatója, lelkében hordva az igazság martyrumát. Ezt értem!

De táplálni a közhiedelem azon fixa ideáit, melyeket önző kezek keltek életre, s egy népréteg félreterelt álhiúsága tart ébren; szárnyat adni a lázas agy produktumának, amely tendenciozus valótlansága mellett csak árt, amennyiben, ha tényleg még hál' Istennek nem is, de gondolatban mindig gátat emel azon legszentebb eszmének, amely a nagyrahivatott népek erőit egy célra irányítja; gátat emel a *nemzeti egyűvétartozás* érzete teljes érvényesülésének!?

Ezt nem lehet menteni!

Ez ítélet igazságát hirdették és hirdetik a székely historiaírás nagyjai, akik bizony gyakran vetették és vetik kockára egyéni reputációikat is niatta; hadd hirdesse hát meggyőződése szavát az erőtlen kezdő is.

Fejet hajtok szent emléketek előtt *erdőlő* őseim, én, a „renegát“ csuf nevével bélyegzett késői utód! *Ti*, akiknek lelkét igazságszeretetre edzette, a szabadság utáni rajongásra ajzotta bérceink tiszta levegője; akik a századok viharaiiban is keményen megálltatok az őrhelyen, ahova, mint kötelességtudó *magyarokat*, *magyar* hazátok integritása védelmére állított kizárólagosan egyedüli uratok, a *magyar* király — ti tudjátok, hogy ha gyarló is a munkám, erős a meggyőződésem, igazság a törekvésem!

A szék és a székely ispán.

Mikor Szent László, vagy talán Kálmán király (ez mellékes) az erdőlő magyarokat Erdély keleti részére telepítette, gondja

volt rá, hogy a polgári és katonai igazgatás céljából kormányzati kerületbe tömörítse az összetartozás érzése folytán amugy is tömörülésre utalt telepeseket. Miután e két királyunk közül Kálmán az, ki az erdélyi vajdaság felállításával először kapcsolta e részeket szervesen egygyé a magyarság által már lakott földdel, tehát ő illesztette a királyi igazgatás kezétől messzeeső, s eddig csak az ősfoglalás jogán, tehát nem tényleg, csak kimondottan magyar területeket a magyar központi kormányzat szerves egységébe — bátran feltehetjük, hogy ő rendezi a székelység kormányzati ügyeit is és ő állítja be a székely széket, mint magyar kormányzati kerületet a királyi vármegyék közé.

A szék szó, amint már láttuk, az ósláv „sjek“-ből származik és irtást jelent. Kezdetben egy ilyen szék volt, de amint szaporodott a népesség, új irtásokra volt szükség, amelyek alapjaivá váltak új székek keletkezésének. Az anyaszék kétségkívül Udvarhelyszék volt. Hogy miből következtek erre, azt alább látni fogjuk.

A székely szék első tisztviselője, a székelység ügyeinek főintézője a *székely ispán*, a „comes“, vagy ahogyan később hívták: „a székelyek grófja.“ A „székely ispán“ a király által kinevezett, felelősséggel a királynak tartozó tisztviselő. Rendszerint az erdélyi vajda egy személyben a székelyek ispánja. Ezen a réven száll át e cím a vajdaság megszűnése után a fejedelmekre, s foglal helyet a fejedelemség bukása után a Habsburgok címei között. Tekintélye és kötelessége azonos a királyi vármegyék ispánjával. Kezdetben vezeti és irányítja a szék, utóbb a székek közigazgatása és igazságszolgáltatása menétét, majd csak ellenőrzi a később keletkező nemesi vármegyék mintájára berendezkedő s így saját kormányzatot nyerő székek beléletét. A székely ispán címe: „comes Siculorum“, amiből az következik, hogy rangra nézve a királyi udvar főtitisztviselői és várispánjai sorában foglal helyet; tudniillik Szent István király Nagy Károly császár példaadása után indulva az udvartartás főtitisztviselőit és ispánjait általában a „comes“ címmel illette.

A királybíró.

De miután a „comes-Siculorum“ rendszerint egyszemélyben a királyság egyik főtitisztviselője, az erdélyi vajda volt, akinek rendkívül fontos közjogi állása folytán széleskörű elfoglaltsága nem a székely szék kormányzatában merül ki, sőt el-

foglaltságának nagyobb része ennek körén kívül esik — az állandó bíraskodást s ezzel együtt az ügyek közvetlen vezetését *helyettesére, a királybíróra* bizza, magának a felügyeleti és ellenőrző tisztet tartja meg.

Hogyan?! Hiszen akkor a királybíró tisztsége nem a rabonbánság szelidített utánezata, s a királybíró nem a szék által szabadon választott tisztviselő! — Nem; *királyi tisztviselő*. — E következtetésre nem pusztán a cím: *királybíró*, vagy amint a latin elnevezés: „*iudex regius*“ helyesebben mondva: *királyi bíró* — vezetett rá, hanem Ulászló király oklevele, amely nemcsak parancsokat osztogat a királybíróknak, hanem — ami még fontosabb — ilyen formában említi őket: „*vicecomes, qui apellantur iudices regii*.“ Tehát „*vicecomes*“; azaz a „*comes*“ segédhivatalnok, aki helyettesíti, miután állandóan a szék területén lakik. A következtetést meggyőződéssé érlelte az 1559-iki országgyűlés következő rendelkezése:¹ „A királybíróknak az ők hivatalok azért adódik, hogy az egyes székekben ők tiszteletes és az ő felségeik méltóságának megfelelő szokásokkal éljenek és meg nem engedhető, hogy hivatalnoki önkénnyel törvénykezési és büntetési pénzeket szedjenek. De azt sem engedik ő felségeik, hogy ők jövedelmeiktől valamiképp elűtessenek, vagy őket a többinél kevesebbre becsüljék. Minthogy ő szent felségeik világosan látják, hogy a királybírókat a székelyek többi statusa között nem becsülik eléggé s a bírságpénzekből nekik megfelelő porciót nem adnak, amint az igazságos és illendő volna, s amint azt *fejedelmi hivatalnokok* megérdemelnék, azért megrendeljük stb.“

Ez világos! Idézi e rendelkezést Connert is, de úgy értelmezi, hogy ezzel a rendelkezéssel nagy csorba esett az ősi székely alkotmányon, mivel csak ebben az időben esik el a székely attól a jogtól, hogy királybíróját szabadon válassza. Szóval csak a fejedelmi önkény megnyilatkozását látja ebben a „változásban,“ amely nem törődik az előjogokkal. Azt mondja:² „Kétségtelen, hogy a fejedelem a királybírókat a többi széki tisztviselő fölé tenni s nekik a vármegyei főispánokéhoz hasonló állást akar adni.“ Keserűen jegyzi meg:³ „Fejedelmi hivatalnok lép az ő⁴

1. Connert: A székelyek alkotmányának históriája, 51. l.

Szilágyi S.: Monumenta comitalia regni Transylvaniae, II. k. 119. l.

2. Connert: A székelyek alkotmányának históriája, 53. l.

3. Connert: A székelyek alkotmányának históriája, 53. l.

4. T. i. a szabadon választott helyére.

helyére, mely állapot annál megalázóbb, mert ezzel a székelyek szabadságán igen súlyos csorba esett.“

Nem esett csorba a székelység szabadságán, mert a királybíró kezdettől fogva királyi tisztviselő; kezdetben ugyanazon szerepet játsza a „vicecomes“ a kétségkívül királyi tisztviselő „comes“ mellett, mint a királyi vármegyében az ispán mellett annak helyettese az *udvarbíró*. Nem egy régi székely jognak elkobzása a fent idézett rendelkezés, hanem egy régi, célját tekintve veszendőbe menő királyi jognak a felújítása. Súlyos kijelentés ez, tudom, de megpróbálom annak igazságát szerény tehetségem szerint bizonyítani. A dolog így áll! — Erdély lakossága a folytonos telepítés és település folytán rohamosan gyarapodik, de épen ilyen arányban nő az erdélyi vajda (ki rendszerint egy személyben a székelyek ispánja is) gondja, hivatalos kötelességeinek köre is. Már annyira sem élhet a székely kormányzatnak mint eddig; annál is inkább, mert a székelység szaporodása új székek keletkezésének válik okává. A székek az anyaszéktől függetlenül rendezkednek be, s így mindenik külön is igényli a királyi hatalom képviseletét.

A királyi hatalom képviselője a székek élén nem lehet más, mint a székely ispán, a „comes“ helyettese: a királybíró, a „vicecomes.“ Már nem segédhivatalnok, aki csak a „comes“ akadályoztatása esetén rendelkezik, hanem önálló hatáskörrel bíró tisztviselő, aki felelősséggel csak a király által közvetlenül megbízott tisztviselőnek, a „comes“-nek tartozik. Így emelkedik a királybíró hivatalának a királyi vármegye udvarbírójával azonos jellege a királyi vármegye várispánjához hasonló tekintélyre.

Az igazságszolgáltatás fórumai.

A magyar nemes panaszát királya vagy ennek helyettese: a nádorispán elé vihette, aki az első Árpádok korában *törvénylátó napot* tartott, amelyen tanácsosai meghallgatásával személyesen ítélkezett; a szabad székelynek sem kellett a királybíró ítéletébe belenyugodnia, mert pörét ispánja elé felebbezhette, aki időnkint megjelent az anyaszékben, amelynek előlülőt tanácsá alakítva felebbviteli fórumot alakított, melynek ülésin (a székely „törvényhozó napok“) királya nevében személyesen elnökölt. E székely törvénylátó napok vetik meg alapját a későbbi „közös szék“-nek, indítják meg székely összejövetelek

„nemzetgyűlés“-ek tartását. A törvénylátó napok ideje letűnik, de ezért ennek emléke viszi a büszke székelyt a legrégebb, de már ránézve idegen szék: Udvarhelyszék előlülőiből alakult „közös szék“ elé, azzal a reménnyel, hogy ott, miként apái, sérelmére jogorvoslást nyer; ez emlék hatalma emeli Udvarhelyszék földjét arra a kiváltságos helyzetre, hogy ott dobban össze a székek, az egész székelység szive a „nemzetgyűlés“ idején.

A székbíró.

A várispán, mint a királyi vármegye vezetője tekintélynek hanyatlása maga után vonja a királybiróét is. Országos zavarok, vagy gyenge királyaink uralkodása alatt elkallódnak, idegen kézre jutnak, vagy királyi adományozás, sőt formális elidegenítés (a leggyakrabban épen a várispánok használták a szerzés e módját) folytán az egyeseket gazdagítja a királyi várbirtokok legnagyobb része s így elősegíti a királyi tekintély rovására az oligarchia keletkezését. A mint tudjuk, IV. Béla a köznemesség megerősítésében látja a királyi tekintély megóvását, s hogy az oligarchia hatásköréből kivonja a köznemességet, megalapozza a *nemesi vármegye* önkormányzatát. A nemesi vármegye maga választja biráit, vezető emberét, az alispánt; a várispán hatalmi köre a vármegyei főispán ellenőrző szerepére zsugorodik. A nemesi vármegye mintájára alakul át a székely szék kormányzata is: az ügyek vezetését, a biráskodást a szék által szabadon választott *székbíró* (iudex sedis, vagy iudex terrestri) veszi át, a királybíró az ellenőrzést gyakorolja, s „az a kötelességük, hogy a széki tisztekre felvigyázzanak s évenként 3-szor az esküt velök letétessek.“¹ A birságpénzt sem hajthatják be a székbíró nélkül.² A székbíró tisztének első és legfontosabb kötelessége a biráskodás, mit kezdetben több székülöből (seniores), később, az esküdtszékek felállítását után³ az esküdtekből (iurati assessores) alakult bíróság közreműködésével látott el.

1. Székely Oklevéltár, II. k. 179. l. Csikszók folyamodása: „Az melij birank hadnagiunk volt ennek előtte es zekwonk volt az elvitte és hazanal itil az mit akar az mij birankra nem hagija es zekwonkijs ninehij ennek előtte az volt törviniwok hogij az birotul hadnagiunktul varta az kiralij biró igassagat, az birot es az hadnagiot haromzor zabad volt meg esketni az ezen-deig az w felsige igassagait hogij kij lelie es ki zolgaltassak, az hun az bironak az hadnaginak igassaga nem volt ot az kiralij biro sem vehetet.“

2. Connert: A székelyek alkotmányának története, 51. l.

3. Esküdtekről először 1448-ban történik említés. Sz. O. I. 158. l.

A kapitány.

A szabadon választott székbiró hivatalát az az idő teremti meg, amely a szuverén uralkodói hatalom bástyáján rést ütve a köznemesi osztály (tehát a nemzet zöme) erősödését hozza. De nagy hibát követnék el, ha ezt mondanám, hogy a szék-birói intézmény az első, melynek betöltésénél a székelynép szabad-akarata, közkivánsága megnyilvánulhatott. Nem az első, mert már a telepítő királyok idejében, tehát még az uralkodói hatalom csorbitatlan felsőbbsege korában megvan a székelyeknek az a kiváltságuk, hogy a velük legközvetlenebb és leggyakoribb érintkezésben álló tisztviselőjüket, a *széki kapitányt* (hadnagynak is nevezik) maguk választják.

A kapitány már kezdettől fogva a szék szabadon választott tisztviselője. Hivatása, kötelességei a székelység történeti szereplésének legsajátosabb jellegével lévén összeforrvá, már telepítő királyaink töles belátása is úgy rendezte, hogy szabadon választott tisztviselő legyen. Meg tudták gondolni, hogy e nép, amely oly fontos missziót van hivatva teljesíteni a távol keleten, messze és szinte elszigetelten testvéreitől — kötelességeit szivesebben teljesíti, a harcba lelkesebben megy, ha a saját maga által kívánt parancsnok vezeti; nem lázong az önérzete, ha valamely köteles, de kellemetlen rovás (pld. birságolás) kiegyenlítésére a saját embere hívja fel.

Kezdetben a szék legfőbb tisztviselője. A legrégebbi oklevelekben a szék tisztviselői között a felsorolásnál első helyen van említve a kapitány. Hivatala nem merül ki teljesen a havi szemlék (mustrák) tartásában, nemesak arra vigyáz, hogy a szék katonanyaga, annak felszerelése mindig készenlétben legyen, hanem részt vesz a törvénykezéseknél, bíraskodásban, sőt végrehajtója a székgyűlések határozatainak és a törvényszékek ítéleteinek is.

Először csak egy kapitányról beszélhetünk, de később, új székek keletkezése külön kapitányi tisztségek felállítását tette szükségessé. Így jutott minden széknek egy.

Az uralkodói hatalom és a népjogok küzdelme.

Míg a székely nép minden rétege egyforma jogokat élvez, szinte ideális néphivatal ez. Minden törekvő székely ifju valószínű álma, ambíciójának igaz tárgya lehetett a kapitányi tisztség. Sajnos, ez nem tart így sokáig. Részint mélyebben rejlő

történeti okok, részint maga a székelység előbb lejárattják e tisztség tekintélyét, majd teljesen elcjtik magát a tisztséget is. Tehát két hatalmas ok egyesül e tisztség néphivatali jellegének letörésére, a mely jelleg veszendőbe menetele természetszerűleg magával rántja a másik néphivatalt, a *székbirói* intézményt is. A fennebb már említett két ok közül az egyik, amint láttuk *belső*; a másik *külső*. Az előbbit korrupció, az utóbbit a történeti világrend folyásának alakulása, mint *kényszer* szüli.

Ez rendkívül érdekes kérdés, mert megfejtése világot vet a székely történelem egész menetére, az egymásra következő korok szellemének folytonos változására s bevilágít sok olyan ténybe, melynek előállása homályos volt. Érdemes e két okot közelebbről megvizsgálni! Lássuk előbb a *belsőt*!

A széki kapitány tisztsége tekintélyes, hatalmas tisztség, amely becsületet hozott nemcsak viselőjére, hanem a kapitány egész családjára is, annál is inkább, mert a polgártársak bizalmán alapult. Érthető, hogy a hivatal betöltésekor, a választás idején nem kis versengés indult meg a tisztség elnyeréséért. A harc azonban csak akkor indul meg e hivatal elnyerése után igazán, amikor az a hallgatólagos nagy küzdelem, amely hosszú évtizedek alatt foly esendesen, zaj nélkül, amelynek színhelye a *gazdasági* tér — befejezést nyer a székely nagybirtokos¹ osztály kialakulásában. Ez osztály (a primorok és lófők két rendje) politikai súlyát igyekszik ugyan lerázni már Mátyás korában e súly terhe alatt görnyedező harmadik rend (1467.), de küzdelmük, amint már láttuk, meddő marad. A küzdelemben felülkerekedő két rend törekvése magától értetődően odairányul, hogy a választás alá eső, tehát a nép kezében levő hivatalokat teljesen a maga körébe vonva, saját céljai, érdekei szolgálatára rendelje. Igyekezetük célja természetesen elsősorban nem a székbirói, mint inkább a sokkal hatalmasabb, tekintélyesebb kapitányi tisztség megszerzése. S ez, a miről nagyon sok oklevél tanuskodik,² sikerül is nekik a legnagyobb mértékben, annál is inkább, mert elképzelhetjük, hogy a két első rend megmentésére siető királyi hatalom segítségével elnyomott harmadik rend e merénylet ellen nem fejthet ki intenzivebb ellenállást.

A két első rend először is a legalább egy lófőségnek meg-

1. Persze a nagybirtokról csak ez idők keretéhez mérten beszélek.

2. Sz. O. I. k. 288. l. — Sz. O. I. k. 291. l. — Sz. O. III. k. 126. l. — Sz. O. III. k. 130. l. — Sz. O. III. 168. l.

felelő földbirtok (primipilatus) birtoklásától teszi függővé a kapitányi és székbirói tiszt elnyerhetését; szóval teljesen kizárja azokból a harmadik rendet. Hogy pedig az egyes családok esetleges versengését is megszüntesse, s ezzel egyidejűleg a két első rend összetartását, mint a politikai súly egyedüli tényezőjét ne veszélyeztesse, gondoskodtak arról is, hogy a tisztség birtoklása szétluzást elő ne idézzen. Ennek okáért úgy határoznak, hogy az egyes családok a székely nemzetségek (nemek) és ágak sorrendjében egymásután következzenek a kapitányi és székbirói tisztség betöltésénél.³ Ez igen ügyesen volt kigondolva, de csalódtak benne, mert egy igen fontos körülményt nem vettek számításba. Ez a körülmény pedig az, hogy a primipilatus, a lófőségi birtok akár adás-vétel, akár az örökség jogán megszerezhető volt, s így egy család több ilyen primipilatus birtoklásához jutva több nemzetségen, s több ágon s így többször juthatott úgy a kapitányi, mint a székbirói tiszthez. Hogy az ilyen primipilatus (lófőségi birtok) specialis *székely jogaival* együtt adták el és vették meg, lépten-nyomon bizonyítja a Székely Oklevéltár. Itt csak egy oklevélre hivatkozom, amelyből világosan kitűnik, hogy a birtokhoz van kötve a tisztség viselése, s a birtokkal együtt a hivatalviselés joga is eladható. *Pócsfalvi Benedek a Medgyes nemben és Kürt ágon birt lófőségi illetményét (birtok és az utána járó tisztségi jog) eladja minden örökségével és székely jogaival együtt 25 aranyforintért örökáron egy, még csak nem is székely eredetű embernek, Apafi Lénártnak 1498. január 25-én.*²

Az ilyen vásár mindennapos. A gazdagabb családok vetélkedve vásárolják a lófőségi birtokot, természetesen az utána járó jog kedvéért. 1508. május 6-án gyergyószárhegyi Lázár Andrásnak egyszerre három lófőség birtokába való beiktatásáról tesz jelentést II. Ulászló királynak a kolozsmonostori konvent és pedig³. „*primi scilicet in genere Medgyes, in linea Dudor,*

1. Sz. O. I. k. 288. l. — Sz. O. I. k. 291. l. — Sz. O. III. k. 126. l. — Sz. O. III. k. 130. l. — Sz. O. III. k. 168. l.

2. Székely Oklevéltár, I. 288. l.: „*Memorie commendamus Quod Agilis Benedictus de Pochfalva coram nobis personaliter constitutus, sponte et libere confessus est in hunc modum Quod ipse pro quibusdam suis necessitatibus ipsum de presenti summe urgentibus cuitandis, quoddam totale officium suum Primipilatus in vulgari Lofuoseg appellatum in genere Medgyes, in linea Kywrth. in Sede Marus existens dependendum habuit. simul cum cunctis suis hereditatibus et iuribus Siculicalibus et generaliter quarumlibet utilitatum . . . etc. . . . egregio Leonardo Apafi de Nagysalu . . . pro viginti quinque florenis Auri . . . vendidisset . . . etc.*”

3. Székely Oklevéltár, III. k. 169. l.

secundi modosimili in Genere Meggyijes ac in linea Kurth, Tereij vero in Genere Halom et in linea seu Arbore Naznan.“

Ilyen körülmények között a halk megegyezés a két első rend családjai között csak illuzórius marad, mert amit e megegyezés szolgálatában eszközölné a nem és ág szerinti sorrend, elrontja az a tény, hogy több birtok szerzése útján több jogot, s ezzel több esélyt is lehet vásárolni a hivatalviselésre. A harc tehát tovább foly, de már az első rend gazdagabb, tekintélyesebb családjai között, s lassankint ezek szinte kizárólagos tulajdona lesz. Természetes, hogy ily korrupatív eljárás mellett a visszaélések, az erőszakoskodások sem maradnak el, a régi néphivatalok már csak a hatalmi tulkapások eszközei, s nemesak nem szolgálják azokat az intenciókat, amelyek szolgálatára vannak hivatva, hanem egyenesen nélkülözhetőkké, sőt veszélyessé is válnak a köztudatban. E két tisztség tekintélye lassankint lejár, hiszen viselőik szemében már csak külső dísz, címkérdés; a hivatalokkal járó köteleességek elhanyagolódnak. Senki sem törődik annak hatáskörével, a hivatali hatáskör épségben tartásával s azzal, hogy más hivatalok keresztezik ezeknek hatáskörét, sőt ránőnek arra. Connert csodálkozik, hogy ebben az időben nem lehet különválasztani például a kapitány hivatali hatáskörét a királybiróétól! Ez így van, de a magyarázatát fennebb láttuk!

Szóval a két néphivatal létkérdése arra a pontra jut, hogy már csak egy hatalmas külső oknak kell közbelépnie, hogy eltűnjenek, vagy jellegükben alaposan megváltozzanak. E külső ok nem is késik sokáig s ez az *uralkodói hatalom szertelen megnövekedése a népjogok hátrányára*. E két hivatal elveszti teljesen eddigi jellegét, az egyiknek még a neve is felcserélődik. Hiszen már régóta szálka e két tisztség az uralkodói hatalom, jobbanmondva: az önkényre hajló uralkodók szemében, mert számolniuk kellett bennök a nép szavával, amely a hatalom törekvéseivel szembe is helyezkedhetett.

Minden intézmény tekintélyének emelkedése vagy csökkenése szorosan összefügg azon történeti tényezők tekintélyének hullámzásával, amelyek azt megteremtették. A világtörténelem sem egyéb, mint az isteni Gondviselés után a két legfontosabb történeti tényező néha csendes, de többször zajos küzdelmének láncolata a hatalom után. Vannak ugyan hatalmas koreszmék, amelyek átformálják a világegyetem időtartamához mérve szinte

máról-holnapra nemcsak az etikai világ, de a reális élet képét is — de mit látunk: az időtmult eszmék, jelszavak elkopnak lassankint, még az örökszép eszmék ragyogására is homály borul, csak e két tényező küzdelme ujul fel mindig s lobog fel friss erővel s vonja állandóan, bizony sokszor illetéktelenül, a világ-történelem korszakai közé a mesgyét. E két tényező: a *patriarchalis együttélés folyamán szerzett tekintélyen alapuló jogai a kiválasztottaknak, az uralkodói jogok*; a másik: az *együvé-tartozás és egymásrautaltság folytán összetartó tömegek közös érdekeinek kisugárzása, a népjogok*.

Az utóbbi majdnem mindig rosszabb esélyekkel indul a harcba, mert rendszerint meg kell küzdenie a saját kebeléből idővel kinőtt, s változott érdekei folytán az uralkodói hatalomhoz szító oligarchiával is.

E két hatalmas tényező harca irányítja úgy a magyar, mint a székely jogintézmények változásait.

Szt. István és az első Árpádok abszolút királyi hatalma tekintélyt kölcsönöz a hatalom szolgálatában álló tisztviselőknek: Magyarországon¹ a várispánnak, Székelyföldön a királybírónak. A XIII. század derekán aláhanyatlik e hatalom, előtérbe tűnnek a nemzeti jogok: Magyarországon a vármegye külön bíraskodást nyer, Székelyföldön saját bírót választ a székely (székbiró) s a kapitány (a kezdettől fogva választott tisztviselő) hatásköre kiszélesedik. Az Anjouk kedvezései, s a Zsigmond erőtlensége megteremtik az erős oligarchiát, amelyben új ellenfelet kap különösen gazdasági téren Magyarországon a köznemes, Székelyföldön a közsékely. A Hunyady Mátyás örökös elfoglaltsága nem enged sem időt, sem módot a bajok orvoslására, s ha bele is avatkozik a harcba (1467.), az erőskezű, autokrata hajlamu fejedelem pusztán lázadást lát a közrend jogos elkeseredésének kitörésében és siet azt elnyomni, s így akaratlanul is a közrendet a felsőbbrendűeknek, a felsőbbrendűeket a mindinkább tul-tengő vagyoni és hivatali hatalomváagnak s ezzel együtt a mindjobban elharapózó társadalmi korrupciónak kiszolgáltatni. Jön a Jagellók gyenge kormányja, s Magyarország egész megmérgezett társadalma: a hatalmától elvakult főúr, a szomorú sorsba belefásult közrend, vértelen királyával az élén, együtt rohan 1526. aug. 28-án a közös erővel régen megásott sirba.

1. Székelyföldet csak a szembeállítás kedvéért választom el Magyarországtól!

Magyarország két királyt választ, kétfelé válik;¹ már más földet nevez hazájának a magyar köznemes, s másat a közszekely, de a kettőjük sorsa végeredményében közös: nemcsak abban, hogy egy ellenfél, a török támadásait kell kivédenie mindkettőjüknek, hanem főként abban, hogy mindkettőjük régi szabadsága, kiváltságai uralkodóik önkényének lesz játékszere. A magyar köznemesre és a szabad székelyre nehezedő önkény csak abban különbözik egymástól, hogy az egyiknek piros virága (Habsburgok) idegen földben, a másiknak (János Zsigmond és a Báthoryak) hazai földben nyilott ki.

Az 1562-iki székely felkelést leveri János Zsigmond, a legyőzött harmadik rend jobbágy sorba kerül, birtokai fölött a „ius regium“ nyer szabad kezet. Miután így megvetette lábát a hatalom, saját intenciói szerint rendezkedik be.

Megnövekedik a királybirók tekintélye. Egy-egy szék élére gyakran kettőt is kinevez a fejedelem; nem törődik azzal, hogy a kinevezett főtisztviselők személye ismerős, vagy rokonszenves-e a székben, csupán arra törekszik, hogy föltétlen hivei legyenek az uralkodói akaratnak. Ellenmondást nem tűrő hangon szól, s az „addig ameddig neki tetszik“ kinevezett királybirók részére feltétlen engedelmességet követel a kinevezési okirat. Egy ilyen okirat idevágó rendelkezéseit közlöm szószerint, nehogy az én erőtlen fordításomban ellágyuljanak az erőteljes szavak. A rendeletet Báthori István erdélyi fejedelem küldi 1571. június 9-ikén Udvarhelyszék közönségéhez, amelyben tudtukra adja, hogy Szentpáli Kornis Farkast és Derzsi Petki Mihályt Udvarhelyszék királybiróivá nevezte ki, minek okából:² „*harum serie committimus firmiter, quatenus a modo deinceps tempus infra praemissum annotatos Volphgangum kornijs et Michaelom Petkij, pro vestris veris et legitimis Judicibus Regijs habere et recognoscere, Judicio eorum et vices ipsorum gerentium astare, atque in omnibus iustis et legitimis eisdem obtemperare modis omnibus debeat et teneamini. Secus nullo modo facturi praesentibus perlectis exhibenti restituti.*“ Ilyen hangu rendelettel nevezi ki Báthori Zsigmond is 1597. július 7-én Szárhegyi Lázár András helyébe Szenttamási Lázár Farkast Csik, Gyergyó és Kászonszék főkirálybirójává.³

1. A harmadikat, a török uralom alatt levőt itt nincs miért felemlítenem!

2. Székely Oklevéltár: III. k. 334. l.

3. Székely Oklevéltár: IV. k. 130. l.

Hogy az első fejedelmek mennyire kényük-kedvük szerint töltötték be a királybírói tisztet, világosan mutatja az a rendelet, melyet 1567. március 5-ikén intéz János Zsigmond Telegdi Mihályhoz, ki egy személyben mind a hat székely szék kapitánya, Székelytámadt (Udvarhely) vára parancsnoka, sőt Maroszék, Udvarhelyszék, Csik és Gyergyószék főkirálybírája is. E rendeletben felhatalmazza, hogy a negyedik szék, Sepsi, Kézdi és Orbai (Háromszék) területén parancsait végrehajtsa.¹ Különösen János Zsigmond és Báthory István nevezik ki előszeretettel a székelység állandó megfigyelése céljából épült Székelytámadt vára parancsnokait egy, sőt több szék királybíróivá. Hogy miért? — szükségtelen mondanom!

Az 1562-ik évben fellépő új rendnek áldozatul esik a kapitányi hivatal jellege. Fejedelmi hivatalnok lesz a kapitány, kinek hivatali köre s tisztí minősége teljesen a fejedelmi akarat játékszere: van idő, mikor minden széknek van kapitánya, máskor csak két, vagy három kapitány szerepel, sőt olyan eseteket is emlitenek az okiratok, amikor mind a hat széknek csak egy kapitánya van. Tisztí minősége meg valósággal szélsőségek között mozog: van idő, mikor tekintélye és hatalma, mint „generalis capitaneus“-nak (székely generális, a székely hadak főparancsnoka) közeledik a régi székely ispánéhoz (comes Siculorum); máskor meg, mint a „Székelytámadt“ vára kapitánya, különösen János Zsigmond alatt azzal a kötelességével, hogy a székely székeket megfigyelni, féken tartani tartozik, olyan népszerűtlen és szolgálai szerephez jut, mintha a fejedelemnek csak pusztán rendőri közege volna. Hatásköre néha, különösen ha egyidejűleg egy, vagy több szék főkirálybírója is, nagyon kiterjedt: máskor meg csak tisztán a hadi ügyek intézésére szorítkozik.

A kapitányi tiszt betöltése körül tesznek néha engedményeket egyes székeknek a fejedelmek, különösen ha a viszonyok, körülmények alakulása ráutalja őket, de ez engedményeken is látszik, hogy csak a pillanatnyi kényszer, vagy kedvezés szülöttei, s illuzórius ígéretek, miket ha az ígérő talán komolyan is tett, az utód tekinteten kívül hagyott. János Zsigmond azzal jutalmazza Aranyos-szék székelyeit, amiért nem vettek részt az 1562-iki általános lázadásban, hogy meghagyja nekik a kapitány és székíró szabad választása jogát. Itt szerepel legtovább a székírói intézmény. — Báthory István fejedelem 1571.

1. Székely Oklevéltár: II. k. 213. 1.

aug. 18-án kelt rendeletében elismeri és engedélyezi Kászsónszék, tehát egy fiuszék (Csik fiuszéko) a még Zsigmond és Mátyás királytól nyert és II. Ulászló király által is elismert azon kiváltságait, amelyek értelmében Csikszéktől függetlenül külön kapitányt és bírót választhat.¹ Báthory Zsigmond Déva várában 1601. december 31-én kelt okiratában nemesak kiveszi Csik, Gyergyó és Kászsónszékek lakóseit a jobbágysorból, hanem a kapitányi hivatal betöltése dolgában is tesz engedményeket. Megengedi, hogy az említett székek lakói maguk közül szemeljenek ki három, vagy négy tekintélyes embert, s azokat a folyó hivatali idő lejárta után küldjék el hozzá, hogy azok közül nevezze ki a kapitányt.²

Fordulnak elő ilyen engedmények, de ezek nagyon rövid életűek. Sőt tovább megyek! — Connert felemlíti II. Rákóczi György egy 1653-ban kelt nyilatkozatát, a melyben a fejedelem formálisan lemond még a főkirálybíró kinevezése jogáról is, amennyiben elismeri, hogy a főkirálybíró választásának joga a szék rendjeit illeti.³ „Mi birta rá a fejedelmet — mondja Connert

hogy kinevezési jogát feladja s a királybíróválasztást a széknek engedje át, nem lehet megállapítani!?”⁴

A fejedelmek engedékenységének indokát, véleményem szerint, meg lehet találni, ha az ember a dolgok mélyére tekint. Lássuk csak a fent elősorolt eseteket közelebbről!

Mikor János Zsigmond Aranyosszék székelyeivel kivételt gyakorol, jutalmazza a szék azon magatartását, hogy a többi szék lázadásában nem vett részt. De ama tényében is, hogy Aranyosszék lakóira a *ius regium* hatályát nem terjeszti ki, annak az egész uralmát jellemző elvnek hódol, hogy minden jognak az uralkodói hatalom a kisugárzója még akkor is, amikor meghagy, vagy adományoz, s nemesak akkor, amikor „magának visszavesz, vagy fenntart”. — Azonban Aranyosszék e kiváltságai sem hosszú életűek. Már Bethlen Gábor adományoz 1620-

1. Székely Oklevéltár: IV. 16. l.

2. Székely Oklevéltár, IV. 153. l.: „Verum in eo hunc modum observari volumus, ut ex numero eorum Nobilium. tres aut quatuor vel plures etiam, Viros graves et usu rerum peritos singulis Annis eligant, ad nosque vs Anni temporibus, quibus praefectura huiuscemodi inter ipsos mutabitur, ut praesentes eos intueri censuramque de ys facere possimus mittant, ex quorum numero duos, pui nobis magis idonei videbuntur. praefectos sive Capitaneos eorum nominabimus . . .”

3. Dr. Connert A székelyek alkotmányának históriája. 56. l.

4. Dr. Connert A székelyek alkotmányának históriája. 57. l.

ban Aranyosszék területén (Hidason, Csákón, Örményesen, Mohácsoson és Dombrón, fekvő székely birtokokat,¹ s e szék is épen úgy fizeti a török adót, mint a többi.

Báthory István ugyan Kászsónszéknek külön kapitány és bíró választására ad jogot, mégis az oklevelek arról tanuskodnak,² hogy a legtöbbször Csikkal és Gyergyóval közös kapitányuk és királybírájuk van, dacára annak, hogy Báthory Gábor és Bethlen Gábor ismételve elismerik e szék kiváltságait.

Báthory Zsigmondnak is csak akkor jut eszébe megjutalmazni havasalföldi dicsőséges hadjáratában³ hűséges fegyvertársait, a csiki, gyergyói és kászoni székelyeket, mikor már veszedelmesen ingó trónjának megmentésében szüksége van azoknak kardjára.

Mikor a zsarnok Báthory Gábor látja, hogy mindenki elhagyja, a trónhoz való kétségbeesett ragaszkodásában szinte két kézzel szórja az előbb lenézett székelység közé a kutyaőrjt, hogy a nemesítések árán lekötöztesse s uralma hiveivé tegye őket.⁴

Bethlen Gábor 1613-ban készségesen belenyugszik az országgyűlés azon határozatába, hogy a székelyek szabadon választhassák főkirálybíráikat, mégis ő nevezi ki például Székely Mózeset Udvarhelyszék főkirálybírójává⁵; tömegesen szabadítja fel, s lőfősiti például Gyergyóban a jobbágysorban élő székelyeket.⁶ Önkéntelenül felmerül bennünk a kérdés, hogy vajjon miért járul hozzá olyan határozathoz, amelyről előre tudja, hogy nem fogja ugysem megtartani; talán gyermekkora emlékei indítják meg Gyergyó irányában szívét? Az utóbbira nem gondolhatunk, mert amint látni fogjuk nem nagyon szép emlékek kötik Gyergyóhoz, s ugyanazt a figyelmet tanúsítja épen olyan arányban más székekkel szemben is; nem, a tömeges felszabadításnak és az 1613-iki határozathoz való járulásnak ugyanegy az oka: ennek a nagyembernek, kinek zsenialitása Erdélyt a harmincéves vallásháború idején valósággal nagyhatalommá tette, messzevezető, nagyratörő tervei végrehajtásához katonára volt szüksége. Bethlen Gábor annál nagyobb diplomata, hogy ezt el

1. Székely Oklevéltár, IV. 207. l.

2. Székely Oklevéltár: VI. 46., 77., 112., 141. l.
3. 1595.

4. Székely Oklevéltár: VI. 138. l.

5. Székely Oklevéltár: IV. 237. l.

6. Székely Oklevéltár: VI. 139. l.

ne tudja érní. Az első két rendnek kilátásba helyezi a kapitányi hivatal régi birtoklását, sőt a királybirói tisztség betöltéséről is lemond. Természetesen nem komoly elhatározás ez, csak a célját mindenképen szolgálni kívánó diplomata üres ígérete. Tömegesen löfösít, mert a jobbágyembernek nem kötelessége a katonáskodás.

Az 1613-iki országgyűlés határozata I. Rákóczi György választása feltételei között szerepel, mégis már 1633-ban az elmenekült Székely Mózes helyébe ő nevezi ki Ábrahámfalvi Ugron Pált Udvarhelyszék királybirójává;¹ később, 1643-ban Zsigmond nevű fiát Udvarhely és Kászonszék főkapitányává.²

II. Rákóczi György is kedvezni akar a székelységnek, mert tudja, hogy nagyravágyó tervei³ elérésének elengedhetetlen eszöke a székelység hűsége.

A tragikus sorsu fejedelem halála után beállott trónviszállyokban versenyezve ígérnek a küzdő felek,⁴ mindegyik a maga igazának gyámolítására akarja megnyerni a székelységet, ezt az erős katona-fajt, s mégis azt látjuk, hogy a harcból végül is győztesen kikerülő Apaffy Mihály úgy rendelkezik még a kapitányi hivatal betöltésével is, akárcsak János Zsigmond. 1669. július 24-én kelt rendeletében Csik, Gyergyó és Kászon főkapitányává Daczó Jánost nevezte ki, s mikor arról értesül, hogy emberét a székelyek nem akarják beiktatni, emígy csilapítja a lázongó kedélyeket szelidhangú, de azért ellenmondást nem tűrő rendelkezése:⁵ „Hallatik az is, hogy kegyelmetek némely hiveink intimatiójára megírt hívünket nem akarná acceptálni; de megnyugodva legyen benne, ezíránt fejedelmi auctoritásunkat fentaradjuk s egyszeri dispositionkat meg sem változtattjuk.“

Ezekből láthatjuk, hogy a székelység a kapitányi tisztt betöltését illető jogait János Zsigmond idejében úgy elveszíti, hogy többé vissza nem nyeri. Tesznek ugyan a fejedelmek ez íránt is, sőt még a királybirói tisztt betöltését illetőleg is engedményeket, de anélkül, hogy azoknak bármelyik is komolyan mindvégig megfelelni akarna. Az uralkodói önkénytől függő hivatal marad egészen a fejedelemségg megdőléségg, amikor az

1. Székely Oklevéltár: IV. 247. l.

2. Székely Oklevéltár: IV. 277. l.

3. A lengyel korona után törekszik.

4. Barcsai Ákos, Knmény János és Apaffy Mihály.

5. Székely Oklevéltár VI. 322. l.

uj kormányzat, az új úr más hadászati eszköze, az állandó zsoldos katonaság tartása fölöslegessé teszi, megszünteti az egykor olyan szép hivatást betöltő, magasztos célt szolgáló, s nagy tekintélyben álló kapitányi tisztséget.¹

Az alkirálybíró.

Az 1562-ik év megfosztja addigi jellegétől a kapitányi tisztséget, de végzetessé válik a székbirói tisztségre is: nemesak a jellege vesz el, de a neve is eltűnik, s nagyjában hivatali hatáskörét egy új tisztviselő, az *alkirálybíró* (viceiudex regius) veszi át, aki ugyan nem annyira igazi fejedelmi hivatalnok, mint a főkirálybíró, mert a székelység választja, de azért a fejedelmeknek is van beleszólása e választásba, amennyiben csak a főkirálybíró, tehát fejedelmi hivatalnok közbejöttével, az ő kandidáltjai közül választja a nép, tehát választásánál inkább érvényesül, ha bár közvetve is, az uralkodó bizalma, mint a nép szabad akarata. A székbirót (iudex sedis) Báthory Istvánnak egy 1571-ben kelt, a kászoniak kiváltságait megerősítő oklevele említi utoljára,² tehát körülbelül ugyanazon időben, amikor az oklevelek először kezdik emlegetni az alkirálybírókat. Az bizonyos, hogy a székbirói tisztség megszüntetése adta az indokot az alkirálybírói tisztség szervezésére, de annak hatásköréből azon aprólékosabb, inkább a fuszék közigazgatása keretéhez tartozó azon kisebbhorderejű, de annál nagyobb számú ügyek vezetését veszi át, melyektől a székbirói tisztséget még tekintélyének hanyatlása korában, tehát jóval 1562. előtt meg nem fosztja az egyre hatalmasabb főkirálybírói tisztség. Az alkirálybíró hivatali tekintélye is kisebb, mint a székbiróé, mert míg az alkirálybíró elnöklete alatt összeült fuszéki esküdtszék megfelebbezett ítélete a főkirálybíró elnöklete alatt ülésző anyaszéki marhalis elé került, addig a székbiró ítéletét hatalma virágzása idején

1. Székely Oklevéltár: VII. 357. 1. A gubernium kora elején a székely állapotok jellemzését tartalmazó oklevél azt mondja, hogy: „a hadi állapot is indokolta, hogy a kapitányság eltöröltessék, nehogy a székelyek azt higgyék, hogy ők katonáskodni fognak, mert ezután adózni fognak.”

2. Dr. Connert: „A székelyek alkotmányának históriája” című műve 25. oldalán azt mondja, hogy Aranyosszék még 1576-ban választhatott székbirót. Ezt az állítását Báthory Kristóf 1576. április 24-én kelt (Székely Oklevéltár: IV. 50. 1.) oklevelére alapítja, de tévedésben van, mert az itt említett „*assessore*” nem székbirókat jelent, hanem *esküdtbírókat*, *esküdtkeket* (jurati assessores). Például az 1552-ik év esküdtkeit, miután a két első rend a harmadik rendet még az esküdtbíróiságból is kiszorította, tehát az előkelő esküdtbírókat „*pociore assessores*”-nek nevezték.

csak a székely székek közös székygyűlése esküdtbiróságának¹ „iudicium generale“-ja oldhatta fel. Az alkirálybíró a főkirálybíró közvetlen felügyelete alatt áll, hivatali felelősséggel is tartozik annak, míg a székbírót csak a székygyűlés vonhatja felelősségre.² Általában azt hiszem, hogy az alkirálybíroságot ugyan a székbírói intézmény helyébe, de nem annak hivatali körével, hanem a kiterjedt közigazgatás szolgálatában a főkirálybírói hivatal ellátásának könnyítésére, a vármegyei szolgabíró (dulló) hivatali hatáskörét véve irányadónak, annak mintájára szervezték. A fuszékek pusztán közigazgatási kerületekké (járásokká) válnak, s minden fuszéknek, így Gyergyónak is közigazgatási élére egy³ alkirálybíró kerül. Hivatali hatásköre is nagyon hasonlít a vármegyei szolgabíróéhoz: felügyel a közbiztonságra; a közrendbe ütköző egyének: tolvajok, orgazdák, káromkodók, részegeskedők, paráznák stb. ellen ő teszi folyamatba az eljárást; közvetlen felelősvalója a községi bírónak, annak hivataloskodását ellenőrzi, általában felügyel a községi előjárásra; aki a községi bíró ítéletébe nem nyugszik bele, az alkirálybíróhoz felelbe; birtokháborítás, faluhatárkiigazítás alkalmával székülővel helyszíni szemlét tartva ítélik.⁴

Tanácsosai az esküdtek voltak, kiknek számát nem lehet biztosan megállapítani. Valószínű, hogy a legtöbbször 12-en voltak, de van eset rá, amikor kevesebb tagból állott az esküdt-szék: pl. Benkő József Gyergyóban csak 9 esküdtől tud.⁵

A jegyző.

Abból, hogy az oklevelek 1562 előtt egyáltalán nem említik a jegyzőt (notariust),⁶ arra lehet következtetni, hogy a

1. Udvarhely- és Kereszturszék esküdtjeiből alakult.

2. Az 1555-iki „Municipalis consuetudo“ 76. articulusa: „Valamely széken vagy bíró, vagy hadnagy, vagy királybíró törvénytelenül cseleked-nék, azon széken törvényo legyen bonno.“

3. Néha előfordul, hogy a történetírók egy időben két alkirálybíróról is tesznek említést: pl. Losteiner Leonárd azt mondja s ehhez csatlakozik a néphagyomány is, hogy Akton beütő hada ellen (1707.) Both alkirálybíró vezette Gyergyó népét, míg Cseréy Mihály szerint ebben az évben Elekes András az alkirálybíró. Ebből Orbán Balázs igen helyesen arra következtet, hogy egyidőben lehetett egy széknak néha 2 alkirálybírója is. Én sem tartom lehetetlennek, hiszen előfordul az is, hogy egy széknak két főkirálybírója van.

4. A gyergyószentmiklósi városi oklevéltár 1702. évről fenmaradt egyik jegyzőkönyve egy ilyen határkiigazítási szemléről és rekedelkezéseiről beszél.

5. Benkő József: Transsylvania generalis, II. 43. l.

6. Nem a község, hanem a szék jegyzője, a későbbi vármegyei jegyző.

hivatalt csak János Zsigmond szervezi, valószínűleg a magyar vármegyei rendszert véve alapul. Miután Al-Csiknak is volt külön „hütő, notariusus“¹. hütős bizonyos, hogy Gyergyónak is, s így az összes fiuszékek rendelkeznek külön jegyzővel, kiknek hivatali hatásköre, kötelessége egészen azonos a mai értelemben vett jegyzőkével: vezetik a székgyűlések, esküdszékek jegyzőkönyveit, bizonyos illetmények fejében jegyzőkönyvi kivonatokat stb. készítenek.

A falu.

Szándékosan hagytam utoljára a falu (villa, possessio) közigazgatása rövid tárgyalását, mert jogintézményeinek fejlődéséről vagy átalakulásáról alig beszélhetünk. Gazdasági szempontból roppant fontossága mellett aránylag kis szerepet játszik mint politikai tényező. Ez kell az oka legyen annak, hogy milyen állapotba kerültek a polgáriasult, berendezkedett székely falu jogintézményei, olyan állapotban találja azokat, azon kevés változással, mit a fejlődő község közigazgatása már természet-szerűleg megkövetel — a gubernium kora. Ez a változás is csak abban nyilvánul, hogy a lakosság szaporodásával, a falu növekedésével időnkint nő a polgárok,² esküdtek („hütösök“) száma. Az 1562. év szomoru változást hoz a szabad székely falunak a harmadik rendhez tartozó minden egyes lakójára, de nyom nélkül röppen el a falu jogintézményei fölőlött, mert elvégre a falusi népnek teljesen mindegy, hogy bírója ténykedéseit a székbíró és kapitány, vagy az alkirálybíró őrzi-e ellen. Ami pedig a falu közigazgatási menetét illeti, el lehet mondani, hogy különösen Gyergyóban lényegileg csak annyit változott, hogy újabb időkben az előljárók közé mint vezető közeg a községi jegyző illeszkedik be.³ Közigazgatását a bíróval az élén a községi előljáróság, erkölcsi és szellemi életét különösen a katolikus székelységnél a pap és tanító irányítja.

A régi székely falu hatalmi köre *befelé* nagy; olyan nagy, hogy ebben a tekintetben, ami természetes is, nem fejlődésről,

1. Székely Oklevéltár: VI. 198. l.

2. Nem a „civis“, hanem a még ma is szereplő székely „pógár“ értelmében veendő. Falusi előljárók, kiknek hivataloskodásában egyesül a köz- és határrendészet, a csend- és vagyonsbiztonság megvédése.

3. Az oklevelek tárgyalt korunkban még nem említik a községi jegyzőt. Kérsőbbi intézmény. Teendőit valamelyik „Litterati uram“, vagy éppen a tanító látta el, kinek biztosan jutott az idejéből.

mert az már valóságos hatalmi tultengés lenne, hanem hanyatlásról számolhatunk be. A falu alapjában gazdasági közösség, de azért törvényeket, „regulákat“, „szabványokat“ hoz, amelyek minden lakójára egyformán kötelezők, s előjárósága nemcsak a jog, hanem a szokás és tisztesség dolgában is intézkedik. „Mű, kik vagyunk Gyergyószékben Ujfaluban lakozandók, nemesek, darabantok és vajda urunk ő ngának jobbágyi közösséggel mű is végeztünk, tellyes faluul némely büntetésekről és azoknak birságának megvételeről.“¹ Csikszenttamáson is 1667. jan. 23-án „ex communi conseusu az egész faluban lakos emberek jelen lévén egy értelemből illyen végzést tőnek, mellyek így következnek (Például a 9. Art. 1): Az Olt vizében is senki szikanynyal és kappagatóval vagy maszlaggal halászni ne merészellyen maga jószágán kívül; egyéb formán garküvel, habval halászhasson, három forint büntetés alatt.“²

A falu rendelkezéseinek tartalma szabatos, hangja ellentmondást nem tűr: „Minden tilalmasbeli csóvás szénafű, vagy parlag, ha lészen, de senki semmi biradalmával rá nem lehet az birák hire nélkül, mert ha rámégyen maga gondolatjával, 3 girán marad az ember.“³ (Ujfalú törvénye: Articulus 12-dus.) Mindenre kiterjed a gondja: „Mivelhogy a falunak végezése volt még a régi székel szabadságnak idejében is, hogy senki az falu határában mezőn, erdőn, falun is falu hire nélkül örökséget ne foglaljon magúnak, hanem falutól kövesse, ha az teljes falunak adhatója lészen, meglássák azt az helyet, de a fulu engedelmiből örökösitse, de ha csak maga gondolatjábót megyen rá, a falunak vesszen minden marhája, az örökség is; ennek pedig mindenkor három törvénnyel való tilalma volt; ebben pedig a teljes falu előtt lőtt törvény mind a hitős birákkal együtt, a három törvény ellen három tilalmon azaz 9 girán marad az az oly ember, hogy az falu végezésinek engedetlen volt.“⁴ (Ujfalú törv.: Art. 19-mus.)

Mivelhogy a székelységnél az ugarrendszer volt mindig divatban (sajnos, így van ma is!), a falu közgyűlése határozta meg, hogy a falusi birtok mely része legyen „felszabadítva“,

1. Székely Oklevéltár: V. 124. 1. (Gyergyóujfalú törvényei 1581-ből.)

2. Székely Oklevéltár: VI. 316. 1.

3. Székely Oklevéltár: V. 126. 1.

4. Székely Oklevéltár: V. 127. 1.

vagy melyik legyen „nyomás“. Megvédi a „tilalmasokat“ (közösen levő erdők, rétek); felügyel a falu tisztességes viselkedésére stb.

Az apróbb rendeleteknek se szeri — se száma, még a ruházkodásba is beleszóltak.

A falu élén a bíró (iudex villae) állott. Noha e tisztség bizonyos jövedelemmel járt, — a kisebb birságok fele a bírót illette — mégis arról tanuskodnak az oklevelek, hogy azokban az időkben is épen olyan tehernek tekintették, mint manapság. Ennek az a magyarázata, hogy a bírói tisztséggel járó nagy olfoglaltság elvonta a gazdát rendes napi foglalkozásától, ami természetesen nem csekély kárral járt. Ez az oka annak, hogy primor és lófő egyáltalán nem, még libertinus¹ sem szívesen vállalta. Az 1616-iki lustra² szerint a gyergyói bírók legnagyobb része libertinus, s még jobbágy is akad köztük.

A bíró segítségére voltak az esküdtek és polgárok. A polgárok valósággal rendőri tisztet tölthettek be, míg az esküdtek amellet, hogy a vetésre vigyáztak, a községi bíraskodásban is részt vettek, mint a bíró szűkebbkörű tanácsa.

A város.

Kiváltságokkal felruházott városok jogintézményeiről Gyergyó története folyamán nem beszélhetünk azon egyszerű okból, mert Gyergyóban város a tárgyalt korokban nincs. Legnagyobb helységének, Gyergyószentmiklósnak is csak mint falunak („possessio“) ad Rákóczi Zsigmond fejedelem vásárok tartására engedélyt. Általában városok, különösen nagyobb városok alapítására nincs is hajlama a székelységnek már életviszonyainál fogva se. Létfeltétele a gazdálkodás. S ha mégis keletkeznek városok, azoknak alakulása, s később kiválása nem használ a székely kiváltságoknak, sőt árt, mert a városokban az ipar és kereskedés útján a vagyonosodás vágya elvonja a közfigyelmet a folyton támadott kiváltságok folytonos védelméről s az ezek fölötti féltékeny örökös lanyhul. S hogy a városok, ha ki is válnak a szék keretéből, s vagyonosodnak, de azért nem nőnek rá a szék nyakára, mint a szász városok a szász székekére —

1: Jobbágysorból felszabadult székely.

2. Adóösszeírás.

ennek főoka az, hogy habár lanyhul is, még sem vész el, külön kiváltságaik mellett nem tűnik el teljesen az ősi, az egész székelységgel közös tradíciók emléke.

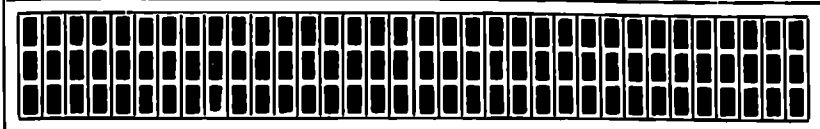
* * *

A székely jogintézmények fejlődésének e rövid vázlata talán nem üti a mértéket az idegen kutató hideg tekintete előtt, kinek ítéletét nem a szerető elmélyedés, hanem az aprólékos boncolgatás formálja ki, aki nem érzi ki a hideg sorok között a sok szerencsétlenségen átment nép lelke lüktetését — de aki szeret magányosan elbolyongani e szentelt csarnokok alatt, aki miként a nagy Napoleon fogoly fia a vagrami csatatér sirámát, hallja a száraz adatok halma alatt ősei szive dobogását, könnye pergését, diadalkiáltását, fájdalmas sóhaját; szóval aki beleéli magát fáradságos lelkesedéssel a székely nép multjába, lehetetlen, hogy más végeredményre jusson, mint arra, hogy *a székely jogintézmények keletkezésének, változásainak alapjában az oka mindig ugyanaz, ami a magyar jogintézményeké.*

Mikor Erdély is Habsburg jogar alá kerül, sorsa az anyaországéval teljesen azonosul. A jogintézményeké is. — Sorsuk az életrekelésnek folytonos ígéretekkel hizlalt reménye, nehezen, de akkor is egyszerre teljesülő valósága. (1848.) Addig is sok az ígélet, sok a törvény, de kevés a megvalósulás. A „Leopoldi diploma“ mindent elismer, s ugyanaz az országgyűlés (1790—91.), amelynek törvénycikkei között még ma is sok a boldog ábránd, ígér a székelynek is, jogot ad „a szokott gyűlések tartására, mind a közönséges igazgatásra, tisztviselők választására, honi pénztárra és más közönséges ügyek folytatására.“ (1790. XII.)

S mi a valóság? — Szóljon helyettem az öreg Orbán Balázs elkeseredett székely lelke: „Német tisztok, német törvények, leginkább szeszélyük szerint ítéltek és biráskodtak az egykor szabad székelynek vagyona és élete felett, a polgári hivatalok befolyásának teljes kizárásával, akik leginkább jobbágyok felett ítéltek és biráskodtak.“

A FEJEDELEMSÉG KORA.

IV.

Az 1562-iki felkelés előzményei.

Mártinuzzi.

A mohácsi vésszel a magyarságra zúduló csapások elementáris erejét, amelyről úgy látszott, hogy alapjában és elhatározó végzetszerűséggel támadja meg nemzeti létünket — egy nagy embernek gyönyörű eszmére alapozott, szinte emberfeletti akaraterejével keresztülvitt, mélységes államférfiúi tudással támogatott tervének megvalósulása tartóztatta fel. Ez az ember *Mártinuzzi Fráter György*, s a gyönyörű, hatalmas terv tényé válása: a mohácsi vész romjain felépült független nemzeti fejedelemség: *Erdély*, amely alapja leendő a szétbontott magyar haza egységének Kosszoruba futó bércseit már a természet is várják szánta, de a magyar törekvések igazi várává, az üldözött magyar menedékhelyévé a „barát“ nagy lelke avatta.

Csak a székelység, s így Gyergyó nem örvendhetett a független nemzeti fejedelemség keletkezésének, mert a székely kiváltságokat, amiket már a vegyes házakból származó királyok kora kezd visszafejlesztetni, letöri, eltörpíti a nemzeti fejedelemség. E kornak már pirkadása is rossz sejtelemmel tölthette el a székelységet jövője iránt. A régi szabadságnak, nagyfokú tehermentességnek egy csapásra vége, s a régi jobb időkhöz szokott székelységnek nagyon nehéz, sőt lehetetlen az idők változott viszonyaihoz hozzászokni. Már előbb láttuk, hogy a lófők és primorok mindinkább rándóznak a harmadik rend nyakára, s

a nagyobb magánbirtok elnyomja a kisbirtokot; láttuk, hogy a harmadik rend sérelmeire a szék már nem adhat elégtételt, mert az „elsőké” ott is a hatalom. A katonáskodás folyton nyomasztóbb terhei mellé újabb kötelezettségeket, újabb terheket hoz az átalakulás.

Mártinuzzi 1532-iki tordai országgyűlésen megújítja a „három erdélyi kiváltságos nemzet” 1437-iki és 1459-iki unióját, de amíg amazok¹ tisztán testvéri egyesülés a közös érdekek védelmére, addig ez utóbbi országgyűlés végzéseinek aprólékosan gondos rendszere már sejteti annak a hatalmas államrendező főnek féltett terve iránti aggodalmas szeretetét, amely két évvel később az 1544-iki marosvásárhelyi országgyűlés intézkedéseiben megnyilvánul. Mártinuzzi 1542-ben felújítja az uniót, s csak tisztán a katonai ügyek rendezésére, a honvédelem megtöremlésére szorítkozik, s nemcsak nem bántja a székelyek és szászok kiváltságait, sőt az intézkedések megokolásánál tekintetbe veszi a székelyek hozzájárulását is,² de bizonyos, hogy már ekkor rá volt készülve a két év múlva már napvilágot látott azon intézkedésekre, amelyek az első hatalmas rést ütik a székely kiváltságokon, s csak az alkalmas idő, jobban mondva a változott viszonyok által adandó belátás ráérlelő hatását akarta bevárni. De a törhetetlen akarat embere nem tudott hosszas szövetségre lépni a lassan dolgozó idővel. Sokkal jobban a lelkéhez volt fórvá a nagy, egységében erős, hatalmas Magyarország felépítésének terve, semhogy türelemmel nézhette volna a lassu átalakulást, melyet majd az áldozatkész belátás fog teljessé tenni; sokkal nagyobb volt a lelkierije annál, hogy ne tudta volna elviselni Erdély egy kiváltságos, kiváltságaira féltékeny néposztályának személyére háruló gyűlöletét: akkor, amikor az a tudat vértette, hogy eszméjének s így az egységes, a nagy Magyarország jövőjének érdekében cselekszik. Ez az ember — aki a megértő szív szavát talán sohasem hallotta, s a szeretet melegét sohasem érezte, akinek politikai sikereit nem a megértés és a bizalom segítette elő, hanem az egyéniségéből

1. Marcali H. „A magyar történet kútfoínék kézikönyve” 420-ik oldalán felemlíti, hogy Heydendorff Mihály medgyosi polgármester (1770. körül) életrajzában arról tesz említést; hogy még 1390-ben kötötték volna az első uniót. De amint maga Marcali is megjegyzi, nem lehet eldönteni e tudósítás igaz, vagy nem igaz voltát.

2. Marcali H. „A magyar történet kútfoínék kézikönyve.” 421. o.: „evdem modo domini Siculi eligant de septem sedibus .“

kiáradó fölényes, szuggesztív erő, s nem taps és elismerés honorálta, hanem félreértés, bizalmatlanság — hozzá volt szokva ahhoz, hogy akadályokon, gáncsokon keresztül, a megvetés és gyűlölet hangjai között járja élete, hivatása utait. Ő, aki minden melléktekintetet, élete nyugalját fel tudta áldozni nagy céljáért, akit az orgyilkosok is munkaközben leptek meg, természetesnek tartotta, hogy a közös jövőt, boldogulást melléktekintetek nélkül, legalább akkora munkával, ha kell áldozatkészséggel szolgálják azok, akik a szülőföld, s gyermekeik jövőjét alapozhatják meg, mint ő, az idegen, a családtalan. *Martinuzzi az államfentartás szükségleteinek, az állami adóknak arányos részét a székelyekre hárítja.*

Mi, akik abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy csak mint sötét emlékre gondolhatunk vissza már azon korokra is, amikor még vérkeresztségen kellett keresztülvinni „a szabadság, testvériség, egyenlőség” eszméit, méltányosnak, természetesnek tartjuk azt az elvet, hogy az államiság érdekeinek, kivánalmainak kielégítéséhez minden néposztály, minden polgár erejéhez mérten, az államiság égisze alatt élvezett jogaival arányban igyekezzék hozzájárulni nemcsak akkor, amikor az államiságnak védelemre van szüksége, hanem a békében is. Viszont meg tudjuk érteni, hogy a kiváltságaira büszke székelység soraiban általános elkeseredést, ellenállást váltott ki ez intézkedés, s hogy a forrongó indulat nem fajult nyílt lázadássá, azt Mártinuzzi gyors, erélyes intézkedéseinek lehet tulajdonítani. Mártinuzzi rendkívül ügyesen játszotta ki a székely székeket egymás ellen. Azokat a székeket, amelyekben ez új teher súlyát inkább érző harmadik rend, a közszekelység akarat és indulat nyilvánítását nem nyugozta le egy-két hatalmas latifundiummal rendelkező primor család tekintélye, azon székely székek útján készítette engedelmességre, amelyekben a hatalmas primor családok akarata változtatta a közhangulatot, s képezte a közakaratot. Hogy a harmadik rend tiltakozik, lázong Mártinuzzi rendelkezése ellen, s nem a primorok, általában az első rend, azzal lehet megmagyarázni, hogy az első rend a Mártinuzzinak magasabb szempontok által vezérelt, s igazságra törekvő intézkedéseit csupán a harmadik rend ellen intézett támadásnak, elnyomó törekvésnek minősítette, s így nem a megértés és bizalom, hanem a surlódások emléke s a hatalomvágy vezette az első rendet akkor, amikor a szövetségest, a fegyvertársat látta Mártinuzzi-

ban. Így történik meg az, hogy Mártinuzzi Enyeden, 1546. április 17-ikén kelt rendeletében¹ a „fratri carissimi“-nek² nevezett csik- és gyergyóiaknak szánja azt a feladatot, hogy az engedetlenkedő háromszékieket, ha kell, fegyverrel is kényszeríthessék engedelmességre.

Mártinuzzi keresztülviszi tervét, intézkedéseinek érvényt szerez; 1544. után a székelység már nemcsak vérrel, de pénzzel is adózik. Elmondhatjuk, hogy ez intézkedés nyomán végleg elenyészik a kiváltságos székely alkotmány és a megyei intézmények között levő minden lényeges különbség, s előkészíti azt, hogy már 1562-ben „ugy adózik a székely is, mint a megyebeli nemes.“³

Ferdinánd uralma.

Ha Fráter György halála után tehetségesebb, önzetlenebb, a belődolás simább, szelidebb eszközeit alkalmazó vezetőket állít Ferdinánd az erdélyi ügyek élére, tekintve a szultán Ázsiában való lekötöttségét, könnyűszerrel állandósíthatta volna a Habsburgok uralmát. De Ferdinánd nem tudott élni a kedvező idővel és alkalommal. A Castaldo és Báthory András⁴ kormánya, amely csupán a zsarolást és erőszakoskodást írta zászlajára, azoknál is visszatetszést keltett, akik a változást örömmel üdvözölték. Az elkeseredés rövid idő alatt oly mérvet öltött, hogy a mikor végre Báthory András, „e részeges, kőszvényes ember“⁵ uralma megbukott, s társa, Castaldó 50 társzekéryni összeharácsolt kincessel⁶ elhagyta az országot, hivatali utódaik: Dobó István,⁷ Kendi István és Bornemissza Pál, az új püspök már hiába igyekeztek rendet teremteni, a Habsburg uralmát fentartani, a nyugalmat helyreállítani az országban, mert a zavart és elégedetlenkedést már nemcsak hivatali elődeik kormányának rossz emléke, hanem külső beavatkozás is szította. Ugyanis a cserével méltán elégedetlen Izabella királyné⁸ és a gyermek János Zsigmond gyámja és odaadó hive, Petrovics

1. Székely Oklevéltár: II. k. 74. o.

2. Fratri carissimi = drága testvérek.

3. Barthos K.: János Zsigmond korának pénz és hadügyei.

4. Nem a somlyai ágból!

5. Szilágyi Erdélyország története. I. 314. l.

6. Szilágyi: Erdélyország története. I. 321. l.

7. Az egri hős!

8. Izabellának Erdélyért kárpoztulásul az Erdély történetében ilyenformán még többször szereplő terméketlen és kicsiny Oppeln és Ratibor hercegségeket ajánlotta fel cserébe Ferdinánd.

Péter a porta segítségével mindont elkövetett, hogy Erdélyt a fiatal Szapolyai részére visszaszerezze. Erdélyben is akadt a Petrovics törekvéseinek pártja s így csakhamar kitört a polgárháboru, amelynek borzalmaait még betetőzte az, hogy II. Szolimán hűbéreseit, a havasalföldi és moldvai vajdát is a szerencsétlen országra uszította azzal az utasítással, hogy segítsék János Zsigmondot trónja visszafoglalásában. Természetes, hogy mindkét párt a maga pártjára igyekezett hódítani a hadban jártas s így az esélyek kialakulásában fontos szerepet vivő székelységet. De épen e hadi erények értékelése válik okává annak, hogy az évekig tartó fejtelenség alatt a székelység szenved a legtöbbet. Kezdetben a Ferdinánd pártján vannak, aki megígérte kiváltságai teljes épségben tartását. Ez elhatározásukért a Szapolyai-párt vált ellenségükké. Később mikor látták, hogy a Ferdinánd kormánya, dacára annak, hogy a 88 pontban összefoglalt kiváltságok megtartását írásban is fogadta, mitsem törődik azokkal, a János Zsigmond pártjára állottak. Ez a lépésük sem változtatott helyzetükön, mert noha a János Zsigmond nevében Petrovics is mindent megígért, mégsem tudta vagyonukat különösen a szövetséges oláh vajdák garázdálkodásaitól megmenteni, akik a fegyvertársi viszony fentartásával nem sokat törődtek. Különösen Csik és Gyergyó népe szenvedett már földrajzi helyzeténél fogva is a legtöbbet, mert a szultán által készenlétben tartott oláh vajdák folytonos hecsapásait és pusztításait kellett tűrnie még akkor is, amikor tulajdonképpen ugyanarra a célra törekedtek, mint a török és a vajdák.

Az egész székelységet érő csapások súlyát a harmadik rend érezte leginkább, mert az osztályharc e zavaros időkben ismét kiújult. A „barát“ igazságszerető, erőskezü kormánya alatt hatalomra törő vágyait fékezi, azok teljesülését jobb időkre halasztja a primori osztály. Ez időt annál türelmesebben várhatta be, mert tudta, hogy az amugy is törődött, s a Martinuzzi intézkedései által, habár akaratlanul is még érzékenyebben, önérzetében is sujtott harmadik rend teljes elnyomása már csak az idő kérdése. Ez az idő pedig elérkezett s azt ki is aknázták az első rend. — A polgárháboru által okozott általános fejtelenség és zavar idején nincs hatalom, amely az elnyomott közrend igazát védhette volna, s így az teljesen ki volt szolgáltatva az erősebbeknek. Könnyen érthető tehát, hogy nincs ebben az időben Erdély néprétegei között egy sem, amely annyira szom-

jazott volna egy erős, egységes, a békét és rendet fentartó kormányhatalom után, mint a székelység harmadik rendje. Rész is van abban, hogy Erdély szinte kardesapás nélkül nyitotta meg kapuit a visszatérő özvegy királyné és úrvája előtt, s katonai erejét értékelve: a székelység zömének állásfoglalása után irhatta a Ferdinánd-párti Bornemissza püspök Nádasdynak: „Nincs itt! már urunknak egy falucska se. Hivjanak vissza, mert engem nem a püspöki erődök várnagyává, hanem püspökké neveztek ki.”² Mikor 1556. év okt. 22-én a Kolozsvárra bevonuló Izabella és János Zsigmond érkezését jelezték a durrogó tarackok, a lövések hangjára megdobbant a székelység szive is: itt a rend, itt a béke, amelyet egy szívvél-lélekkel kívánt az egész Erdély, amely előtt meg kell tehát hódolnia nemcsak a gyengének és elnyomottnak, hanem az erősnek és erőszakosnak is. Itt van hát az óra, amely a reményt hitre, a várakozást meggyőződésre váltotta abban a tudatban, hogy megjött vele nemcsak kiváltságaiknak — hiszen ezt a hatalmasabbak kapzsisága már csak másodrendű kérdéssé tette — hanem a legfőbb érdek: megtámadott s megingatott gazdasági helyzetük, apáik örökének, fáradságos munkájuk szerzeményének, tehát életexistenciájuknak védelme, melyet nem adhatott meg sem a megbontott jogrend, sem törvényeik, amelyeket ellenfeleik jogszolgáltatása értelmezett, vagy tett félre.

Nagy volt és igaz a lelkesedésük — de mély és leverő a csalódásuk is!

Izabella királyné.

A gyöngé, könnyen befolyásolható Izabella királyné legbensőbb környezetét olyan férfiak alkották, akiknek lelkét és tetteit nem a meggyőződés és hazaszeretet irányította, hanem az anyagi érdek, amelynek szolgálatában nem rettentek vissza semmitől. Attól a kormányhatalomtól, amelynek főtámaszai az árulás, az erőszak, hitszegés és kapzsiság hirdett prototypusai: Balassa Menyhért és Bebek Ferenc voltak — nem várhatott, nem kaphatott védelmet az elnyomott közrend. De ha talán lettek volna a királyné környezetében olyanok is, akik komolyan gondoltak volna a sérelmek orvoslásával, a belügyek sürgős rendezésével, szándékaik kivitelében megakadályozta volna

1. T. i.: Erdélyben.

2. Szilágyi S.: Erdélyország története. I. 332. l.

a folytonos külügyi zavar, a háborúság, amelyet Ferdinánd tartott folyton ébren, aki sehogysem tudott beletörődni Erdély elvesztésének gondolatába. A török barátság sok pénzbe került, s így a védelmi adó nemcsak állandósult, de egyre nőtt.

Aki szebb multjának emlékeit, a jelen sivárságának vigaszát, a jobb jövő minden reménységét egy erős, nagy bizakodásba helyezte; akinek a hatalmasabb ellenféllel való küzdelemben már-már ernyedő karját egy elkövetkező, mindent ígérő változásba vetett remény erősítette csupán — ha látja, hogy bizakodásában csalódott, a remény nem vált valóra; ha látja, hogy igazával egymagában állva már csak a végső tusára készülhet — elesügged, elzsibbasztja a csalódás kábulata. Ha az emberben erősebb az életenergia, mint a csalódás lenyűgöző ereje, ez a kábulat csak addig tart, míg egy újabb bánatomra, vagy a remény egy újabb sugarára felébredt erők az elkeseredés elszántságával hívják ki és vivják meg az élet-halálharcot.

A közszekelyt is elesüggeszti a csalódás, mert előre láthatta az évszázados gazdasági küzdelem kimenetelének reménytelenségét. — Nem is vesz részt a Bebek Ferenc lázadásában, s amennyire hidegen hagyja a Kendiek vállalkozása, annyira szenttelenül vesz tudomást ezek szörnyű lakolásáról. Résztvét nélkül veszi tudomásul a boldogtalan királyné halála hírét, s nem lelkesedik a trónra lépő fiatal fejedelemért.

János Zsigmond.

János Zsigmondtól már semmit sem várt a székelység. Ennek a beteges ifjunak a lelkében erős autokrata hajlamok éltek, amelyek már eleve kizárták az olyan jogok iránti tiszteletet, amelyek korlátozták az egységet és az egységen nyugvó fejedelmi hatalmat. Nemcsak a jelenkor néhány történetírója itéli még tévesen ezt a fiatal embert, hanem még kora némely kutatója¹ is akkor, amikor azt állítja, hogy gyenge, akaratszegény, befojásolásra szoruló, határozatlan egyéniség volt. Ha nem is hozzuk itt fel rövid uralkodásának nagy eredményeit, hogy: nemcsak megvédi Erdély függetlenségét, de el is ismerteti a folytonos harcok és a diplomácia gáncsvetési között; szabad vallásgyakorlatot biztosítva megmenti Erdély belbékéjét és egységét s így lehetővé teszi a kicsiny Erdély európai sulyát abban az időben, amikor a nyugati államok belbékéjét a felekezeti harc

1. Különösen Forgács Ferenc.

dulta fel¹. — már első gondolata, rendelete is,² amely a székely ügyekre vonatkozott, elárulta, hogy az erős elhatározások embere. Erős elhatározás, sőt elszántság kellett ahhoz, hogy abban az időben hívja ki a székelység ellenszenvét, amikor a Ferdinánd elleni harcok, a pártütések³ amugy is egészen igénybe vették figyelmét és erejét. Az Erdély függetlenségéért folyó néhez háboru költségeinek fedezése céljából újabb adókkal⁴ terheli meg a székelységet is, sőt ezzel egyidőben, hogy Erdély kormányzatába nagyobb egyöntetűséget hozzon be, nem törődve a székelység előjogaival, az eddigi felebbviteli eljárást, amely a pervesztes székelyt a közös szék elé utasította, odamódosította, hogy ezután a felebbviteli perek elintézése közvetlenül a fejedelmi szék dolga legyen. Állandó hadikészletet rendel el stb.

Leginkább sértette a székelységet az az igazán minősíthetetlen eljárás, amely az 1558. évi országgyűlési határozatokból táruul élénk, s amely azt a feltevést igazolja, hogy János Zsigmond nemcsak nem rokonszenvezett a székelység zömével, hanem tudatosan olyan igazságtalanságra ragadtatta magát, amely nemcsak a jogérzet tudatosan durva megsértése, hanem szinte merem mondani, hogy példátlanul áll a történelemben. Már az is rosszakaratra vall, ha egy különben erőskezű uralkodó nem tudja, mert nem akarja megvédeni a gyengébb alattvalóját az erősebb jogtalanságaitól, de hogy még cinkostársává is legyen erőszakos alattvalójának a gyengébb kifosztásánál — ezt sem magyarázni, sem menteni nem lehet. János Zsigmond nemcsak elnézte, hogy a primor tizedet szed — horribile dictu — a primopilustól (lófő), hanem amikor a lófők panasaiból a dologról tudomást szerzett, ezt az erőszakos igazságtalanságot még praecedensnek tekintette arra, hogy ezután ő, a fejedelem is kívánjon tizedet⁵. — Tehát odajutott a gazdasági harc, hogy kimence tele már nemcsak a harmadik rend, de a lófők közül is soknak létérdekét fenyegette végveszéllyel. A primorok annyira elhatalmasodtak, hogy már nemcsak nem volt szükségük eddigi fegyvertársaik, a lófők segítségére, hanem még ellenük is fordultak. Ez magyarázza meg azt, hogy a lázadásban nemcsak a harmadik rend vett részt.

1. Erdély dicsősöges részvétele a harmincéves háboruban.

2. Gyulafehérvár, 1559. aug. 14-én. (Székely Oklevéltár. II. 150. l.)

3. Balassa Menyhért és János, Behek György és Mágocsy Gáspár lázadása.

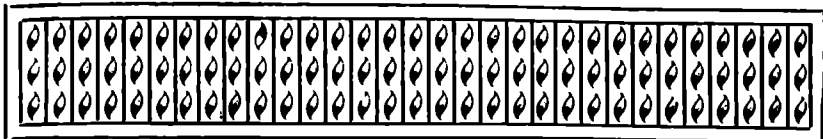
4. Mártonnapi adó, határvám, dózsa.

5. Székely Oklevéltár, II. 150—53.

Csüggedtségéből felébred a végső elkeseredés, amely már csak alkalomra vár, hogy nyílt lázadásban törjön ki mindama történeti hatalmak ellen, amelyek a közszekely jogainak érvényesülése elé gátat vetettek. Százados elnyomatásuk minden visszafojtott keserősége kitör, a régen emésztő gyűlölet lappangó szikrája lobot vet, hogy megváltoztassa a társadalmi rendet, amely hitük szerint az ő előjogaik romjain épült fel.

Az alkalom elérkezett. Báthori András azt írta 1562. jan. 27-én a János Zsigmonddal hadban álló Miksának, hogy: „a székelyek roppant adók által nyomatván, kevés fáradsággal megnyerhetők, ők a királyasszony fia ellen fel fognak kelni.“¹ Miksa el is küldte a székelységhez Székely Antalt, akinek a dolgát megkönnyítette a pártütő Balassa ügynöke, Baksai Tamás, aki már néhány előkelő székelyt meg is nyert a lázadás ügyének. Ez a magyarázata annak, hogy a székely lázadásban néhány primor is részt vett.

A székelység szive megnyílt a csábító szóra, amely a régi jó idők visszatérésével kecsegtette őket. Már hiába volt a Báthori István közbelépése, hiába intette nyugalomra az Udvarhelyre sereglő fegyveres népet maga János Zsigmond. Hiába ígérte régi szabadságaik visszaadását, a székely már nem tudott hinni a fejedelmi szónak, csak a fegyvere élének. Erre bizta a sorsát!

V.

A felkelés és következményei.

A felkelés lefolyása rövid és véres. Mikor a székelység arról értesült, hogy magyarországi győzelmei révén szabadkezet nyert ellenük a fejedelem, a szebeni és segeshvári szászokat is fegyverre szólította. A józan szászok elutasították ugyan a székely követeket, de apróbb győzelmei miatt vérszemet kapott székelység egymagára hagyatva is folytatta a megkezdett harcot. Felújulnak ugyanazok a borzalmak, a melyek a népharag nyomán szoktak járni. A közszékely először is legközvetlenebb és legrégibb ellensége, a primor osztály ellen fordul. Lakásaikat felégeti, családjukat legyilkolja, nem kímélve nemet és kort.

Szükségtelennek tartom terjedelmesen tárgyalni a felkelés apróbb mozzanatait, hiszen az athéni Kleon, a német Sieckingen, a magyar Dózsa lázadása is ugyanazon tünetek között foly le, mint a székelységé. A fegyelmetlen, dühében nem sokat vigyázó székelységet Radák László a fejedelmi sereggel véres ütközet után szétveri. A vezérekre: Nagy Györgyre és Szepesi Andrásra ugyanaz a sors várt, mint Dózsa Györgyre és alvezéreire; a hadifoglyok közül sokat megesonkitott, másokat börtönre vetett a bosszuálló hatalom.

Ebben a hatalmas lázadásban tevékeny részt vett Gyegyó is, sőt amint gróf Lázár Miklós írja, részt vett maga Lázár István is. A Lázár Miklós állítását ugyan megcáfolja a Székely Oklevéltár, amely felsorolja a Lázár István nevét is azok között

akik hivek maradtak¹. János Zsigmondhoz, sőt közl egy okiratot, amely szerint Lázár István már 1566-ban 57 ház jobbágyat kap². Gyergyóban a fejedelemtől épen a primorok azon panasza orvoslásaképen, amelyben „az község támadását“ teszik „nyomoruságuk“ okává — de épen a fennebb említett okirat ama közlése, amely csak 4 embert sorol fel János Zsigmond hívéül³. — mutatja, hogy Gyergyó szinte egy szívvel-lélekkel állott a lázadás mellett. Igazolja még ezt az 1616-i feltétlen hiteles lustra, amely szerint a libertinusok⁴ száma még akkor is az egész lakosságnak körülbelül $\frac{2}{3}$ -át teszi, de különösen az a körülmény, hogy a lázadás leveretése után Udvarhely, Kászon és Gyergyó széket kényszeríti a fejedelem a Székelytámadt vára felépítésére.

Rettenetes volt a győztes fejedelem bosszúja. A segesvári országgyűlés végzései végképen megpecsételték a harmadik rend sorsát. A harmadik rend bünhődött a leginkább, mert a lázadásban részes löfőknek kegyelmet adott a fejedelem, csupán az állandó hadi készenlétre kötelezte őket. Az igaz, hogy ők is megérezték a változást, mert a fejedelem által kinevezett kapitányok ellen állandó a panasz, akik nem igen kimélték a primori osztály előjogait sem. Sokszor meghatja az olvasót még azoknak is közvetlen panasza, akik pedig tulajdonképeni okozói voltak annak, hogy a székelység zöme elveszítette fényes politikai jogait, s a jobbágysorba került.

A segesvári országgyűlés rendelkezésének első pontja egyképen sujtja az egész székely népet:⁵ „Minthogy a székelység régi szabadságokban bizván, hogy ők jószágokat, örökségeket el nem veszthetnék, az király méltósága ellen s országunknak békességes állapotja ellen sokszor feltámadának és oly dolgokat mertének késérteni, kikből országunkra nagy kár következett: Azért, hogy minden efféle gonoszságnak és támadásnak okai közlülünk kivettessenek, végeztük, hogy ezután, valamikor ők olyan dologban vétkeznének, kiből örök hitetlenség szokott

1. Székely Oklevéltár, II. 194. lap.

2. Székely Oklevéltár, II. 209. l.

3. Lázár István, Lázár János, Lázár Farkas és Becz Imre.

4. Libertinusnak hívták azt a székelyt, akit később a jobbágysorból valamelyik fejedelem felszabadított. A székelyeknek nem tetszik az elnevezés, tiltakoznak is ellene, de azért rajtuk marad mindvégig. „Libertinus, ignobilis és más efféle, nemes székelekhez illetlen titulusok, melyekkel illetlenül ruháztatnak... a mérges mirigyvel járó halálánál keservesebb nevetket nem szenvedhetvén.“ (Székelyek: A székely határőrség szervezése és a nádalfalvi veszedelem. Századok, 1900. 329. l.)

5. Székely Oklevéltár, II. 162. l.

következni, űk is azonképen, mint a nemesség és országbeli több hiveink, örök hitetlenséggel büntetessenek és mind fejenként jószágokat és örökségöket elveszessék, miképen ez dologról más Artikulusink között országunkbeli hiveinknek közönséges végezéséről Articulus vagon.“ — Elvesziti tehát a székely azt a gyönyörű kiváltságát, amely őt a nemes ember fölé emelte; az ő birtokaira is kiterjed a „ius regium“, s ezután fejvesztő per esetén nem a fia, vagy a rokonság, kihalás esetén nem a szomszéd örököl, hanem a fejedelmi fiskus.

A legszörnyűbb következményekkel a lázadás a harmadik rendre nézve járt. A megsértett fejedelem jobbágysorba taszítja az egész harmadik rendet, s ennek birtokait vagy a kinestár részére tartotta fenn, vagy elajándékozta. Bőkezűen járt el a fejedelem hivel szemben, mert elajándékozni való volt elég. Csik- és Gyergyószékben 10 ember 217 jobbágyat kap a fejedelemtől.¹

Tragikus sors biz ez: az a nép, amely a legkisebb méltányos adó ellen is zugolódott, teljes szolgasorba került. Ügyesbajos dolgában nem számíthat az igazságra, nem védi a törvény ereje, mert a fejedelmi közigazgatás vak eszközei: a főkapitányok és királybírók zsarolásai vagy nem jutottak a fejedelem tudomására azon egyszerű okból, hogy az ítéletük ellen beadott felebbezést nem juttatták soha a fejedelem elé — vagy elnézte, enyhén bírálta el a fejedelem. A zsarolásban kezet nyújtott a köztisztviselőknek a primorok rendje is. Hiába panasolja fel keserves elnyomatását a gyergyói székely:² „Ezeket az bírák miveltek es ispanok hadnagiok es fw emberek kij nem volt ennek elötte!“ A zsarolás folytán annyira leszegényedik a jobbágysorban tengődő közzékely, hogy a primorok is ezt hozzák fel legsúlyosabb érviil abban a kérésükben, amelyben János Zsigmondtól anyagi helyzetük jobbrafordítását kérik. Szomorú beismerés ez, amelynek hangja szivébe markol még a késői utódnak is:³ „Zegijn eozwegijek ijs vadnak, kijeknek uroktol maradot arway vadnak es az hadakozásra nem elegek, kegijel-

1. Székely Oklevéltár, II. 209. l.

2. Székely Oklevéltár, II. 180. l. — (Idézett oklevelek e részeit, amelyekre hivatkozás történik, eredeti szövegezésben közöltem, mert nem akartam azok irányának sajátos zamatát elvenni, miután így is könnyen érthető. Nehézséget csak az „i“ meg az „y“ helyett szerintem elnézésből hibásan nyomott „ij“ okoz, mely nézetem szerint csupán az „y“ szokásos pontozása.

Az „oo“-t és „w“-t „ó“-nok kell olvasni.

3. Székely Oklevéltár, II. 184. l.

messegebeol engedne felséged, azoknak ijs nijwgodalmat, mijg az Vr isten evkeot annijra nevelne, mijkorra clegek lehetnének az felseged zolgalatijara.“

Egy nagyon szomoru tünetre figyelmezteti e kérés a fejedelmet:¹ „Nemelijek az Lofwk keozwl, zegijnsegck mijat, az keossijg keozij rotattak volt, olyak is vadnak keozwleok, kijk adot ijs fizzatek felsegednek az keozseg kezeot, Affelett lofeosegereol ijs hadakozyk es az war zolgalatijara és ereoltetijk.“

Az elszegényedett lófő, hogy legalább a katonai szolgálat terheitől szabaduljon, önként áll jobbágysorba!

János Zsigmond felujult külháborujának gondjai között nem tudta értékelni kellőleg ez új tünet gazdasági, de különösen hadászati fontosságát, nem lép fel annak meggátlására, pedig ez teszi tulajdonképen a fejedelmek üldözö rémévé a székely kérdést, ezzel nem tud megbirkózni még a zseniális Bethlen Gábor sem.²

A harmadik rend kiváltságaitól megfosztva, a jobbágysorban kapunkint fizeti az adót, épenugy, mint a nemesek jobbágysorban. Az e korból fennmaradt adókönyvek tárják fel igazán a székelység gazdasági viszonyait, de arra a szomoru új társadalmi alakulásra is világot vetnek, amelyet 1562. év okozott. Két okiratot állítok egymás mellé. Mindakettő egy korból³ kelt, Gyergyóra vonatkozik. Az egyik arról számol be, hogy a gyergyói községekben hány porta után fizetik a 25 denárnyi portális adót, a másik a gyergyói lófők neveit sorolja fel; a kettő összehasonlítva a jobbágysorba taszított közsékelység és a lófők számarányát adva, tiszta képet nyújt afelől, hogy minő szomoru változást okozott Gyergyóban a felkelésben való részvétel.

*Portális adót fizet, tehát
jobbágysorban van.⁴*

Lófők.⁵

Tekereo Patak	—	—	40	Tekerewpatak	—	—	11
Zent Mijklos	—	—	78	Zentmijklos	—	—	10
Remete	—	—	6	Remete	—	—	6
gijtro (Ditró)	—	—	26	Ditró	—	—	—
Zárhegij	—	—	48	Zárhegij	—	—	5

1. Székely Oklevéltár, II. 185. l.

2. L. a hadászati részt!

3. Két év a különbség, de ez az idő nagyobb változást nem hozhatott.

4. Székely Oklevéltár, II. 221. l.

5. Székely Oklevéltár, II. 279. l.

6. Remete és Ditró, ugy látszik a másoló figyelmét elkerülte és így kimaradt, de ez az összehasonlításnál mellékes.

Wijffalw	—	—	—	32	Uyfalu	—	—	—	—	9
Al ffalw	—	—	—	44	Alfalw	—	—	—	—	8
Chyoma ffalwa	—	—	—	15	Chijomaffalva	—	—	—	—	5

A székelység fékentarására a háromszéki Várhegyen¹ és Udvarhelyen² várat épített, a melyek fentarására a lázadásban résztvett harmadik rendet kötelezi, sőt a várföldeket is ennek birtokaiból szakítja ki. Az udvarhelyszéki várnál közmunkálatot Udvarhely, Csik, Gyergyó és Kászonszék, a várhegyinél Sepsi, Kézdi és Orbai szék lakói teljesítettek. Nehéz kötelesség hárult ezzel a székelységre és sok-sok szenvedés, amiről élénk tanúságot tesz az a töméntelen panasz, amely a várkapitányok kiméltlensége ellen kér segítséget. Súlyos büntetés volt ez a várszolgálat a szabadsághoz szokott székelységre, akik várat területükön eddig meg nem tűrtek. De e büntetésnél is bántóbb volt az a kiáltó guny, amellyel a győztes fejedelem legyőzött alattvalóit illette. Az udvarhelyi várat következetesen „Székelytámadt”³ várának hívja, mely nevet a köztudat a székely szerencsétlenségre célzó kárörömmel „Zabolavár”⁴ és „Állazó” néven variál.

A várak kapitányai a meggazdagodás forrásának tekintették hivatalukat; valósággal zsarolták, szipolyozták a népet. Valóságos tyranusok, kiknek uri kényét nem zabolázta a fejedelmi hatalom. Gyergyó népe a hegyeken át a hátán vitte a Maros legizletesebb halait a hatalmas ur, az udvarhelyi várnagy asztalára.⁵

Nem kimélték a várnagyok a primorok földönlakóit, jobbagyait sem, ha munkáskézre volt szükségük; viszont a fejede-

1. Székely Oklevéltár, III. 325. 1.

2. Orbán Balázs „A székelyföld leírása” c. munkája 50-ik oldalán azt írja, hogy e helyen már a XIV. század kezdetén „egy tekintélyes királyi vár” állott, amelyet Báthori István erdélyi vajda 1403-ban újraépített. Mindenekelőtt leszögezhetjük, hogy a Székelyföld területén vár egyáltalán nem volt, ilyenről említés nincs sehol; 1562. év előtt a székely oklevelek a „castrum”, vagy „oppidum” szót nem ismerik. Tehát várak, s különösen „királyi várak” nem voltak, de a székely alkotmány ki is zárta, hogy lehessenek. Hanem voltak apróbb, a székelység által az ellenséges beütés esetére védelműl tervszerűen épített erődítmények, megerősített kastélyok. Az igaz, hogy Báthori István erdélyi vajda épített Udvarhelyen várkastélyt („castellum”), de ez ellen is tiltakozik a székelység (Székely Oklevéltár: III. 223.). Felületes és megbízhatatlan az Orbán Balázs közlése, mert Báthori fentemlített vállalkozása sem 1403-ban, hanem 1492-ben történik, tehát az időrendben is majd egy századot téved.

3. Székely Oklevéltár: III. 325. 1.

Székely Oklevéltár: II. 225. 1.

4. Dr. Connert A székelyek alkotmányának története. 116. 1.

5. Connert: A székelyek alkotmányának története. 120. 1.

lem sem nézte, hogy kié a földbirtok, ha növelni akarta a vár-
birtokok területét. Elkeseredés szól a székely primorok panaszából
i: :! „ — — — *felsegedtől megh a felsegedeből is, kit felseged
Birodalma ala vett is, kegijelmes adomaniat varijuk,
nem hogij felseged az mij kezwnkbe maradot, abbolis megh
bantatna, kijt felsegednek mijnd eltwnkijg, hijven akarunk
megh zolgalnij, minth kegijelmes fejedelmwnknek.*“

Szomoru idők kapuját nyitja meg az 1562. év, amely any-
nyira sarkalatos fordulópontja a székelység történetének, hogy
az 1601. évi országgyűlés felszabadító határozata dacára is —
ez évnek rossz emlékei el nem multak soha. A fejedelmi hata-
lom mérközött a népjoggal; az előbbi teljes győzelmet aratott,
de ez a győzelem nem volt gyümölcsöző, mert a székely kérdés
nyílt kérdés maradt, sőt következik korszak, amely valósággal
a fejedelmek üldöző rémévé növeli azt. De a székelységre is ez
év után egyre zúdulnak a csapások.

Báthori István.

A János Zsigmond erőszakos uralma után a higgadságáról
és igazságosságáról híres utódjához, Báthori Istvánhoz fűzték
a székelyek minden reménységüket, de miután ez nem áll alku-
dozásba velük, ellenfelét, a trónkövetelő Békés Gáspárt segitet-
ték, a ki kiváltságaik visszaadásával kecsegtette őket.² Termé-
szetes, hogy a szentpáli csatavesztés még nagyobb csataveszté-
st hozott a székelységre, s állandó ellenszenvet keltett a nép
s a Báthoriak között. A legyőzetés új terheket von maga után.
A gyergyóiakat arra kényszeríti a fejedelem, hogy a vashámor-
nál három hétig, a fejedelem termésének betakarítására egy
hétig ingyen munkáljon.³ — A lerombolt várhegyi várat újra
felépítették és pedig székelyekkel, miközben nem kiméli a székely
lőfő birtokát sem.⁴ „*Az zeginij koossegen penig voltanak olly
isten ellen való birodalmok insegek niomorusagok nijuzasok
foztasok, hogij az egiptusbelijeknek niomorusagok insegek
keōwel megh Irasban is nem talaltatik illien insig, nijomoru-
ság, nijwzas fosztas mint ezeken volt az istentelen tiszttar-
tók mijat, mellieket sem mij, sem zōginij keossegunk ele
nem tudna zamlalnij es fel iratnij.*“⁵

1. Székely Oklevéltár: II. 237. 1.

2. Szilágyi G. Erdélyország története, I. 404. 1.

3. Székely Oklevéltár III. 310. 1.

4. Székely Oklevéltár: II. 327. 1.

5. Székely Oklevéltár: II. 323. 1.

Báthor Zsigmondi kora.

Mihály vajda és Bástu.

A Báthori Zsigmond uralma sem hozza a székely szabadságot. A dicsőségre vágyó fejedelem, hogy megnyerje nagyratörő tervei szolgálatára a székelység hadi erejét — megigér mindent. A havasalföldi hadjárat babért fon a fiatal fejedelem homlokára, de a dicsőség mámorában megfélemedezik fegyvertársairól, mert az az oklevél, melyet részükre ad, miután csak a primorok és lófők érdekeit tartja szem előtt, nem elégíti ki a székelységet.¹ Az elégedetlen székelység lecsillapítására a hálás fejedelem 1586-ban a híres székely farsangot rendezi, amely a még mindig bizó székelységet isnét teljesen kiszolgáltatja a földesurak önkényének.

De fordult az idők járása. A fejedelem állhatatlansága rettenetes zavarok színhelyévé tette Erdélyt. Óriási csatatérré változott ez a szegény ország, melynek porondján egymást váltották fel az ellenfelek. E zavaros idők tüntetik fel igazán a székelység hadi sulyát. Az ellenfelek az ígéretekben egymást valósággal tullicitálva igyekeznek a maguk pártjára hódítani a székelységet.

A fejedelem, akin a téboly mindinkább erőt vesz, még annyit sem törődik a székely kérdés szanálásával, mint elődei. Már nemesak az egyesek, hanem egész községek fölött rendelkezik korlátlan hatalommal. Háromezeröttszáz tallérért zálogba adja Gyergyószentmiklóst Lázár Andrásnak, dacára annak, hogy maga a záloglevél is azt „*integra possessio*“-nak nevezi.²

Lázár András, e hatalmas kényur, ki az 1647-iki esketési jegyzőkönyv³ bizonyága szerint a lófők és veres darabantok birtokai kivételével majdnem az egész Gyergyó birtokcsa — a katolikus Báthoriak korában hallatlan vakmerősége vetemedett. Ugyanis kedve támadt vallást változtatni (hogy nem komolyan tette, később látni fogjuk); a templomban az oltárokat leromboltatta, a szentképeket kidobatta, a liturgiát kigunyolta⁴ s más vallású papokat hozatott.⁵ Erre a sorsra jutott Szárhegy, Ujfalú és Alfalu.⁶

1. Dr. Connert A székelyek alkotmányának históriája, 144. 1.

2. A kolozsmonostori levéltárban levő okirat.

3. Gyergyószentmiklós város levéltára.

4. Gr. Lázár Miklós: A Lázár család története: „*Sacris vestibis in ulsus profanus conversis penitus vastavit.*“

5. Hogy melyik felekezethez tartoztak e papok, gr. Lázár Miklós nem mondja. Szeredai is, kitől ez adatot Lázár átvette, csak „*haeretici*“-t ír.

6. „*Tria templa in Szarhogy, Ujfalú et Alfalu oxistentia dovastata sunt.*“

Ez oklevél is bizonyossága annak a fejtelten állapotnak, amely a Báthori Zsigmond uralmát jellemzi, de bizonyossága még egyrészt annak, hogy Gyergyó valósággal uradalma volt ebben az időben a Lázár családnak — másrészt, hogy a fejedelmi tekintély a hatalmas primor megfélemezésére már nem volt elég. Lázár András ugyan hamarosan megbánta tettét, s visszatért a katolikus hitre, de az ilyen hatalmaskodások elnézése hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus hitében mélyen sértett gyergyói nép megtorolja alkalomadtán a sérelmet.

Az alkalom nem sokáig késett. Mihály oláh vajda, mint a Rudolf király meghatalmazottja már a határon áll, amikor Báthori Zsigmond már másodízben mond le a trónról, most öccse, Endre bibornok javára.

A válság óráiban olyan lényeg határozza magát a Báthoriakat engesztelhetetlenül gyűlölő székelység, amelyet magyarázni lehet, de menteni nem. — A székelység keztenyujt Mihály vajdának, „az oláh Pharao“-nak,¹ aki a székelység segítségével veri meg Báthori Endrét. A bujdosó fejedelmet Gyergyó határában veri agyon a szentdomokosi nép.²

A győzelem után beváltja ígérését a vajda s 1599. nov. 19. kelt oklevelében felszabadítja az egész székelységet a jobbágy-ságból, visszaadja összes kiváltságait.³ A fékevesztett nép, amely dr. Szádeczky szerint a Mihály seregének több, mint felét alkotta⁴ — feldulja földesurai, a löfők és primorok birtokát s versenyezve pusztít az oláhokkal. Rombadül ismét az udvarhelyi és várhegyi vár, melyeknek romjai fölött a székelység nagy, bár nem tiszta győzelmi mámorban tombol.

Eközben Báthori Zsigmond megbánta lemondását s hirtelen megjelent Erdélyben. Tárt karokkal fogadta őt különösen a nemesség, mely még a Zsigmond eszelős zsarnokságát is szívesebben hajlandó volt tűrni, mint a Mihály kegyetlenkedését. Az eljövendő szebb idők reményében Zsigmond a székelységet is meg akarja nyerni. A Csik- Gyergyó és Kászon részére 1601. dec. 31-én kiadott oklevelében felmenti a székelységet nemcsak

1. Székely Oklevéltár: V. 165. I. Medgyes város tanácsának levele Nagyszében tanácsához: — — „den grausamen wütterich und tyranen den walachischen Pharaonen...“

2. Oly nagy volt a Báthoriak elleni gyűlölet, hogy nem kimélték B. Endrében nemcsak a fejedelmet, de még a bibornok személyét sem.

3. Ekkor szabadul fel a zálló alól Szentmiklós is.

4. Dr. Szádeczky: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. 1882. 51. l.

a súlyos várszolgálat, de a jobbágyság alól is;¹ „— — — a nevezett Csikszék minden lakosait s az ők utódait és örököseit — — a nem nemesek és jobbúgyok rendéből (ex conditione plebeia et ignobili) ahová ők az idők igazságtalanságai folytán jutottak, kiemeljük a nemesek és minden mások hatalmából és úthelyezzük őket ami igaz és szabados (libertini) székelycink rendjébe — — — és felmentjük jövedőre nézve mindennemű census, taxa és contributiotól és úgy a rendes, mint a rendkívüli kamaranyereség fizetésétől, a tizedtől és a jobbúgyok mindenféle szolgálattételétől.“

Mintha élt volna a székelység a gyanuperral, hogy e bűnbánó hangot és e súlyos ígéreteket a Báthori Zsigmond lelkéből a szorultság kényszere váltja ki — nemesak nem hisz már neki, hanem a Básta tábornokkal egyesült Mihály vajdának segítenek a goroszlói esata megnyerésében. Báthori Zsigmond valószínűleg a Lázár András segítségével Moldvába menekül s ezzel le is tűnik a történet szinpadáról.

De itt van helyette az új szereplő: Básta György, Rudolf király hadvezére! — „Két éles kard nem fér meg egy hüvelyben“ — tartja a közmondás. Mihály vajda sem tudott Bástival sokáig megegyezni császári uruk hatalma terjesztésében; annál is inkább, mert a Mihály erdélyi politikáját Bécsben már régebben nem jó szemmel nézték, fennen hangoztatott császárhűségében sem hittek, sőt Bástát sem annyira az ő megsegítésére küldték, mint inkább azzal a leplezett utasítással, hogy a veszedelmesen nagyratörő „oláhot“ alkalomadtán ártalmatlanná tegye.

A miriszlói ütközetben Mihály életét veszíti, a Székely Mózes vállalkozása balul üt ki, s így Erdély egyedüli ura e hidegen számító kegyetlen ember, Básta György lett.

Erdély új ura neheztelt a székelységre, ellenfele, Mihály vajda szövetségeseire; különösen Csik- Gyergyó és Kászonra. Losteiner szerint Csikszéket valósággal elhamvasztja.² Pedig eléggé megbűnhődött a szegény nép már a háború folyamán azért a vétkéért, hogy kiváltságai visszaszerzésének reménye, sértett önérzete elvakította, mikor Erdély ellenségének kezét nyújtott. — „A hatalmas Bástával s Báthory Zsigmonddali

1. Székely Oklevéltár: IV. 150. l.

Connert: A székelcyek alkotmányának históriája, 149. l.

Losteiner Leonárd: A konventekről szóló kézirat I. kötete, I. rész

hadakozás miatt senki sem velett, minden föld parlagon hagyatott, s a következő esztendőben annyira megdrágodott a gabona, hogy vékúját 25 aranyon fizette, akinek volt — iszonyatos csak rá is gondolni ezen időre, látni lehetett több helyeken, hogy a bűdöss holt embereken, mint közprédán a veszett kutyák és éhes emberek egymással civódtak. A fiu testvér leány testvérét darabokra vagdalta kinjában, s annak egy részét mézárszéken elárulta, más részét maga felfalatozta.¹ Maga Básta így vázolja 1603. őszén az erdélyi állapotokat: „A sok háboru és változás egészen feldulta, pusztává tette az országot. A mezővárosok és falvak leégtek, a legtöbb ember és marhája leöletett, elhajtattott, elhullott . . .“

De a helyzet e nyílt bevallása sem tartja Bástát vissza attól, hogy a nyomoruságos állapotot újabb és újabb adókkal még terhezebbé tegye. Hogy a felemelt adózást keresztülvihesse, 1602—4. évben szigorú lustrát tart. A lustra azonban szomorú tanulságokkal járt Erdély, különösen a székelység gazdasági viszonyait illetőleg. A székelység jórésze Básta adói, zsarolásai elől abban lát menedéket, hogy letagadja kiváltságait, sőt vannak igen sokan olyanok is, akik önként jobbágnak állva ijeszten növelik a jobbágyok számát s ezzel arányban apad Erdély hadereje is.

Azt hiszem, hogy ebben az időben veszi kezdetét a mi egyik nagy nemzeti veszedelmünk, a székely kivándorlás is.

Erdély fénykora.

*Bocskay, Bethlen és
I. Rákóczy György.*

Az egyre szaporodó terhek súlya alatt mindinkább fogy, apad a székely haderő. Különösen érzi ezt Bocskay István, kinek az alkotmány és vallásszabadság érdekében kibontott zászlói alá csak gyéren gyülekezik a székelység. Az erélyes rendszabályok, hadi mustrák azonban mitse használnak s a gyökeres gazdasági reformok kidolgozására, keresztül vitelére nem ad időt e nagy fejedelemnek a sors.

Az öreg, békeszerető Rákóczy Zsigmond Szentmiklósnak 1607-ben országos vásár tartására ad engedélyt² s e tényével

1. Benkő Károly: Csik- Gyergyó- és Kászon leírások. 70. l.

2. Gyergyószentmiklós város levéltára: . . . „ad illam possessionem Fori annualia duo, singulis annis videlicet in Festo Sancti Viti et beatae Luciae Virginis Martiris, omnino sub iisdem libertatibus, praerogativis, quibus fori annualia aliarum Civitatum, Oppidorum, Villarum et possessionum celebrantur.“

elősegíti azt a fejlődést, amely a községet Csikszék első községévé teszi.

Valószínűleg ekkor keletkezik a *prieskei* vám is, amelyet Báthori Gábor az elvesztett Szentmiklósért kárpótlásul Lázár Istvánnak (IV.) ad. — E Lázár István miatt tör ki először nyíltan Csik és Gyergyó között az ellenszenv, amellyel később lépten-nyomon találkozunk. Lázár István ugyanis formálisan kikel a csikiak által megválasztott Kelemen Mihály királybirósága ellen. Per támadt. Ennek folyamán nem egyszer hangzott el a kihallgatott gyergyóiak ajkán a *dacos felelet*: „Az csiki királybirónak semmi igazgatását nem tudom sem egyszer, sem mászor!”

A Lázár család Lázár Anna révén a Kemény, Lázár Druziánna révén a Bethlen családdal kerül rokonságba.

Iktári Bethlen Farkas korán elhalt s fia, a kis Gábor Szárhegyre kerül anyai nagybátyja, Lázár András mellé.¹

Itt, a szárhegyi várkastélyban szötte gyermekkorra álmait az elkövetkező idők nagy fejedelme. A várfalakon sétálgatva lenézett a gyergyói fensikra — vajjon gondolta-e az árva fiúcska, hogy majd egyszer legelső férfia lesz hazájának...?!

Nem lehetett nagyon jó dolga vad, erdszakos nagybátyja mellett. Szükséget semmiben sem szenvedett ugyan, de mégis hiányzott az, amire a koránérett gyermek vágyott. Nem tudta itt Szárhegyen, a Lázár András szilaj, férfias mulatozásai tanuján tudomány szomját kielégíteni. Panaszkodik is emiatt rokonának Justh Andrásnak 1596. aug. 16-án kelt levelében:² „*Megh eddjgh tanultunk. Immar Úram Isten segetsegebeol en, ha modom leszen benne, valakihez elszereztetem magamath, vagy urunkhoz eo felsegehez, vagy egyebhez: bizonj nem bannam mosth, ha szegény atjam ki küldeott volna oda kgtek fele, mert hiszem azt, hogy kgd³ gondviseleom leot volna, mosth teobbet tudnék, ugyan mosth is eoreomesth kj mennek, ha ez az batjank ki eresztene kgdhez, tudom kgd elszerezne valamely urhoz.*“

A sas azonban szárnyra kap — Bethlen Gábor már 1610-ben

1. Mednyánszky Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. IV. évf. 461. l.

„Nachdem frühzeitigen Tode seines Vaters kam der zohnjähige Knabe zu einem ungebildeten Oheim, Andreas Lázár und wurde durch diesen auf der alten Burg der Lázárs zu Szarhegy erzogen.“

2. Századok: 1889. 239. l.

3. Kegyelmed.

Csik- Gyergyó és Kászon főkirálybirája ; 1613-ban Erdély fejedelemé.

De még ezelőtt, 1611-ben elszenvedi Gyergyó Radul oláh vajda seregének pusztítását, ki 12 napig dulja a Székelyföldet azért, mert nem akart elpártolni a fejedelemtől, Báthory Gábortól.

Bethlen Gábor és utóda, I. Rákóczi György erőskezű kormánya alatt nem történik Gyergyóban semmi feltűnőbb esemény. A székely közállapotok azonban még akkor is rettenetesek. Az a dicsőséges kor, a Bethlen kora, amely európai tényezővé tette a kicsiny Erdélyt, sok vér- és pénzáldozatba került. A teher növekedésével pedig egyre nő a jobbágyok száma, kik a katonáskodás elől önként mennek jobbágyságba. Hiába igyekszik ezen úgy Bethlen Gábor, mint Rákóczi György, tömeges felszabadítással segíteni. I. Rákóczi György például 1646. jan. 5-én kelt rendeletével egyszerre 27 ditrói családot emel a „*puraszt rendből a puskás gyalogok sorába.*“¹ Majd szigorúan megtiltja, hogy lófő, vagy darabont-birtok a leány kiházásodása révén jobbágybirtokká váljon.² „*Az hol szabad örökség: lófő, darabonté találtatnék, kinek fiu ágon defectusok voltak, azokat leány után jobbágy örökséggé az tiszték semmiképpen ne engedjék tenni vagy lenni.*“ A vagyonszerzésnél előnyben részesíti a hadban szolgáló székelyt.³ Hogy a gazdasági helyzeten enyhítsen, több székely községnek megengedi, hogy a közösen levő széki birtok egy-egy hatalmas területét felosztassa. Így engedi meg 1633-ban Gyergyószentmiklósnak Tinópálvesze, Nyárádhavas, Oláhbükk és Hosszuvész nevű havasok még a Báthory Kristóf idejében kezdeményezett felosztását:⁴ „*Ezek a megnevezett havasok három részre osztatnak, mivel hogy az falu hat tizedben vaggion, mind két Tizednek egy rész osztatatik, de így hogy ezeknek birodalma minden Esztendőben megváltoztassék.*“

Mindez nem segít a bajon gyökeresen. Ideig-óráig szanalja a helyzetet, de a székely közrend rohamos hanyatlását nem tudja feltartóztatni.

Mialatt e két nagy fejedelem Erdély dicsőségére az alkotmány és vallásszabadság érdekében hatalmas európai confederatiókban vesz tevékeny részt, s figyelmét hatalmas tervek kö-

1. Székely Oklevéltár: VI. 179. 1.

2. Székely Oklevéltár:) IV. 260. 1.

3. Székely Oklevéltár:) IV. 260. 1.

4. Gyergyószentmiklós város levéltára.

tik le, azalatt itthon megbomlik a közbiztonság. Elszaporodnak a tolvajok, a rablók. Erélyes rendelkezéseket kell, hogy ellenük életbe léptessen a fejedelem. Különösen Gyergyóból jön sok panasz, a melyet már a természet is alkalmas buvóhellyé tett.

^{1.} „Akarván idején ennek is elejét venni, végeztük kegyelmesen fejérvári generális gyűlésünkben jelen levő statusokkal edgyütt, hogy afféle latroknak kergetésekre és megbüntetésekre minden helyekre, kiváltképpen pedig Girgioszékben levő vicetisztek mingyúrását kimenjenek stb.“

Bethlen és I. Rákóczi György korában ugyan nincs belháboru, hanem ennek hiányát bőven pótolja a gyakori pestis. A sors csapásai alatt a közerkölesök is elvadulnak. 1644-ben Gyergyószék szigorú rendszabályokat hoz a paráznák és ünnepszegők büntetésére.² Az erkölcsök bomlása nagyon észlelhető a köznép erkölcsének őreinél, a papoknál is. Gyergyóban s általában a székely székekben gyakori a házas pap még ebben a korban is.³ — Ilyen állapotok mellett nem lehet csodálni, ha a csak imént felszabadult harmadik rend, a szabadságért halálra kész székely önérzete eltompul, adósságba keveredve szabadságát dobja oda hitelezőjének: „*fejekötött*“ jobbággá lesz.

A Bethlen Gábor által 1616-ban eszközölt lustra tanuságot tesz ezen idők gyergyói társadalmának szomorúképéről.⁴

A lejtőn még itt nincs megállás; de a székelység sorsában már az egész Erdély osztozik.

II. Rákóczi György és a trónviszályok.

II. Rákóczi György édes apjától tekintélyt és tele kincstárt örökölt. A nagyravágyó ifju azonban nem elégedett meg a kis Erdély trónjával: a lengyel koronára vágyott. Szerencsétlen vállalkozása azonban nagy bajba sodorta az országot. Magára haragította a szultánt, ki a tatárokat küldte az engedetlen fejedelem ellen. A tatárok „*az egész hadat mindrabságba ejtván, maga (t. i. a fejedelem) kevesed magával elszaladván, kijöve Erdélybe, az egész hadat többet harminczkétezernél vünek el az tatárok, kik között csak nagvságos urak és cimeres*

1. Székely Oklevéltár: VI. 123. 1.

2. Gyergyószentmiklós város levéltára.

3. Veszely Egyháztörténelmi adatok.

4. E lustrát vettem alapul azért, mert abból a nagy különbségből, a mely van az 1602. és 1616. lustrák között, arra következtetek, hogy a gyergyóiak közül sokan letagadták Básta előtt kiváltságait, s ez annál inkább sikerülhetett, mert e zavaros időkben nem lehetett azt kellően ellenőrizni.

nemes emberek voltak többen ezernél, az kik most odavannak.“¹

Gyászba borult egész Erdély! Alig maradt ház, ahol halottat, vagy rabot ne sirattak volna;² — „ki apját, ki fiát, ki bátyját, ki öccsét, ki barátját, ki felebarátját, ki szolgát, ki hazáját, ki nemzetét, ki a magyarnak égig felhatott hírének, nevének eltapodtatását, ki a szegény hazúra s abban megmaradt kicsiny nemzetre következhető veszedelmet emlegetvén.“ Jönnek a levelek Krimből, a szomoru tatárfoogságból; váltságdíjért esedezve:³ „Szerelmes öcsém Székely Boldizsár, tégedet is Istenért kérlek, mutasd meg most igaz atyafiságotat ami pénzed leszen, add ide kölcsön, válts tallért vele: tudom Balassa uram szénafü vagy szántófüldre ad vagy száz tallért, van Istenben annyi bizodalom, hogy csak innen szabadulhassak, rövid időn kiválthatom. — — — Szerelmes kis hugom Kata, adja Isten, még csak egyszer láthassalak, édes nénéimmal és hugaimmal együtt ebben az életben . . .“ — Ki tudná megmondani, hogy az 1657. esztendőben hány levélnek sir, zokog így az utóírása: „Most ne hagyjon ide veszenem, mert ezután nekem az kegyelmeteknek való irásban nem leszen modom. Isten kegyelmekkel és adja, ha ebben nem is, az boldog — Itt leszakadt a papir széle, de nem nehéz kitalálni, hogy csak hol reméli biztosan a szeretteivel való viszontlátást a kétségbeesett fogoly, az ifju fejedelem nagyratörő vállalkozásának szerencsétlen osztályosa.

A sorscsapás sohasem jár egyedül. II. Rákóczi Györgyöt a szultán egyszerüen leteszi s ráparancsol a rendekre, hogy válasszanak más fejedelmet.⁴ „Erdély, a letiprott Erdély porig lett alázva. E percben semmivel sem volt több, mint akármelyik Oláhország, melynek vajdája annyi sem volt a szultán szeme előtt, mint a legkisebb beglerbég.“

II. Rákóczi György bizva különösen a székelység hűségében, ragaszkodott a hatalomhoz. Bűnbánó levelet ír a nagyvezérnek, de a válasz rideg, elutasító: „Ha egy kopját a földbe szurna Rákóczi s arannyal boritná el, megsem bocsátnék meg

1. Ferenczi György kézírata a szárhegyi kolostor levéltárában.

2. Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. 226. l.

3. Székely Oklevéltár: VI. 209. l. Székely Mózes levele a tatár rab-ságból.

4. Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. 276. l.

1. Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. 272. l.

neki.⁵ A büszke fejedelmet vérig sértette a válasz s még nagyobb elszántsággal készült trónja megvédésére. Minden bizalmát a székelységbe helyezte s ebben nem is csalatkozott. A székelyek hűek maradtak Rákóczihoz mindhalálig, bár keservesen kellett meglakolniok hűségükért. A bosszus nagyvezér Erdélyre zuditotta a tatár kán és a két oláh vajda martalóc seregét. Lángbaborultak a falvak, amerre e sereg járt; vér serkedt, bilincs csörgött nyomában. Különösen a Rákóczihoz hű székelyszékeket dulták irtózatossággal.

Mindig csak vér, csak pusztulás! Lángostorral üzi, hajszojja, veri a végzet a székel népet. A heggedő seben új seb nyílik, a sirástól bágyadt asszonyi szemek új könyv fakad. Távolodik a rablók zsvajva, a felégett faluban már csak itt-ott pislog a zsarátnok, elcsendesedik a haldokló — leszáll az éjjel, homályt borít a rémségekre. Sötétség, — csend! Csak a denevér s a bagoly röpköd ide-oda, keresi a fészket; csak a messze láthatáron lobog fel itt-ott rémesen egy-egy fénycsóva — az égő falvak tüze. — Halkan, lappangva jön elő a székel; egyik kezében kard, a másikkban ásó. — Temetésre jött. — Csak gyorsan, sietve, szaporán; hiszen puha, mert friss vértől ázott a föld! — Még egy ásónyit, egy könyvet, egy utolsó „Miatyánkot“ és még csak egy pillantást az ormótlán, kormos falakra, amelyek között épen most pihent meg a bagoly, a denevér — s azzal nyitva az út a nagyvilágba!! — Új harcot kell kezdeni a végzettel, ki kell csikarni a jövendőt!

Az éjszakának van csillaga; a legsötétebb börtönbe is tévedhet napsugár; a leggyászosabb históriának is van egy-egy kiemelkedő mozzanata, a mely vigaszt hoz, meleget áraszt, megdobogtatja a szívet; megpihenteti az írótt s felfrisíti az olvasó kedélyét. — Halottak porán él az emlékezet virága; a multból táplálkozik a jelen.

E szomorú idők mélyéről, a mult idők ködén át szól hozzánk főtisztelendő Ferenczi György nagyjó uram, aki Gyergyószentmiklósnak volt akkoron esperesplébános. Büszkeség csendül ki a hangjából s meglevenednek a száraz sorok: „Kijövének az oláhok Moldovából Gyergyóba, többen három ezernél egy kapitány alya, kik is Ditrott meggyújták és a Gyergyóiak eleiben állának kevesen talán harmadfélszázan, — Szárhegyen állott Gábor Déák előttük járt, és Jézus kiáltásában eljövö az Angyal, és úgy megrettenté a Moldovai nagy hadat, hogy az

Oláhokban 18-adjel száz maradt ide, de a Gyergyóiakban csak 15 esett el, és zászlót is 24-et nyertek el a Moldvaiaktól, Szárhegyen áll egy halomban többet raktak ötödjel száznál, a többet a farkasok s hollók ették meg, ezek is 1658-ban lőnek Septemberben.¹ — Ugyanigy, valószínűleg a Ferenczi elbeszélése után adja elő ez eseményt Losteiner Leonárd is azzal a külömbéggel, hogy ő a vezér nevét is tudja. Tipikus oláh név ez: Pintye.²

Korántsem akarom lerontani a néphit igazát, jobban mondván: nem szándékom rácafolni a közhiedelemre, amely a „Tatárdombon” is a székely vitézségnek emelt emléket, mert elvégre a székely vitézséget illetőleg a dolog érdemét tekintve teljesen mindegy, hogy vajjon tatárokból, vagy moldvai oláhokból állott-e a rablócsapat, amelyet olyan hősileg vert vissza a gyergyói székely — de nem lesz érdektelen, ha a történeti kritika világánál vizsgáljuk ez eseményt annak szemléltetésére, hogy mi lesz a történeti csirából, ha a nép képzelete dédelgeti s menynyire befolyásolhatja a köztudatot nemcsak a tervszerű ferdtetés,³ hanem a rosszul alkalmazott következtetés is . . . Mind a kettőre igen jó példa ez az esemény! — Haladjunk rendben!

Miután az egykoru Ferenczi és a legtöbb történetiró, aki ez eseményt felemlíti, moldvai oláhokról, a hagyomány és a köztudat tatárokról beszél, az az első kérdés, hogy oláhok, vagy tatárok voltak-e a támadók?

Az 1658-iki tatárbeütés a bodzai szoroson történt, s miután felégették, elpusztították Háromszéket és a Bárcaságot, szept. 5-én már Fehérvár előtt állanak a tatárok.⁴ Tehát szept. 6-án nem dulhatták Gyergyót.⁵

Mondhatná valaki, hogy hátha egy elkalandozó tatár csapat járt Gyergyóban?! — Miután a tatár és oláh hordáknak a nagyvezér parancsa értelmében Várad alá kellett sietniök, csak az épen utjukba eső Háromszék és a Bárcaság esett dühök áldozatául. Sem az oklevelek, sem a hagyomány nem tesz említést sem arról, hogy az 1658-iki beütés alkalmával Csikszéket, Marosszéket, vagy Udvarhelyszéket pusztította volna a tatár, már

1. A szárhegyi kolostor levéltára.

2. Losteiner kézírata 349-ik szakasza.

3. Mint pld. a Csiki krónika.

4. Szilágyi S.: Erdélyország története. II. 274. l.

5. Losteiner kézírata 349-ik szakasza: — — „Anno 1658. 6-ten Sept.

Cseréy Farkas: Magyar és Székely Asszonyok Törvénye, 6. l. „Szent Mihály havának 6-ik napján.

pedig a három közül valamelyik okvetlenül utjába esik annak az elkalandozó csapatnak, amely Gyergyóban a „Tatárdomb“ alá temetkezett.

A gyergyói havasokon át sem történhetett a tatárok betörése azon egyszerű okból, mert úgy a tölgyesi, mint a békási szoros messze esett a tatárbetörések útjától, amely az 1241-iki nagy tatárjárás, meg a IV. László alatt történő beütések tanúsága szerint az ojtozi, bodzai és bereczki szoroson át vezetett — nem is szólva arról, hogy a tölgyesi ebben az időben járhatatlansága miatt csak a gyergyóiak, meg a közvetlen szomszéd moldvaiak előtt ismeretes, a békási sem annyira nyílt és használt, mint az előbb említett három átjáró bármelyike.

Annál inkább ismerték és használták a szorosokat a szomszédos moldvai pásztorok s okuk is volt e zavaros időket arra használni, hogy a szomszéd gyergyóiaknak kárt, kellemetlenséget okozzanak, mert amint látni fogjuk: a gyergyóiak és a szomszédos moldvaiak között állandó a villongás, a gyűlölet a határon fekvő havasok legelőjének használata miatt.

Hogy a hagyomány és a köztudat tatárokról beszél, annak okai egyrészt azok a történetírók, akik csekély fontosságú epizódnak tartva a gyergyói beütést felületes értesüléseik alapján a tatárok róvására irták ez eseményt is; másrészt nagy valószínűséggel oka maga a székely önérzet, amely nagyobb dicsőséget látott a félelmes tatár, mint a lenézett moldva: oláh csufos kudarcában, s így, hogy apái dicsőségét nagyobbítsa, szívesen nyújtott kezet a felületes történetírónak az utókor abban, hogy a tévedés tudatra emelkedjék.

Nekünk, akik a mult ködén át, de tiszta szemmel tekintünk ez eseményre, nem okozhat csalódást a történeti igazság, sőt szebbé, felemelőbbé, nagyszerűbbé válik ez első látszatra jelentéktelen esemény, mert nagyobb erkölcsi tőkével rendelkezik s nagyobb dicsőséget áraszt az a hisztórikum, hogy olyankor történt, amikor Gyergyó minden fegyverfogható fia a Rákóczi táborában volt s így asszonyok, öregek, gyermekek vorik szét csufosan — mindegy az, akár oláh, akár tatár, de minden esetre marcona férfiakból álló sereget; mint az a tévedés, amely tatárrá léptette elő a moldvai oláhot.

Meg vagyok győződve, hogy van történeti alapja a Puskás Kalári szereplésének is; természetesen elhagyva azt a sallangot, amivel a nép képzelete az idők folyamán felcicomázta. A ha-

gyomány szerint ez az asszony hét „tatárnak“ oltotta ki életét a hevenyében felkapott nyárssal s azután hazamenve három egészséges gyermeknek adott életet.

A székelyföldnek mindig voltak ilyen báterlelkű asszonyai, akik nem veszítették el a fejüket a veszély percében, épen azért nem lehetetlenség, hogy Puskás Kalári szembe mert nézni az ellenséggel. Biológiaiilag nem lehetetlen ugyan a kissé tulságos családi öröm sem, de valószínű, hogy azt a hagyományt dédelgető székely képzelet emelte a maximumra; ugyanaz a játéka az egyszerű, mindig pihent agynak, amely szinte természetszerűleg juttat szerepet az angyalnak is.

Nem vagyunk már ugyan a középkor misztikus világában, amikor az emberek nem annyira gondolkoztak, mint inkább éreztek, amikor a tömeghangulat az esemény okában, intézőjében előszeretettel találta fel a szellemet, amikor a csoda szinte természetes, az előadásban pedig a képzelő erő dominál — túl vagyunk ezen, hiszen 1492., a középkor határa s az újkor kezdete óta már másfélszázad telt el. Azóta felszabadult az emberi gondolkozás szabadsága s mégis azt látjuk, hogy a hivatalosan már régen újkor általános tünetei azonosak még sokáig a középkoréival. Még 1658. után is „egészen jól érzik magukat a képzeleti világban; a csodálatos előttük egészen egyszerű.“ Krónikáik „tisztán, körülményesen, a kételynek minden árnyéka nélkül beszélnek el ezeket, mint akár a megszállást, vagy csatát.“¹ Nem lehet hivatalosan felütni a határjelző póznát a korok között; hiszen ki tudná megmondani a délamerikai bifurkációnál; az Orinoko és Rio Negro vizeinek átömlésénél, hogy meddig terjed a Rio Negro, s meddig az Orinoko vize. Nem is szabad hogy a történetíró ítéletét befolyásolja egy-egy nem természetszerű részlet elolvasása az egész kárára; lefejtí azt, mint a halász hálójáról a hinárt.

* * *

A nagyvezér által a fejedelmi székbe emelt Rhédei Ferenc lemondása után sem juthatott a szerencsétlen Rákóczi az erdélyi trón osztatlan birtokába. Erős vetélylársa támadt Baresay Akos személyében, akit a török csakhamar fejedelemmé is választott. — Rákóczihoz már csak a székelyek maradtak hűek.

„Mi nem vagyunk sógora kegyelmednek, mint Rhédei

¹ Th. Ribot A lelki átöröklés, 346. l.

uram, de jó ura, fejedelme vagyunk és voltunk.“ Nem is hagyja el Lázár István (V) Rákóczit még akkor sem, amikor Barcsay 1659. jan. 18-án a gyergyószentmiklósi harmincadokat is neki adományozza, csak hogy pártjára édesgesse. Mindkét ellenfél keresi Lázár barátságát. Természetes, hogy tekintélyének az adott nyomatékot, hogy mellette volt az egész Gyergyó.

„Serkennyen fel kegyelmetek, légyen egy szívvvel akarattal velünk“¹. — írja a végső küzdelemre készülő fejedelem a csiki és gyergyói népnek. Fel is készül a székelység s nem is rajta múlt, hogy a Gyalu és Fenes között lefolyó ütközetben elveszti trónját és életét a szerencsétlen fejedelem. Halálos ágyán is a hű csiki és gyergyói népre gondol s megható levélben búcsuzik.

Csodaszép ez a levél. A halódó megnyugvása, elismerés és köszönet; a felesillanó életvág reménységéből fakadó hálás ígélet szól hozzánk e néhány sorból: „Az seregeknek Istene maga titkos rendelése szerint igazgatván az harcoknak kimeneteit, nem kételkedünk, hogy ez tegnapi ügyünknek nem kedvezésével is ő felsége az maga dicsőségét magasztalta úgy, hogy annál tetezetesebb legyen a jövőd velünk s kegyelmekekkel való irgalmas jó tette. Kegyelmetek édes hazájához való igaz szeretetének, hozzánk való hűségének tegnap dicsiretes jelét adá, mi is vérünk ontásával s sebcsinkkel pécseteltük meg kegyelmekekhez és az szegény ország megmaradásához való szeretetünket, melyet remélnünk boldogabb successussal rövid nap megmutathatunk. Isten a sebekből felgyógyítván, nem késünk kegyelmekek megmaradására gondviselesünket terjeszteni, intvén kegyelmesen kegyelmekek: nekünk tartozó köteletségének és hűségének uttyáról el ne tántorodgyék, mostan szerzett keresztényi hireket, neveket ellenkező cselekedetekkel be ne árnyékozza. *Ouibus sic facturis gratiose manemus.*“². — E levélre mindig büszke lehet a csiki és gyergyói székely.

Csik és Gyergyó még a II. Rákóczi György halála után sem akarja elismerni Barcsayt. Az ellenállás lelke most is Lázár István. A gyergyói nép előtt levő népszerűségére támaszkodva meri házába fogadni a törökök által küldözött Michne havasalföldi vajdát s nem adja ki akkor sem, amikor maga Barcsay követeli a kiadását. Barcsay a görgényi várba zárátja,

1. Csikmegye levéltára.

2. Székely Oklevéltár: VI. 227. 1.

a honnan, dacára, hogy nagy sarcot fizetett, életét csak szökéssel tudja megmenteni. E fölötti bosszujában fellázítja a Baresay uralmával amugyis elégedetlen Gyergyót.

Hogy milyen nagy tekintélyt kölcsönzött a Lázár István egyéniségének az, hogy egész Gyergyó közvéleményét képviselhetette, mutatja gyámfiának, a csiki lázadás vezetőjének, Domokosnak Csikból hozzá intézett levele: „Kegyelmed eljőjön, még Kegyelmed mellett felkél Csik, de ha az éjjel el nem jön Kegyelmed, másszor nem tudom, mi lesz a dolog. Háromszék is, ha meghallja ezt a dolgot, minnyá felkél.“¹ — A gyergyói nép élén el is megy, a Baresay csiki pártját formális útközben legyőzi s a csikszeredai várat elfoglalja.

Egyre-másra küldi a fejedelem a csiki és gyergyói néphez a szemrehányó, fenyegető leveleket: „Intünk benneteket, (noha ezzel sem tartoznánk) hogy ha gratiát akartok nyerni s megmaradni, az árulókat, kik az pártoskodásnak fejei, fogjátok és adjátok kézbe. Egyéb aránt mi Isten és emberek előtt protestálunk, ha ez országnak, vagy magoknak romlása következik, nem mi leszünk, hanem magatok lesztek okai.“² — A keserű szemrehányások egész özönét zuditja egy másik levélben a csiki és gyergyói nép fejére: „Az Lázár Istvánnak tött hitetek ne violálódjék s az nekünk praestalt hitetek füstben menjen? Vallyon Keresztes mezején ki állá el mellőlünk? Marus-Vásárhelyt ki kiálta fel: ha az két natio³ nem akarja is, ti elébbi fejedelem mellé állotok s karddal is behozzátok s ám meg is oltalmazzátok? Vallyon nem ti koborlátok-e Háromszéken, Udvarhelyszékre nem ti csapátok ki? Hiszen ezek az alkalmatlanságok nem régen voltak: hogy nem szégyenlitek tagadni.“⁴

Mikor mindez nem használ, öccsét, Baresay Gáspárt küldi haddal a fellázadt székelység ellen. Baresay Gáspár a háromszékieket szétveri, meghódolásra s a lázadás értelmi szerzőinek kiadására szólítja fel a csiki és gyergyói népet, amely hajlandó is a tulnyomó erő előtt meghódolni, de csak úgy, ha Lázár István is amnesztiát nyer. Az alkudozások folyama alatt Lázár István a gyergyóiakkal hazamegy, s onnan munkál tovább a Baresay megbuktatásán.

A körülmények közrejátszása kedvez feltett számdékának, mert a szerencsétlen kimenetelű lengyel hadjárat vezére, Ke-

1. Gróf Lázár M.: A Lázár család története.

2. Székely Oklevéltár IV, 296. l.

3. A magyar és szász.

4. Székely Oklevéltár: VI. 228. l.

mény János személyében erős vetélytársa támad Baresay fejedelemnek. Kemény János vállalkozását, ki a tatár fogságból való kiszabadulása után elvonulva élt magyarországi birtokain — nemcsak a király s így a német hadak, hanem Rákóczi összes párthivei, tehát Gyergyó is felkarolta. „A gyűlölet nemcsak Részeken, hanem magában Erdélyben is oly nagy volt Baresay és a török ellen, hogy az időt méltán elérkezettnek hihették annak megbuktatására, ennek kiűzésére.”¹

Kemény Jánosnak kezdetben kedvezett a szerencse. Rövid idő alatt egész Erdély ura lett. Baresay, aki látta, hogy az erdélyi ügyek újabb fordulatának nem tud gátat vetni, lemondott Erdély trónjáról s várait átadta a diadalmasan előretörő Keménynek. Baresay a történetek után csakhamar politikai gyilkosságnak esik áldozatul s Kemény, aki végképpen megszabadult veszedelmes vetélytársától, nyugodtabban készülhetett a törökkel való leszámolásra.

Baresay Ákos még élt, amikor már kézhezkapta Kemény a porta által a török erdélyi érdekei védelmével megbízott Ali basa ultimátumát, amelyben rövidesen és határozottan felszólítja Keményt, hogy mondjon le a fejedelemségről. Ilyenformán Keménynek nem maradt hátra más, mint a lehető leggyorsabban és legjobban felkészülni a védelemre. Levelet küld a bécsi udvarhoz is, segítséget kérve. Az udvar hajlandó is erre s Montecuccoli Rajmondot, a későbbi szentgothárdi győzőt küldi a sereg élén Kemény segítségére. Sürgősen intézkedik az ország védelméről. Rendeletet küld Lázár Istvánnak is: „Kegyelmed csak legyen veszteségben helyben, de kemény fenyíték alatt megparancsolja minden rendnek, oly kész állapottal legyenek mind éjjel-nappal, hogy valamely órában kívántatik, mindjárt indulhassanak az haza szolgálatjára és magok oltalmára.”²

Apaffy Mihály.

Az önálló fejedelemség bukása.

Ez alatt Ali basa nagy sereggel ütött be Erdélybe. A még készületlen fejedelem visszavonult, hogy Montecuccoli hadaival egyesüljön. Kolozsvár tájékán vette hírül, hogy az akadály nélkül előnyomuló Ali, a török bosszu miatt Keménytől elpártoló nemesekkel Apaffy Mihályt választatta meg Erdély fejedelmévé.

1. Szilágyi Sándor: Erdélyország története, II. 291. l.

2. Székely Oklevéltár VI. 231.

Itt érte az a hír is, hogy a hozzá hűséges csikiakat keményen megbüntette a basa.

Gyergyó szerencsésen elkerüli e dűlást, amely Csikot rettenetesen megviselte. Benkő József és Losteiner szerint,²⁶ templomot égettek porrá a törökök és tatárok, s irtózatos vérfürdő után töméntelen székely került rabláncra.

Erdély rettenetes feldúlása után Ali basa elhagyta az országot, de előbb gondoskodott az új fejedelem védelméről is. Kisebb csapatot hagyott hátra Apaffy segítségére s kilátásba helyezett egy nagyobb segédhadat is, ha Kemény netalán megtámadná. Az új fejedelem egyezkedni próbált Keménnyel s teljes amnesztiát ígért a Kemény híveinek is, ha a fegyvert leteszik. Voltak ugyan „valakik hatalmas törökcsászár kegyelmességéhez és fényes köntöséhez raguszkodának”^{1.} s elpártoltak, de Kemény a német segítségben még mindig bizva s hűséges székelyeire támaszkodva nem egyezkedett, sőt elhatározta, hogy egy elszánt kockázattal dűlőre juttatja a fejedelemség ügyét. A székelységben bizhatott, mert amint Szilágyi János Apaffynak a székelyek állásfoglalásáról referál, a székelyek között siralmasan áll az Apaffy ügye: „Nem igen merem szemelött hordozni kegyelmes uramnak ezt az kevés hadát, mivel *Háromszékről, Udvarhelyszékből, Csikból és Gyergyóból* másfél száz lovas felett nincsen, az is az rossz lovassa, az többi kegyelmes uram mind visszaszökött.”^{2.}

Ha a török idején nem küld segítséget, valószínű, hogy Apaffy is a Bacsay sorsára jut. De Ali basa nem feledkezett meg ígéretéről s Kucsuk épen a kellő időben érkezett meg. Kemény, kit a bécsi udvar cserben hagyott, a tulnyomó erő ellenében 1662. jan. 23-án Nagyszöllős mellett nem csak a csatát veszítette el, de életét is. Az a hadsereg pedig, amelynek segítségét azzal az érveléssel tagadta meg Montecuccoli Keménytől, hogy „nem fogja kockáztatni ő felsége seregét, melytől a keresztény világ üdve függ”^{3.} — tétlenül nézte végig, hogy a török akarat mint lesz urrá Erdély fölött.

A nagyszöllösi csata után levelet ír „tekintetes és nagyságos” Kucsuk a még mindig forrongó Gyergyónak:^{4.} „Mindenek, alsó és felső rendek, kiesintől fogván nagyig, minden személyválo-

1. Szilágyi Sándor: Erdélyország története, II. 301. 1.

2. Székely Oklevéltár: VI. 248. 1.

3. Szilágyi Sándor: Erdélyország története, II. 301. 1.

4. Székely Oklevéltár VI. 266. 1.

gatás nélkül jó reménységgel legyetek, kik ott Csik, Gyergyó és Kászon székben vagytok, hogyha mindjárt az méltóságos fejedelemnek, Apaffy Mihály uramnak fejet hajtatok s melléje kijöttök, hatalmas császárunk köntösséhez ragaszkodtok (igy): eddég való escelekedetekért senkinek személyében, vagy javaiban sem töllem, sem hatalmas császár vitézítől semmi bántások (igy!) és károsítások nem léssen; esküszöm az élő Istenre, az ki az mennyet, földet teremptette (!) és hatalmas császár áldott fejére, hogy ennek az esküvésemnek megál-ója s megtartója leszek és kötelezem is arra magamot, melyről adtam és küldtem nektek ezt az én igaz hitem szerint való kezem írását, peccs-temmel megerősített erős hitlevelemet. De ha megis tovább eddig vakmerőségekben megmaradtok és Erdély országának három nemzetből álló minden rendeitől választott és győzhetetlen császárunktól is megerősített fejedelmi Apafi Mihály ellen rugódoztok, (!) hatalmas, győzhetetlen császárunk fényes hadait reátok fordítom és mind nagyokat, kicsinyeket fegyvernek élire hányatom, elraboltatom, tüzzel, vassal rajtatok leszek és minden jóvaitokat elpusztítom. Isten hozzon titeket jó útra.“

A fenyegető levélnek lett is foganatja, mert amint Daczó János Apaffyt már néhány nap mulva értesíti: „igen megindult már az bolha bennek“; azaz „érezvén a sáfrány illatját, mind igaz hivei már Nagyságodnak.“^{1.}

Az Apaffy válasza már azt is büszkén jelenti, hogy: „Lázár István levelet irt nekünk.“^{2.} A fejedelem megbocsát Lázárnak, ki visszavonultan éldegél szárhegyi kastélyában. 1665-ben Szárhegyre Ferenc-rendi szerzeteseket telepít s nekik templom és zárda építésére telket adományoz. Valószínű, hogy e tettével Gyergyó gyenge közoktatása ügyét kívánta szolgálni.

Később, 1677-ben Béli Pálnak az Apaffy ellen irányuló mozgalmában is résztvesz a nyugtalan vérű primor s vele együtt Gyergyó is. A fejedelemhez intézett levelükben ugyan tiltakozik Csik-, Gyergyó- és Kászonszék a vád ellen: „Mi is sem Ngd méltóságos személye és a haza közönséges jova ellen magunkat semmiben nem elegyítettük“^{3.} — mégis valószínű, hogy csak az Achmed aga fenyegetése^{4.} tartja vissza őket a nyílt lázadástól. Így csak Lázár István lett a halva született „székely

1. Székely Oklevéltár: VI. 269. 1.

2. Székely Oklevéltár VI. 270. 1.

3. Székely Oklevéltár: VI. 376. 1.

4. Székely Oklevéltár VI. 381. 1.

püspök" áldozata; ugyanis Apaffy elfogatja s a fogarasi vár börtönébe zárátja, ahonnan élve nem is szabadult.

Könyörögő levelet irt az okos és nagylelkű fejedelemszozonynak, Bornemissza Annának: „Könyörögván nagy remén-séggel Nacságodnak, mint kegyelmes asszonyomnak, méltóztas-sék természeti szánakozó kegyességét méltatlan alázatos szol-gájához annyiban is terjeszteni, hogy az mű kegyelmes urunk előtt ez mostani szomoru rabságomból való szabadulásom felől méltóztassék törekedni.“¹ A jóságos fejedelemné szive megin-dult kérésén, rá is jegyezte folyamodványára, hogy „örömet szólok uram ő kegyelmének kegyelmed mellett,“² de a hatalmas közbenjárónál gyorsabban járt a halál.

A következő évtized mozgalmi elkerülik Gyergyót. Kozlosvári Juhos György, Debreczeni János, Kovács György és Mester János arra is ráérnek, hogy arany és ezüst után kutas-sanak a Gyergyói havasokban.³ Nagyobb emóciót a Thököli beütése és az ennek nyomán járó tatár dűlás okoz 1690-ben, amely elől az erdőkbe menekül a gyergyói nép,⁴ de ezek el-multával s az Apaffy halálával a hanyatlásnak, a német szol-gaságnak ideje kezdődik, a mely szomoru teljesedésbe hozza a szorongatott erdélyi sohaját: „*Jó refugium Erdély, de ha mi kiszorulunk Erdélyből, vajjon melyik nemzet fogad be ben-nünket?*“⁵

* * *

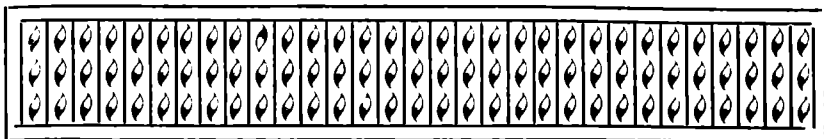
Mielőtt e kor történetét befejezném, néhány sort akarok külön szentelni annak a történeti mozzanatnak, amely különö-sen Gyergyó belélete és jövője kialakulására gyakorolt nagy ha-tást. — Az Apaffy fejedelem uralkodása idején ugyanis egészen új, idegen betelepülőkkel szaporodik Gyergyó lakossága, kik a gyergyói iparnak és kereskedésnek fellendítőivé s rövid idő alatt nyelvben és érzésben magyarokká lettek. Ezek a betele-pülők az örmények.

1.) Székely Oklevéltár: VI. 288. l.

2.) Székely Oklevéltár: VI. 396. l.

3.) Székely Oklevéltár: VI. 417. l.

5.) Szilágyi Sándor: Erdélyország története, II. 328. l.

VI.

Az örmény település.

Az Erdélybe való település előtt körülbelül kétszázötven esztendőn át szomszédjai voltak az örmények Gyergyónak. Moldvában Foksán, Tekues, Berlád, Hokná, Román, Jassy és Botosan¹ nevű városokban laktak.² E régebbi lakóhelyük magyarázza meg azt, hogy nem egy tősgyökeres örmény családnak oláh hangzású és jelentésű a családneve.³

Miután foglalkozásuk a kereskedés, különösen a marhakereskedés volt, valószínű, hogy a baromtenyésztő székelyekkel már jóval betelepedésük előtt érintkezésben voltak a piricskei (ma békási) szoroson át.

1654-ben telepszik le Gyergyóban Hörez Azbej és testvére, Vártig.⁴ Ezek a legelső települők. Miután a szék és a székelység szívesen látta a békés, derék családot, utánna jöttek többen, annál is szívesebben, mert Moldvába is a kényszerűség kergette és tartotta az elárvult népet. Tipikus városalkotó faj ez, miután életmódja is a csendes városi élethez köti. De már értekezésem eddigi folyamán is tapasztalhattuk, hogy Moldva sehogyszem kedvezhetett már fekvésénél és politikai szereplésénél fogva sem a békének, ami pedig a kereskedelmi fejlődés alaptényezője és

1. Bzenszky R. 1690. Syllog. Trausild. Eect. XVII.

2. A Bocsáneci családnév e város nevéből eredt.

3. Pl. Dobribán, Patruban, Kapdebo stb.

4. A gyergyószentmiklósi örmény pleb. levéltár. Theodorovics Simon feljegyzései 1734-ben.

elengedhetetlen feltétele. Az igaz ugyan, hogy Erdély is épen e település korában éli a legzavarosabb, legvéresebb napokat, de épen ebből a tényből gondolhatunk önkénytelenül arra, hogy mennyit szenvedhetett e különben türelmes nép Moldvában, hogy Erdélyt az ígért földjének nézte.

Igy történik meg, hogy a moldvai folytonos zavaroktól, a tatár és kozák szomszédságtól méltán tartó örménység felkerekedett és a piricskei szoroson át Gyergyóba jött. Ez történt 1669-ben.

Apaffy fejedelemhez követeket küldtek azzal a kéréssel, hogy amíg a moldvai zavarok elmúlnak, engedje meg nekik a Gyergyóban való ideiglenes tartózkodást. Apaffy Mihály, de különösen nagyeszű kancellárja, Teleki Mihály szívesen teljesítette a kérést. Az örmények tehát két évig mindnyájan itt laktak Gyergyóban.

Majd amikor helyreállt a tartósnak ígérkezett Moldvában a béke, aktuálissá lett az örménység között az állandó otthon kérdésének elintézése. Ez a nehéz kérdés két pártra bontotta az összetartó népet: a kisebbikkel a régi otthon utáni vágy elfeledtette a szenvedést, visszavágyott, vissza is ment Moldvába; a nagyobb előtt ugy látszik súlyosabb volt a megpróbáltatás, mint az elhagyott tűzhely emléke, mert ez elhatározta, hogy engedélyt kér Apaffytól az állandó letelepedésre. A fejedelem szívesen fogadta az örmény küldöttséget és örvendve a hasznavehető, értelmes kereskedő és iparos elemnek, örömmel adta meg az engedélyt. Erre az örménység szétoszlott és letelepedett Szentmiklóson, Szépvízen, Beszterczén, Görgényben, Petelén, Ebesfalván és Gyulafehérváron.¹ Minász püspökük Beszterczén telepedett le.

Betelepedésük idején ortodoxok voltak az örmények, de a pápa legelső felszólítására unitáltak a katolikus egyházzal. A gyergyószentmiklósi örménységnek kezdetben nem volt sem papja, sem temploma. Kápolnát 1680-ban bocsájt rendelkezésükre Ferenczi György püspökhelyettes, amelyet szentmiklósi plébános korában maga építtetett; papot pedig Róma szentelt, megengedvén, hogy amennyiben nem árt a katolikus vallás lényegének, örmény nyelven és lithurgikus szokások mellett tartassák istentiszteleteiket.

1. Lukácsi Kristóf: *História Armenorum Transs.*, 16. l.

Apaffy Mihály 1680. okt. 26-án kelt oklevelében szabad kereskedést biztosít nekik. „Beesületes hiveinknek a kereskedő örményeknek birodalmunkban mindenütt, minden városokban, falukban és akármely helyeken is minden sokadalmakban és vásárokon szabados kereskedésük legyen.“ II. Apaffy Mihály pedig kiváltságokkal ruházta fel az „örmény compagniót.“

Az örménység Szentmiklóson is külön bírót és esküdtest választ.¹ Ezeknek hivatali felelőse az Ebesfalván székelő főbíró volt. Egyébként közigazgatásuk a szék hatáskörébe tartozott.

Az így letelepedett örmények üzletet nyitottak, ipariüzéshez fogtak,² mások pedig marhakereskedéssel, vagy fakereskedéssel foglalkoztak. A tutajozást ugyan előszeretettel üzték a gyergyói székelyek már régebben is,³ de tagadhatatlan, hogy annak nagyobb lendületet az élelmes örménység adott. Betelepedésük után még nagyobb buzgalommal láttak a marhakereskedés után: „Marhákkal különösen a gyergyószentmiklósiak s azok közül inkább az örmények, évenként Moldovából többek megjegyzései szerint 40,000 ökröket, 10,000 lovakot, 300,000 juhokat is kihajtottak Magyarországra Bécs felé.“ Tehát eleinte az örmény kereskedő minden figyelme a külkereskedés felé irányult.

Társadalmi életük is virágzott. Már 1726-ban a gyergyószentmiklósi örmény lakosságnak „Szent-István Egylet“-e, „Szent Háromság“-ról nevezett legényegylete, „Nagyboldogasszonyról“ nevezett timártársulata van.⁴

Az örménység érdeme, hogy Gyergyószentmiklós nemcsak a múltban, hanem a jelenben is Csikvármegyének a kereskedelem és ipar szempontjából a legjelentékenyebb helysége. Az ő érdemük, hogy Gyergyószentmiklósnak virágzó kereskedelme van már akkor, amikor Csikszereda még a kereskedelem hiányáról panaszodik.

Megszeretik új lakhelyüket, a második nemzedék már többször és jobban beszél magyarul, mint örményül. A békeszerető örmény kereskedő kezdetben irtózik a fegyvertől, de azért szolgálja szűkebb hazája ügyét a háboruban is, úgy, ahogyan tudja. Az „Extraordinariae Sedium Siculicalium Csik Gyergyó et Kásson expensae die 1. Maii Anni 1697. usque ad diem ultimum

1. A gyergyószentmiklósi városi levéltár.

2. Különösen mint timárok tüntek ki.

3. Székely Oklevéltár: IV. 285. l.

4. Örmény pleb. levéltár Gyergyószentmiklóson. Theodorovics Simon feljegyzései.

Julii Anni 1698.¹ tótelei-között szerepel a következő is:² „Item: a die scripta praetitulati anni 1697. usque 21. Julii anni 1698. Molduvában Jászvásárra, Borsladra, Foksánban, Galatzra és éppen Szucsákig járó postáknak és örmény kémeknek, kik mind szüntelen jöttek mentek, fizettünk diversis vicibus f. Hung.³ 275.“

A betelepülő örménység érdemeinek igazságos értékelése alapján szükségtelennek látszik feltenni azt a kérdést, hogy milyen volt a viszony a betelepülők és a székelyek között; hiszen a székelység nem tiltakozott a jövevények befogadása miatt. A Székely Oklevéltárban egyetlen adat sincs arra, hogy a gyergyóiak panaszolkodtak volna az örménységre, pedig, ha lett volna okuk rá, bizonyára nem mulasztották volna el. Ebből arra lehet következtetni, hogy kezdetben nem volt rossz viszonyban a székelység az örményekkel.

S mégis azt látjuk, hogy a fejedelemség bukása után, a gubernium korában alig mulik el néhány évtized, már mint ellenség áll szemben egymással az „örmény compagnia“ és a szék. Csipkelődés, bosszantás előzi meg a már-már komolyra forduló gyűlölködést. Se szeri, se száma az örménység panaszának. „Nemes Gyergyószékbe telepedett örmény Compagnia Birája, Esküttei és Vénei“ panasszal fordulnak 1733-ban gróf Haller János gubernatorhoz.⁴ Elpanaszolják, hogy a szék megtiltotta a kutatást, a templomépítést, sőt, hogy 8 óra előtt a piacra menjenek, holott „az előtt mindenféle ember, még az Czigány is szabadon vásárol, tsak az Örménység arceáltatik.“ Nagyon el lehettek keseredve, mert panaszuk végén azt írják, hogy készek elhagyni Gyergyót, ha a szék házaikat megveszi.

Ez utóbbi fenyegetés beváltására nem kerül a sor, mert Haller a 8 óra előtti vásárlást kivéve orvosolja sérelmeiket: kutat áshatnak, templomot építhetnek.

Miután az bizonyos, hogy a székelység a kutatás és templomépítés eltiltásával az állandó letelepedésben akarta megakadályozni az örményeket; önkénytelenül merül fel az a kérdés, hogy mi az oka ennek a mélységes gyűlölködésnek, amelyből még az utókornak, sőt sajnos, a jelennek is jutott?

Igazságos és elfogulatlan ítéletre törekszem!

1. Csik, Gyergyó és Kászon székely székrek renokivüli kiadásai 1697. máf. 1-től 1698. júliusáig.

2. Bonkó Károly: Csik, Gyergyó és Kászon leírások. Általános 77. lap.

3. Magyar forint.

4. Gyergyószentmiklós város levéltára.

A gyűlölködés felkeltésében és szításában hibás mindakettő: a székely és az örmény egyaránt; annak állandósításában pedig egy olyan nagy gyarlóság, amely már nem egy embernek s nem egy nemzetnek okozta vesztét: a téves általánosítás.

Mennyiben okai az örmények e gyűlölködésnek?

A szék megtiltja az örménységnek, hogy reggel 8 óra előtt heti vásár alkalmával a piacra menjen!

Milyen kicsinyes dolognak látszik, sok ember előtt érthetetlen ez az eljárás, pedig milyen hatalmas vád rejlik e határozatban! Magyarázata ez:

Az örmény kezdetben a szék, tehát az ország produktumát értékesítette a külföldi piacon, a magyar külkereskedelemnek volt ebben az időben szinte egyedüli munkása. A székelyek nemcsak nem gátolják, de elősegítik törekvéseiben az örménységet még akkor is, amikor még nem volt magyar honos, tehát nem hazai földről, hanem Moldvából jött be, hogy a marhát, majd a fát itt megvásárolva külföldön értékesítse.

A betelepülők másik része üzletet nyitott s olyan cikkekkel látta el a gyergyói piacot, amelyet Gyergyó nem termelt s így nélkülözött. — Nem is akadályozza őket foglalkozásukban a szék, sőt telekvásárlás és házépítés engedélyével édesgeti őket arra, hogy állandó lakócai legyenek Gyergyónak.

Sajnos ez a kölcsönös megbecsülés csak addig tart, amíg kihal a beköltöző s helyébe áll a fiatal nemzedék. A fiatal nemzedék egy része, amely becsülettel, tisztességgel szerzett vagyont örököl apáitól, már unta a külkereskedelem viszontagságait, rizikóját, annál is inkább, mert a közlekedés eszközei hiányosak, silányak s maga a közlekedés bizonytalan az elhanyagolt közigazgatás miatt. Többen arra adták a fejüket, hogy belföldi portékájukat, gyakran a jelen piacának termékeit — az élelmi cikkek és a napi fogyasztás szükségleteit is beleértve — korán összevásárolva nyereséggel, könnyen szerzett haszonnal adják el a kereskedés csinjaiban járatlan székely fogyasztónak. Így gyakran megtörténhetett, hogy a székely saját földje terményeit, produktumait kénytelen megvásárolni a nem termelő másodkézből, tehát jóval drágábban.

Könnyen megérthető, hogy a nem épen tisztességes kereskedés e fogásai feledtetik lassankint a székelységgel a jóviszonyt s elvetik a magvát a gyűlölködésnek, a visszavonásnak s okozói lesznek sok-sok kellemetlenségnek, amit akár a székely okozott

az örménynek, akár az örmény a székelynek; a széknek, a jó egyetértésnek s az eljövendő nemzedéknek mindenképen kára volt abból. A szék annyira ragaszkodott e határozathoz; t. i. hogy 8 óra előtt az örmény ne mehessen a piacra, tehát csak akkor, mikor a székelység már bevásárolt — hogy azt maga Haller gróf sem másítja meg: „A mi a N. Szék fakultálya, azt én magamtól el nem ronthatom.”¹

De megtaláljuk a gyűlölködés okát a székelységben is:

Az a nép, amely karddal szerez hazát és harci érdemekkel kiváltságokat, nem tudta magával egyenrangúnak tekinteni a hazátlan kereskedő népet, tehát nem is annyira a barátság és lovagiasság, mint inkább a jóindulat és a hasznosság tudatolása nyilvánul meg a székelységnél, amikor a menekülőket befogadja.

Ez a kor, amely visszhangzik az ágyudörgéstől, a vagyonszerzésnek még csak azt a módját tudta értékelni etikailag, a melyet a kardot forgató kar eszközölt. A kereskedelmet s így annak munkásait sem becsülték annyira, amennyire a későbbi, a felvilágosodott korok becsülik. De ez a megkülönböztetés csak akkor válik bántóvá, amikor ahhoz a lappangó irigység is járul. Ez pedig a folytonos harcok miatt elszegényedett, gazdaságilag már régen tönkrement közszekely szívébe rögtön belopózott, mihelyt az örmény a foglalkozásával neki ártott. A nyomorgó székely irigységgel néz be a jómodu örmény udvarába, de a maga vigasztalására őseire és sebeire gondol s kiül szemére az a lenézés, az a mélységes bántó, bosszantó ócsárlás, amely a tönkrement mágnás szeméből szokott a meggazdagodott zsidó bankár felé villani.

Ezek az okok pedig utat nyitnak a téves általánosításnak. Az egyes eltévelyedéseért az egész örménységet teszi felelőssé és bántja a székely; a tisztességes kereskedésben is csalást lát, sőt általánosít a faj származásának a rovására. Ugyanis jönnek be az örménységgel, mint azok hajcsárai, cigányok is. Ezek a páriák, akiknek állatsorba menő dolguk volt Moldvában, örömet szöknek el kegyetlen földesuraiktól, hogy az örményeket átkísérjék Erdélybe. Sok közülök mesterséget tanul: kovács, üstfoltozó, szitagyártó lesz és letelepül. A bosszus székely rosszindulatulag ezekkel azonosítja a tisztavéri, minden faj kevercdestől irtózó örményt is.

1. Gyergyószentmiklós város oklevéltára.

És ez a balga hit, ez a lappangó gyűlölködés nem tűnt el teljesen a közszékelység felfogásából ma sem, amikor hál' Istennek már csak a templomban szólal meg apái nyelvén az örmény, s oka ennek nemcsak a székely, aki „cigánynak,“ hanem az az örmény is, aki „paraszt“-nak szidja a székelyt.

Mi magyarok és örménymagyarok, akik egyformán akarjuk szeretni azt a földet, amelyhez apáink pora köt, könnyen szakíthatunk a mult tévedéseivel, ha az örmény arra gondol, hogy a „fehérharisnyás“ székely ősei akkor tettek jót az ő őseivel, amikor a hontalannak hazát adtak — s a székely nem feledi el, hogy az örménység ezt a jót akkor viszonzta, amikor a magyar társtalan volt, amikor együtt halt meg az örmény a székellyel a magyar, a közös szabadságért.

A GUBERNIUM KORA.

VII.

A kuruc világ Gyergyóban.

XVII. század végén a nemzeti fejedelemség bukása után a Habsburgok jogára alá kerül Erdély is, de nincs köszönet benne, mert ennek az uralomnak ugyanazon tünetei kezdtek mutatkozni itt is, mint a Királyhágón túl, sőt csakhamar odafajult a közállapot egészen. Idegen kormányzás alatt idegen zsoldosok féktelenkednek, zsarolják a népet.

A Leopoldi diploma ugyan minden szépet és jót megígér, mégis a gyulafehérvári országgyűlés már 1698. ápr. 18-án végzést kénytelen hozni a katonák és polgárok kölcsönös magatartásáról. Ennek dacára Gyergyószékből már jön a panasz, hogy ott bizonyos „Szamarácsi“ (Szadmaranczky) 163 emberből álló kompániájával 2 hétig élőködött.¹

A kormánynak több, jóakaratot eláruló rendelete tiltja a katonaságot a papság házaiba és a nemesi udvarházakba való elszállásolástól, a telhetetlenkedéstől és kapzsiságtól s inti, hogy az amugy is elszegényedett népet ne terheljék még inkább.²

Ennek dacára folyt tovább a rendetlenkedés, zsarolás. Még a közmunkák összeírásába is belopózik a panasz: „Patej főstrázsamester companiája bejövén ezt Szt.-Anna asszony napig tartotta Szárhegy, Ditró és Remete.”³

1. Székely Oklevéltár: VII.

2. Székely Oklevéltár: VII. 2. 1.

3. Székely Oklevéltár: VII. 95. 1.

Hallatlan brutálításokról beszélnek a „Gyergyai querellák”¹. „Gyergyó-Szent-Miklóson az Steinvil regimentiből commenderozván egy lejkmány”² (kinek egy szeme vagy) a piacon egy öreg örménynek az ebei rátámadtak az lejkmány ebeire, szokások szerént egymást mardosták, ezért magát azon öreg örményt és az fiát erősen megverte, melyért praetendál flor. 40, mivel mesterember lévén, azoltától fogva nem dolgozhatott, mivel az karja soha jó nem leszen miatta.”

A magántulajdon, ugy az ingó, mint az ingatlan — nincs tőlük biztonságban, s ha a gazda elrabolt tulajdonáért szót mert emelni, még el is verték.³

Robotra kényszerítik, kinozzák a lakosságot s ha kára támad, nincs aki megtérítse. „Hasonlóképen Gyergyó-Szent-Miklós az passus töviben az szüntelen való strázsáló németekkel terheltetik, mely passusra az nagy hegyekre télben szénát, nyárban füet kell hordani szünetlen oly kénnal, hogy csak üressen is alig mehetnek a nagy hegyre marhával.”⁴

Ilyen körülmények között találja Gyergyót a II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.

Lengyelország felől lobogók szállanak az északi szél szárnyán, „Pro Deo et libertate” a felirat rajtuk. Délceg férfi nyomán piros virág nyilik, a honszerelem csodaszép virága. Tárogatók szava nem panaszol, harcra tüzel. Csodaszép korszak kezdődik, amelynek éledésén, folyamán örömkönnel a szemében néz a jövő reménységeire a magyar s a melynek az elmulása is olyan szomoruan, gyászosan szép, mint egy csendes novemberi alkonyat; szines, mint a platán lehulló levele.

1703. végén Csikkal egyidőben Gyergyó is fegyvert fog a szabadság védelmére. Graven ezredes vasmarokkal igyekszik elnyomni a felkelést. Statárialis rendszabályokat hoz be, de nem bir a lelkes székelységgel: „Értettem, hogy kegyelmetek mind az haza szabadságát, mind az magyar nemzethez való jó kívánóságát, ugy az mü kegyelmes urunk ő nga mélt. fejedelem Felsővadászi Rákóczi Ferencz urunk ő nga méltóságát előttök viselvé, még az fegyvert le nem tette, melyet kegyelmetek igen jól cselekedett.”⁵ Így örvendez Thoroczkai István uram a csikiak és gyergyóiak magatartásán.

1. Székely Oklevéltár: VII. 109. l.

2. Lieutenant = hadnagy.

3. Székely Oklevéltár: VII. 69. l.

4. Székely Oklevéltár: VII. 116. l.

5. Székely Oklevéltár: VII. 122. l.

A kuruc szabadságharc kezdetén gróf Lázár Ferenc, aki 1702-ben kap Lipóttól grófi címet — a császár hűségén van, sőt amikor látja, hogy Gyergyószék is kibontja a Rákóczi-lobogót, nehogy gyanuba essék — a piriesskei szoroson át Kantakuzén Illés balcesti birtokára, Moldvába menekül. De Gyergyó lelkesedése az ő szívéet is megdobogtatja: hazajön s Rákóczi zászlója alatt honfitársai élére áll. Rákóczi esiki főkapitányává teszi s mint ilyen vesz részt az 1707-iki marosvásárhelyi fejedelmválasztó gyűlésen.

1708-ban gróf Rabutin, az erdélyi császári csapatok vezére sereget küld Acton vezérlete alatt Gyergyóba.

A gyergyóiak legendás hőse e harcban Both András alkirálybíró. Valóságos mondakör képződött személye körül s nevét még ma is áhitattal, megilletődéssel említi a gyergyói nép. Természetesen nehéz dolog a történeti igazságot ilyenformán kihámozni, annyit azonban bizonyossággal mondhatunk róla, hogy ő volt az, aki Gyergyót az Acton labanc hada ellen védelmezte s védelmében a Gréces tetőn hősi halált halt. Várkastélya Gyergyószentmiklós északkeleti határán egy alacsony hegyen épült; fundamentumának maradványairól e helyet ma is Both várának nevezi a gyergyói

Az elvesztett grécesi csata után Lázár Ferenc Moldvába menekül s csak akkor jön vissza, mikor a szathmári békekötés után a felesége közbenjárása révén amnesztiát kap.

Távolléte alatt Gyergyót tüzzel-vassal pusztítják Acton hadai; a szárhegyi kastélyt is felégetik. A székely néppel olyan kegyetlenül bánik a labanc vezér, hogy még a császárpárti Cserey Mihály is, akit a Lázár Ferenc helyébe főkirálybíróknak tett meg a „generál”¹. — megsokalja: „Mintha nem a császár országa lenne Erdély, hanem vagy a töröké, vagy a francia királyé.”²

Az Acton támadása után Gyergyó megszabadul a háboru zavaraitól; hanyatlóban már a Rákóczi szerencsecsillaga, de ehelyett rázudul az elemi csapások egész serege. Az 1708. évi háboru után olyan irtózatoss pestis dühöng, hogy áldozatul esik a lakósság fele. „A gyergyói dolgon (a pestisen!) szívem szerint búsulok. Jól végire kell menni azon dolognak, talán nem játszodnak az Istennel, ha ugyan recrudescalt ott a pestis, (melyet

1. Rabutin.

2. Csoroy M.: Hist. 390. 1.

isten szent fiáért távoztasson!) onnan kijárni nem lehet, sőt Udvarhelyszék felől is szoros vigyázással legyen ketek, mert a mely falukban ide ki azon isten itéleti szállott, majd ember sem maradt azon helyekben“ — írja Kászoni János uram.¹ Orvost is küld a kormány Joannes Carolus Lamper személyében.²

Nem csoda hát, ha Gyergyó belefáradva ennyi bajba, fásult közönnyel nézi a daliás időknek a majtényi sikon lejátszódó utolsó jelenetét s a nagy fejedelem szomorú sorsát.

1. Kászoni János erdélyi kancellár. Székely Oklevéltár VII. 145. l.
2. Székely Oklevéltár: VII. 141. l.

VIII.

1711—1763.

lezajlott szabadságharc után ismét visszaáll a régi rendszer. Ujra kezdődik a régi szomorúság, a melybe változást csak a szárazság, egy-egy nagy éhínség, belzavarok, stb. hoz. Ismét felhangzanak a panaszok az elszállásolt katonák¹ rendzavarása miatt.

1716-ban éri Gyergyót az utolsó tatárbeütés. A tatárokat véres fejvel veri vissza, de a következő évben fellépő pestis még az előbbinél is több áldozatot szed. Egykoru táblázat szerint² Gyergyó lakosságának majdnem fele elpusztul:

	Meghalt	Életben maradt
Szent-Miklós	713	904.
Szárhegy	364	673.
Alfalu	390	1002.
Ditró	668	930.
Ujfalu	474	480.

E szomorú időket a már említett Kantakuzén Illés arra használja fel, hogy Gyergyó határait megcsonkítsa. El akarja tulajdonítani Tölgyes és Holló havasokat. De Szentmiklós, mely községnek közös birtoka e két havas — nem engedi jussát. Per keletkezik. A gubernium biztosokat küld ki, akik jegyzőkönyvet

1. Székely Oklevéltár : VII. 153. 1.

2. Székely Oklevéltár : VII. 233. 1.

vesznek fel a vallott tanuságtételekről.¹ Noha Gyergyó határait nem volt nehéz megállapítani, mert nyugaton a Hargita,² keleten a Kárpátok gerince, délen a Gréces és északon a Kelemen havas határolta — a bizottság nem ért célt még Kantakuzén halála után Rakovicza vajdával szemben sem, ki barátságos hangu levélben³ ugyan mindent a gostinárokra⁴ hárit, de a szultánra hivatkozva nem egyezik bele a havasok visszacsatolásába, úgy, hogy az csak II. József idejében az ugynevezett revindikálás alkalmával kerül vissza Gyergyó birtokába.

Ebben az időben fedezik fe a borszéki fürdőt is, bár vízének gyógyászati bece állítólag 1765. után kezd ismeretessé válni.

1734-ben hire jár, hogy a tatár betörésre készül. A hír valótlannak bizonyul, de azért óvatosságból mégis eltorlaszoltatják a határon fekvő székek s így Gyergyó szorosait is; számbaveszik a katonaköteleseket⁵ — de különben esendes, zavartalan minden, míg a határőrség szervezése s a Siculicidium fel nem zavarja a kedélyeket.

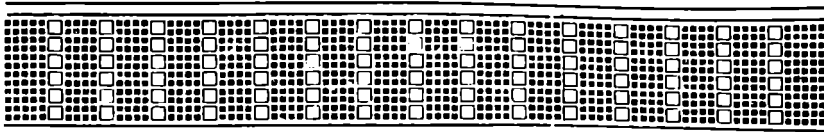
1. Gyergyószentmiklós város levéltára.

2. Régen Toplica (Maroshévíz) is Gyergyóhoz tartozott. Valószínűleg marosszéki birtokosai csatoltatták Marosszékhez.

3. Gyergyószentmiklós levéltára.

4. Adószedők.

5. Székely Oklevéltár: VII. 376. 1.

IX.

Az oláh település.

Szándékosan hagytam e kor, a gubernium kora idejére az oláh betelepülés tárgyalását, mert Gyergyó oláh telepei Vasláb kivételével mind a XVII. század végén és a XVIII. század elején keletkeztek.

Feladatomon kívül eső dolognak tartom azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy az oláhok honnan származnak, hogyan kerültek Erdély földjére. Nem is vagyok illetékes arra, hogy beleszóljak abba a hatalmas s már jó ideje s egyre szenvedélyesebben folyó vitába, amely arról szól hangosan, suttog alattomban, hogy azoknak van-e igazuk, akik a magyar államesszme integritását védik, a magyar foglalás elsőbbségét vallják a történelmi meggyőződés erejével; vagy azoknak, akik esőkönyös szenvedéllyel, sőt rosszhiszemű számításból hangos árulkodással, titkos aknamunkával akarják visszahódítani azt, amit annak idején, ha még az övök is lett volna, sem az örökölt római műveltség fölnyével, sem a római államfenntartás tudásával, de még a kard élével sem tudtak az erős, egészséges, államalkotó képességgel rendelkező „keleti barbárra!” szemben megvédelmezni.

Azt sem akarom, hogy szerény munkám legyen az emelvénye egy eddig még ismeretlen, szegény rajongónak arra, hogy azon mint hirhedt, gazdag mártir mutatkozzék be; vagy egy már ismeretes „nemzeti szenvedő”-nek, hogy újabb kétes fényű nimbusszal övezze a „román nemzeti eszmék” védelmében di-

esdőült fejét. Én csak arra törekszem e néhány sorral, hogy gyergyói oláh polgártársaimnak, akiknek tisztán látó szemét még nem fátyolozta el a délről küldött mákony — legyen egy-két ellenvetésük a kisértés óráiban azokkal szemben, akik „terra incognitának,” törekvésük szempontjából a mult jótékony homályával borított területnek tartják Gyergyó földjét.

* * *

„Mint kis felhőfoltok a kék égen — mondja Hunfalvy¹. — úgy jelennek meg a oláhok gyöngye nyomai 1239-ig Erdélyben.“ És Hunfalvyt még nem cáfolta meg senki!

A gyergyói oláh település keletről, Moldvából indul. De hogyan kerülnek Moldvába az oláhok?

1334. év végén Károly Róbert magyar király hadat indit Szerbia ellen. E háboru folyamán történik, hogy „az Ibar mentén lakó vajda (oláh) Mikolafia Bogdán, hajlandónak nyilatkozott népével együtt a magyar királyhoz átállani. I. Károlynak a hazánk keleti részét még mindig fenyegető és a mai Bukovinát és Moldvát kezükben tartó tatárok ellen szüksége volt ilyen, hegyőrségi szolgálatot végző népre. Elfogadta tehát Bogdán ajánlatát és áttelepítette őt népestül együtt Máramaros déli részébe, de a pásztornépnek sehogysem elég a legelő. Mikor tehát a székelyek 1346-ban egészen kiverték a tatárokat Moldvából, a pestis pedig teljesen meggyengítette őket, Bogdán Máramarostól kivonult egyelőre csak a kis Moldva folyó völgyébe s ezzel alapját vetette meg a másik². román fejedelemségnek.“³ Így adja elő dr. Karácsenyi János. Más történet író, pl. Acsády⁴ szerint az oláhokat Kun László telepíti 1284-ben Máramarosba, a honnan a Nagy Lajos térítései elől menekül az oláh nép Moldvába. Hogy melyik történelmi felfogás az igazi, az mellékes; az, ami fontos, mindakettőből nyilvánvaló: t. i., hogy magyar király telepíti az oláhokat Máramarosba és innen jutnak Moldvába!

Moldvának akkor még Kumania volt a neve s lakói a kumok voltak, akik becsapásaikkal annyi gondot adtak a magyar királyoknak, különösen Szent Lászlónak s amint láttuk okai voltak a székely településnek is. Kumaniához jogot formáltak a magyar királyok. II. Endre „rex Cumaniae“-nek is címezi ma-

1. Die Rumänen und ihre Ansprüche. 1885.

2. Az egyik a Havasalföld, amely előbb keletkezett.

3. Karácsenyi dr. Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt. 1911.

4. Acsády Ignác: A magyar birodalom története.

gát, IV. Béla tényleg is kezdet tesz reá, de úgy látszik, hogy megunva a sok gondot, amit igényelt a megőrzése, lemondanak tényleges birtoklásáról. IV. László már csak mint „pars nostrae Transalpinæ“-t említi. — Később lengyel, majd török főnhatóság alá kerülnek.

Gyergyóban a XVI. században kezdenek mutatkozni itt-ott szórványosan. Állandó telepeik azonban még nincsenek, de nem is lehetnek. Nem lehetnek pedig már azért sem, mert a székely székek kiméretlen hangon tiltakoznak ez invázió ellen. Csik-, Gyergyó- és Kászonszék konstitúciói még 1650-ben is ilyen keményen rendelkeznek a jövevény oláhok ellen:¹ „17. Vándorló és gazda nélkül való oláhokot sem esztenán, sem pedig az pakulárok mellett ne tartsanak, ha kik azt cselekednék, megbüntetődjének.“

Még azt sem engedik meg, hogy az oláhok jobbágyokká legyenek:² „Az jövevény oláhok ha magukat jobbágyul adgyák, másnak is gonoszt cselekedve, megbüntetésekről.“

De ez a szigorúság idővel enyhül. Különösen a gyergyói székely nép szíve esik meg hazájából a nyomor, kizsárolás elől menekülő népségen. Pásztoroknak már régebb is alkalmazták őket, most már mint jobbágyok, majd mint zsellérek³ is kezdenek szerepelni. És az oláh szívesen lett a székelynek jobbágya, zsellére, hiszen aranyos volt ez is az otthonihoz képest. A székely is mind szívesebben alkalmazta, mert kisigényű, jámbor, hűséges cseléd volt.⁴

Ezek az első jobbágyok, zsellérek gyorsan elmagyarosodnak, úgy, hogy sok család van ma is Gyergyóban, amely büszkén mondja magát székelynek és az is szívvel-lélekkel, csak a neve mutat rá származására.

Ilyenformán a bevándorlás, jobban modva: beszivárgás egyre tart és egyre sűrűbben, tömegesebben. A XVII. század végén már elég szép számú oláh betelepülőről adnak számot. Különösen a hatalmas Lázár család fogadja szívesen a kisigényű, alázatos oláh zsellért és siet őket birtokaira kitelepíteni. Ilyen kitelepítésnek az eredménye Vasláb község, amely dacára annak, hogy valósággal szigetként övezik a székely falvak, még

1.) Székely Oklevéltár: VI. 191. l.

2.) Különösen mint molnárok.

4. A magyar államnak nincs ma sem panasza a köznépre.

ma is megtartotta ősei szokásait, nyelvét, ruházkodási módját. A vaslábiak a Lázár család zsellérei voltak.

A Gyergyó északi részein alakult oláh községek (Várhegy, Salamás, Holló, Tölgyes és Bélbor) a XVII. század végén; a határszéliek (Békás, Damunk, Zsedánpaták) a XVIII. század folyamán keletkeztek.

A fent elsorolt telepek keletkezésére és benépesedésére tiszta világot vet a már említett, 1714-ben kelt „vallatási jegyzőkönyv,” mely a vitás Tölgyes és Holló havasok visszaszerzése tárgyában kelt. A vallatás folyamán kihallgatnak minden rendű és rangu lakóst, aki tanuul jelentkezik, köztük oláh zselléreket is, akik különben mind Gyergyó mellett vallottak.

Axentie Jeremiás vallomása során azt mondja, hogy öt mint gyermeket hozta az apja Moldvából a havasokon át.

Kosztandi, Thuri Mihály¹ jobbágya azt mondja, hogy 36 évvel ezelőtt jött be Moldvából.

Gavril Dabila, Stephani Dabila és Vaezkán Tódor saját szavaik szerint még egy évvel ezelőtt Moldvában voltak . . stb.

Ilyen mederben foly az oláh település.

Moldvában nagy az adó, a fejedelmek valósággal zsarolják a népet. — „Moldvából, amint hallom feles oláhok feles marhákkal jöttek ki az adó elől a csiki havasokra” — írja a széknek 1709. július 28-án Kászoni János kancellár. Tömeges lehetett e betelepülés, mert fél, nehogy „az affélékből az mélt. moldovai vajdának resentiálása következhetnék.”² 1741. és 1744. között a Rakovitca vajda zsarolásai elől egyszerre körülbelül tizenötezer család hagyta el Moldvát.³

Milyen lehetett a betelepülő oláh sorsa Moldvában, ha Gyergyóban jól érzi magát, pedig „sokat böjtöl, nem eszik hús ételt, kenyeret sem eszik, csak málét”⁴.

A betelepülő oláhok orthodoxok voltak. Térítésüket még Báthory Zsigmond kezdi, de tömegesen csak I. Lipót idejében történik az unitálás.⁵ Ebben az időben lesz görög katolikus Vasláb is. A térítést nagy buzgalommal folytatta Mária Terézia, de hogy az kezdetben mekkora credmennyel járt, sokkal éke-

1. Gyergyóalfalvi gazdag primor.

2. Székely Oklevéltár: VII. 144. l.

3. Jancsó Benedek: Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája. — Századok. 1900. 149. l.

4. Székely Oklevéltár: VII. 259. l.

5. Szilágyi: Erdélyország története, II. 390. l.

sebben mondja el Rettegi uram az ő emlékirataiban.¹ „Nem hagyom ki azt is, mennyi munkával és fáradsággal sok esztendőktől fogva munkálkodott a catholicus clerus a felséges udvarral együtt, hogy az oláhok, kik eddig schismaticusoknak tartattanak, a catholica anyaszentegyházzal uniáltassanak, aminthogy *nomine* meg is lett, de se a clerus (kivéven kettőt-hármat) se az község ma sem tudja miből álljon az unio, mely szerint re ipsa csak az elébbeni tudatlanságban vannak.“ Mária Terézia mégis gondoskodik a papságról s amint Rettegi írja: „még a privatus possessorokéból is excindálni kellett, úgy hogy magam is sajnálom tőlök.“

Rettegi jól értesültségét bizonyítja az a rendelet is, amelyet a gubernium Csikszékhez intézett a Visarion kaluger által az unitált papok és hívek ellen fellázított oláhok lecsendesítésére.² „Isten tudja honnan bájött popáktól incitáltatván és a községet ad sacrilegos ausus animálván, sok helyeken elfoglalták, személyekhez is violenter hozzá nyultak stb.“ Sőt a Moldvába való visszatérésre buzdították az említett popák az oláhhakat. A kormány ezt katonai erővel is hajlandó lett volna megakadályozni,³ de erre nem volt szükség, mert a kiadott szigorú rendeletek hamar észretéritették a zendülőket.

A gyergyói oláhok ma már kevés kivétellel mind görög katólikusok, görög keleti egyházközség nincs is. De ezt az állapotot — meg vagyok róla győződve — nem e szigorú rendeletek eredményezték, hanem az, hogy az egész Gyergyó hithű katólikus lévén, az oláhok a környezethez simultak.

Az erdélyi oláh egyházak a fogarasi püspökséghez tartoztak. Mindenesetre különös, hogy a vaslábi templom oltárköve alatt talált ugynevezett „antemissen“ egész világosan látszik, hogy azt Száva moldvai püspök adta 1714-ben és nem a fogarasi, pedig minden egyházközségnek templomát illetékes püspöke szenteli fel.

Az „antemiss“ Campeanu Illés, gyergyószentmiklós gör. kat. esperes-plébános úr tulajdona s az ő szives engedelmével tekintettem meg.

Felirata ez:

(SZABA EPISZKOP ROMANESZK)
(VLEAT 7222.)

1. Történeti Közlöny. 1784. évf.

2. Székely Oklevéltár: VII. 433. l.

3. Székely Oklevéltár: VII. 436. l.

A 7222. szláv időszámítás szerint az adományozás idejének kelte, amelyből kivonva a bizáncit (5508.) megkapjuk a rendes keltet: 1714.

Hogy Vasláb csakugyan nem tartozott ebben az időben az erdélyi egyházkerülethez, bizonyítaná az is, hogy még az 1733-ban készített Klein-féle hitelesnek ismert statisztikában sincs nyoma.

Ebből azonban korántsem, sőt sehogysem lehet arra következtetni, hogy Vasláb s a határszálen lakó oláh pásztorecsaládok, az ugynevezett *Tinkák* és *Boták* egyházi vezetés, papküldés szempontjából tudva és hivatalosan is bármelyik moldvai püspökségnek alá lettek volna rendelve. Erre nézve nem bizonyíték sem a fent jelzett „antemiss,” sem a Klein-féle hitelesnek ismert statisztika.

Nem bizonyíték az, hogy a Klein féle statisztika, amely a fogarasi oláh püspökséghez tartozó oláh falvakat sorolja fel — nem említi fel Vaslábót, mert Klein bizonyára jól tudta, hogy Gyergyó és Moldva között állandó a pereskedés, huzalzkodás a határszéeli havasok miatt, amelyeket Moldva nagyobb szívóssággal, mint igazsággal akart megszerezni s így a magyar föld rovására terjeszkedni. Már pedig ebben az időben Gyergyóban a keleti határ mentén még csak Vasláb az egyedüli kialakult község, amelyre kivethette hálóját, s a jövőbeli sikeres operálás szempontjából alkalmas kilendülési pontnak tekinthetett a már akkor is lélekező oláh kontinuitás. Erős a gyanum, hogy épen ennek az ügynek akart Klein szolgálatot tenni azzal, hogy épen Vaslábót „felede” ki hitelesnek elismert statisztikájából.

Nem bizonyíték az „antemis” sem: t. i., hogy a moldvai püspök szentelte fel a vaslábi templomot. Sőt még az sem lenne bizonyíték, ha nemesak a templomot, de a papot is az szentelte volna fel, mert épen a XVII. század végén és a XVIII. század elején történik meg az, hogy nem egy esetben a *székely* község részére magyar embert is szentel fel római katólikus pappá a moldvai görög katólikus püspök.

Miért? — „Az áldozó Papok hiányok miatt.”¹

De miért épen a moldvai püspök, amikor az erdélyi lett volna az illetékes? — Fogaras sokkal messzebb volt Vaslábótól, mint Moldvától. Ezt a távolságot növelte a folytonos belső zavar, háboru, pestis s így nem lehet csodálkozni azon, hogy

1. Bonkó Károly: Csik, Gyergyó és Kászón leírások. 107. l.

magával a lényeggel is — amint mindjárt látni fogjuk — keveset törődő közvélemény nem helyezett nagy súlyt a formai hibára, amit a szentelő püspök moldvai illetékessége okozott. A főpásztortól elszigetelt katolikus székely közvéleménynek a papi hivatás lényegével sokszor igazán megdöbbenő nemtörődömsége készíteti a községet is arra, hogy „köztanácsból annakokáért elhatározták, hogy a megyében levő mestereket és kántorokat, kik magokat papságra elszánnák, elkülönítetve Feleségeiktől önkéntes elválasztással küldenék *Moldovában a Bakói Katolikus Püspökhöz a kitől felszenteltessenek papoknak*“¹.

Ha még a székely községek katolikus lakosságát sem tudta a hatóság az ilyen lehetetlen lépésektől idején visszatartani, mennyivel kevésbé tudta az oláhokat a magyar hatóság s talán akarta az oláh egyház vezetősége ellenőrizni, vagy éppen megakadályozni. Hiszen: „az oláhok hirtelen és változékony természetüknél fogva céltalanul barangolják be nemcsak az országot, hanem Moldovát és Oláhországot is. *Ott aztán elesküszik, megtagadják az uniot, a melyet különben is csak névleg vallanak, mert lelkükkel voltaképen keleten csüngenek.*“ Így okolja meg az erdélyi rendek 1744-iki felterjesztése azt, hogy az oláhságot nem vették be Erdély három nemzete (magyar, székely, szász) közé negyediknek.

„Ott aztán elesküszik, megtagadják az uniot, a melyet különben is csak névleg vallanak, mert lelkükkel keleten csüngenek.“ Még egyszer leirtam e mondatot, mert ez a jelen idők panaszja; a fennebbit a múlt foglalta le. Az a római katolikus egyház sóhaja; ez a méltatlanul annyiszor megbántott magyar föld panaszja, a vendégmarasztó magyar nemzet keserősége. Annyira ráillik ez értékelés a jelen időre, mintha az egy, a múltban megütött disszonáns hangnak volna a messze jövőbe, ami jelenünkbe ható kirezgése. Mert vannak ma is, akik csak névleg magyar állampolgárok, akik a legelső bizalmasabb összejövetelükön hajlandók elesküdni a köteles tisztességet, megtagadják azt a kezet, amely 1848. március 15-én kettétörte a maga kenyerét, hogy a nagyobbik felét nekik adja . .

Nemcsak a fiatal embernek, de a fiatal népnek is az a tulajdonsága, hogy ábrándozik, fantomokat kerget s felpeszdlő életereje mámorában kész még a megismert igazság ellen is

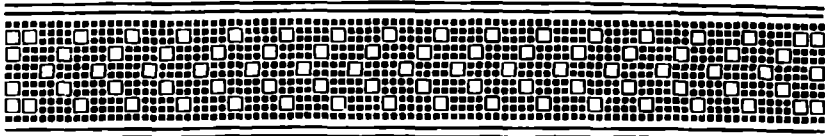
1. Bonkó Károly Csik, Gyergyó és Kászón leírások. 107. 1.

tusakodni azok védelmében És amig ez tart, addig hangzik a „millió jaj“ és nő a „százezer baj.“

A fiatal vér kiforrik, a káprázat szétfoszlik a mákony mórának eltűnésén s ha majd keserű tanulságokkal szolgál a nemzetek életének időmérője; a történelem — helyes útra lép ez a nép: az oláhajku magyar polgárság.

Megértik majd és értékelní tudják azt a politikai valóságot, hogy a népes román nyelvcsalád e fiatal leánya épen anynyira el van szigetelve rokonaitól a szláv tenger közepén, akár a Turán büszke fia. Ma még egyedül térdel a magyar ősei Pantheonjában a magyarok Istene előtt annak az oltárnak a lépcsőjén, a melyre a Jog, az Igazság hymnusza van vésve — de eljön az idő, amikor egy elfáradt vándor melléje térdel s hálásan, megértően, bocsánatot kérve szoritja meg kezét. . . .

Befejezés.

A tudományok minden ága halad, fejlődik: az avult nézeteket bebizonyított igazságok váltják fel. Azonban e fejlődés csak lassan, lépésről-lépésre haladhat, mert az új út kedvéért a régi, a szokott mesgyét rendszerint csak elkeseredett harcok árán hagyja el a hagyományt, sőt a csinált és hamis nyomon járó hagyományt is apái örökeként tisztelő köztudat.

Az a könyv, amely egy fontos elvi kérdés körül forrongó harc forgatagába kerül — megáll, mint a magányos hajó a viharzó tenger éjszakájában; várja a pirkadást s a vihar elülését, nehogy irányt tévesszen.

E kis mű néhány ive már a könyvkötőnél várta társait, amikor „új, döntő bizonyítékok“ ígérétevel megindult egy régen elintézett per: a *székelyek eredete* kérdésének revíziója. Miután az én meggyőződésem épen ellenkezője a revizorok vélekedésének, megvártam, mert kötelességem volt megvárni a harc végét. Azonban a harc folyamán az „új bizonyítás“ a régi kapkodásnak, a „döntő bizonyíték“ negatív sulyunak bizonyult s így tovább indult a régi irányban az én kis hajóm is. — Ez az oka, hogy csak másfél év múlva ért a kikötőbe.

De nem csak az iránya maradt a régi; a lobogója is ugyanaz. Fehér, mint a béke galambja, de szélét a trikolor szinei szegik be. Őszinte szívvel nyújt kezét az örménymagyaroknak; ígér feledést, békét az oláhajku magyar állampolgárnak — s mindezt csak egyet kér: a magyar föld igaz szeretét.

Tartalom.

	Oldal.
Előszó.	
I. A székelyek eredete, betelepülése és Gyergyó	6
II. Gyergyó kialakulása	25
A település	27
Gyergyó neve	30
A vajdaság kora.	
III. Gyergyó berendezkedése	35
Gyergyó viszonya Csikhoz	40
A birtokviszonyok kialakulása Gyergyóban	43
<i>Jogviszonyok—jogintézmények</i>	49
<i>A székely rendiség kialakulása és fejlődése</i>	81
A székely és a „ius regium“	55
A fiu—leányság	58
Az ökörsütés	60
A székelység közjogi helyzete	66
<i>A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervei</i>	68
A szék és a székely ispán	69
A királybíró	70
Az igazságszolgáltatás forumai	72
A székbíró	73
A kapitány	74
<i>Az uralkodói hatalom népjogok küzdelme</i>	74
Az alkirálybíró	84
A jegyző	85
A falu	86
A	88
A fejedelemség kora.	
IV. Az 1562-iki felkelés előzményei	
Mártinuzzi	93
Ferdinánd uralma	96
Izabella királyné	98
János Zsigmond	99
V. A felkelés és következményei	103
Báthori István	108

	Oldal.
Báthori Zsigmond kora (Mihály vajda és Básta)	109
Erdély fénykora (Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György)	112
II. Rákóczi György és a trónviszályok	115
Apaffy Mihály	123
VI. Az őrmény település	127

A gubernium kora.

VII. Kurucvilág Gyergyóban	137
VIII. 1711—1763.	141
IX. Az oláh település	143
Befejezés.	

